

De kleine-boeren tragedie: hoge nood in de Lage Landen
*Nederlandse en Belgische reacties op het voorgenomen structuurprogramma
voor het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, 1968-1971*

S.C.W. Beentjes
s1259547
s.c.w.beentjes@u-mail.leidenuniv.nl

Scriptie BA Geschiedenis, Universiteit Leiden
Afstudeerrichting 'Vaderlandse Geschiedenis'
15 ECTS
Dr.mr. Anne-Isabelle Richard
18 juli 2016

Omslagfoto:

'Farmers' demonstration' (Brussels, 23 march 1971)

Copyright 'Centre Virtuel de la Connaissance de l'Europe' (CVCE)

http://www.cvce.eu/en/obj/farmers_demonstration_brussels_23_march_1971-en-015ed555-ea23-43a1-b3ef-fba83cdca8db.html

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Theoretisch kader	7
Hoofdstuk 1: Van Ulrum naar Mansholt-galg	9
Hoofdstuk 2: Landbouw in beweging	18
Hoofdstuk 3: Nederlandse reacties	30
Hoofdstuk 4: Belgische reacties	45
Conclusie	64
Overzicht van geraadpleegde bronnen	67

Inleiding

*'... reeds van aan de Hooikaai zou de drank in de cafés te duur zijn verkocht, wat reeds van in het begin de gemoederen heeft opgehitst.'*¹

Zo klonk het in Leuven op de eerste vergadering van de bondsraad van de Boerenbond na 23 maart 1971. Brussel had het die 23e maart flink te verduren gehad. Meer dan honderdduizend uitzinnige Europese boeren hadden zich in de Belgische hoofdstad verzameld om uiting te geven aan de onvrede die er heerste over de situatie in de Europese landbouw. Met de verschuiving van landbouwpolitieke bevoegdheden van nationale overheden naar de Europese gemeenschap, nam ook het boerenprotest een Europese dimensie aan. Traditionele 'fakkels en hooivorken' werden verruild voor grover geschut. Vernielingen, vechtpartijen en zelfs een dodelijk slachtoffer waren het gevolg. Lokale autoriteiten waren nauwelijks voorbereid op dit eerste grootschalige boerenprotest.

De vraag welk aandeel de café-uitbaters hadden aan de grootschalige vernielingen, zou een interessante invalshoek opleveren. Toch is de geschiedenis die vooraf ging aan de protesten van 23 maart 1971 historisch veel relevanter. Bij Sicco Mansholt, de dienstdoende eurocommissaris Landbouw, hadden de protesten grote indruk gemaakt. Onder andere galgen met 'Mansholt-poppen' werden door de stad gereden.² De gewraakte eurocommissaris was het doelwit van de woedende menigte boeren. Niet de Brusselse café-uitbater, maar de eurocommissaris was de grote schuldige in de ogen van de vele boeren. 'Onvrede over de situatie in de Europese landbouw' klinkt als een vage aanleiding voor het houden van een omvangrijk protest. In zekere zin bleef de exacte beweegreden van de boeren ook wel wat vaag. Duizenden boeren uit zes verschillende landen hebben ongetwijfeld verschillende redenen gehad om naar Brussel af te reizen. Dit onderzoek gaat in op dat vage begrip 'onvrede'. Het peilt waar de onvrede op sloeg en hoe dat zich verhiel tot de persoonlijke situatie van de boeren.

Vijfenvertig jaar later is het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB), evenals het verzet ertegen, nog steeds actueel. Mansholts uitdaging, de hervorming van de Europese landbouw, was aan het eind van de jaren zestig ingegeven door ontwikkelingen als mechanisering en globalisering. Een mondiaal concurrerende landbouw met een redelijke beloning voor de boeren was het grote streven. Beweren dat dezelfde uitdaging nog steeds van toepassing is, zou te kort door de bocht zijn. Toch kunnen we vaststellen dat ook in de eenentwintigste eeuw het vervagen van handelsbarrières de agrarische sector uitdaagt om concurrerend te blijven. Het comparatief voordeel heeft op een wereldwijde vrije markt meer betekenis, dan in de tijd dat voedselvoorziening autarkisch was. Kijkend naar de huidige situatie van het GLB, heeft een historisch drempelmoment als het boerenprotest van 1971 zeker niet aan relevantie ingeboet. Dat maakt het een zeer geschikt onderzoeksonderwerp.

---

¹ Notulen bondsraad 29-03-1971, KADOC Leuven, Archief centrale bestuurs- en adviesorganen van de Belgische Boerenbond (1890-2003), inv.nr. 221.

² J. van Merriënboer, *Mansholt. Een biografie* (Amsterdam 2006) 357 – 361.

Het onderzoek zal opgezet worden aan de hand van de volgende onderzoeksvraag:

‘In hoeverre verschilden de reacties van het Nederlandse en het Belgische groene front op het Plan-Mansholt tussen 1968 en 1971?’

De gebeurtenissen van maart 1971 vinden hun oorsprong bij het groot opgezette ‘Plan-Mansholt’, dat in december 1968 gepresenteerd werd. Het Plan-Mansholt wilde de discussie over structuur van de landbouw in Europe op gang brengen. Het streefde een hervorming van de Europese landbouw na om een einde aan te maken aan grote productieoverschotten. Productieoverschotten en het dumpen daarvan, kostten de Europese Economische Gemeenschap (EEG), de voorganger van de Europese Unie, veel geld en internationaal aanzien. Het Plan-Mansholt wilde daarom rigoureus breken met het systeem dat productieoverschotten stimuleerde. De ideeën, uiteengezet in het plan, brachten veel onrust onder de boeren, uitmondend in de protesten. Dit onderzoek beslaat de periode vanaf de eerste geruchten over het plan in het voorjaar van 1968 tot de apotheose in het protest van maart 1971.

In deze vraag is gekozen voor de perspectieven van Nederland en België. Een vergelijking van de agrarische sector in twee verschillende landen is erg lastig. Ieder land heeft een unieke landbouwstructuur, afhankelijk van bodemsoorten, aanwezigheid van markten en vele andere factoren. Echter, de vergelijking is ook een noodzakelijk kwaad. Zonder enige vorm van vergelijking is het lastig om opmerkelijkheden op te pikken. Die laten zich dikwijls het best onderscheiden in een vergelijking. Om toch recht te doen aan beide landen, zal in dit onderzoek zoveel mogelijk gepoogd worden om de landen in hun uniciteit te benaderen.

Wat wel objectief vastgesteld kan worden, is dat de landen een enigszins vergelijkbare omvang in populatie (9,5 miljoen in België tegen 13 miljoen in Nederland) en grondgebied (België beslaat 30000 km², Nederland 41000 km²) hebben. Omvang brengt een bepaalde invloed binnen de EEG met zich mee. Hierdoor is dus geen sprake van een disproportionele machtsverhouding binnen de EEG.

Daarnaast geldt dat in beide landen de boeren goed georganiseerd waren. In beide landen sloten veel boeren zich aan bij de boerenstandsorganisaties, die daardoor weer een omvangrijke stem konden laten horen in de nationale politiek. Het geheel van boeren, boerenorganisaties en politieke belangenbehartigers, stond in Nederland bekend als het groene front. Een van de kenmerken was dat binnen het groene front de neuzen vrijwel altijd dezelfde kant op leken te staan. Boeren hadden met het sterke front aan hun zij, een belangrijk aandeel in het politieke landschap en in de maatschappij als geheel. Het groene front is een uit Nederland afkomstige term, maar ook België kende een netwerk van boeren, organisaties en politieke belangenbehartigers.

De eerste twee hoofdstukken omslaan de context. In het eerste hoofdstuk zal gekeken worden naar de chronologische ontwikkeling van het Plan Mansholt. Er zijn tussen 1968 en 1971 verschillende versies geweest. Ook de behandeling van de voorstellen door de Europese Raad, het hoogste orgaan in de EEG, komt aan bod. In het tweede hoofdstuk wordt ingegaan op de landbouwstructuur van Nederland en België. Er is onder andere aandacht voor de

naoorlogse ontwikkelingen in de landbouwpolitiek. Op die manier wordt de staat van de landbouw in beide landen geschetst, van waaruit de het Plan-Mansholt beschouwd werd.

Het derde en het vierde hoofdstuk beslaan respectievelijk Nederland en België. In deze hoofdstukken worden de reacties op het Plan-Mansholt in stukjes geknipt. Er wordt naar de verschillende boerenstandsorganisaties en politieke partijen gekeken. De boerenstandsorganisaties worden aan de hand van archiefmateriaal onderzocht. De politieke partijen worden aan de hand van het parlementaire debat bestudeerd. Ook is er nog beknopt aandacht voor de verslaggeving in de media over de hervormingsplannen van de Europese Commissie.

Door de verschillende hoofdstukken heen, zal een antwoord op de hoofdvraag geformuleerd worden. Dit wordt samengebracht in de conclusie. Met het uitlichten van de reacties in de Nederlandse en Belgische landbouw op het Plan-Mansholt, kan een beter inzicht geboden worden in de factoren die bepalen hoe boeren zich verhouden tot moderniseringsprocessen, de EU en het GLB in het bijzonder.

Dan dient nog een laatste opmerking gemaakt te worden over de woordkeuze. Zelf zowel van boeren- als van tuindersafkomst, is mij het verschil tussen boer en tuinder al te goed bekend. In de Nederlandse taal bestaat de vraag of er een verzamelbegrip voor tuinders en boeren zou moeten zijn. ‘Agrariërs’ wordt veel geopperd, maar dit is mijns inziens een emotioneel woord. Als men spreekt over agrariërs in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw, gaat het niet alleen om de professie van agrariër maar ook om het daarbij behorende ‘boerenleven’. Daarom de keuze om in deze scriptie waar mogelijk het woord ‘boeren’ voor zowel boeren als tuinders te gebruiken. Wanneer er noodzakelijkerwijs onderscheid gemaakt moet worden tussen boeren en tuinders, zal dit duidelijk geschieden.

Theoretisch kader

Mansholts' plannen om de Europese landbouw te hervormen hebben de boerenbevolking maandenlang beziggehouden. Toch is er tot nu toe relatief weinig onderzoek naar gedaan. Een aantal keer is het onderwerp behandeld in grotere overzichtswerken over de ontwikkeling van het GLB in het algemeen. De boeken van Neville-Rolfe, Hill en Fennell besteden aandacht aan het Plan-Mansholt, maar daarin komt het verhaal van de boze boeren er wat bekaaid van af. Doordat het grootste gedeelte van de plannen uiteindelijk in de prullenbak belandt, valt het onderwerp in het niet bij grotere doorbraken binnen het GLB. Dat is jammer, want er valt zeker wat voor te zeggen om ook het Plan-Mansholt en de daarbij ontstane boerenprotesten als drempelmoment voor het GLB te beschouwen.

Het proefschrift van Johan Molegraaf uit 1999 biedt een historisch overzicht van de houding van Nederland ten aanzien van het GLB. Met Nederland duidt Molegraaf voornamelijk op de Nederlandse regering, de verschillende ministeries, het Landbouwschap en de landbouwwoordvoerders in de nationale politiek. In zijn proefschrift wordt een fasering in tijdsvakken gebruikt. Eén van de tijdsvakken is die van het Plan-Mansholt. De door Molegraaf onderzochte instanties stonden vrij ver van de boer af omdat er in deze organisaties alleen indirecte inspraak voor boeren was. In dit onderzoek zal voornamelijk naar de discussie in de verschillende boerenstandsorganisaties, dichterbij de boer, gekeken worden. Dat kan een toevoeging zijn op het betoog van Molegraaf over het Plan-Mansholt.³

Een andere belangrijke bijdrage komt van Katja Seidel. In 2010 publiceert zij een artikel waarin ze het ontstaansproces van het Plan-Mansholt beschrijft. De verschillende overwegingen die aan het plan ten grondslag hebben gelegen en de auteurs die er aan mee hebben geschreven, komen uitgebreid aan bod. In het artikel wordt het Plan-Mansholt in de tijdgeest van planmatige modernisering gezet. Zo wordt naar voren gebracht waar Mansholt zijn inspiratie en wetenschappelijke onderbouwing vandaan haalde. Ook is er aandacht voor de behandeling van het Plan-Mansholt in de Europese bestuursorganen.⁴ Het boerenprotest als reactie op het plan is echter geen onderdeel van haar betoog.

Carine Germond is de eerste auteur die de protesten rondom het Plan-Mansholt als drempelmoment uitwerkt. In 2014 publiceert zij een artikel waarin zij de opkomst van het boerenprotest als resultaat van het Plan-Mansholt beschrijft. Ze analyseert de totstandkoming van een min of meer algemeen Europees standpunt van de boeren ten aanzien van het Plan-Mansholt om vervolgens te kijken hoe de belangenorganisaties dit standpunt verdedigden tegenover de Europese Commissie. Met een sterke focus op de 'buitenkant' van het protest, onderzoekt zij hoe de boeren, door met harde vuist op tafel te slaan, succesvol de plannen van de Europese Commissie konden dwarsbomen. Zij sluit af met de gevolgen die de

---

³ J. Molegraaf, *Boeren in Brussel. Nederland en het Gemeenschappelijk Europees Landbouwbeleid 1958-1971* (Utrecht 1999) 261 – 285.

⁴ K. Seidel, 'Taking farmers off welfare. The EEC commission's memorandum "Agriculture 1980" of 1968', *Journal of European Integration History* vol. 16, no. 2 (2010) 83-103.

boerenprotesten hebben gehad voor het verdere ontwikkeling van het GLB. Daarmee benadrukt ze nog eens de drempelwaarde van de gebeurtenissen rondom het Plan-Mansholt.⁵

Het eerste deel van haar artikel waarin ze beschrijft hoe de boeren tot een standpunt komen, raakt aan mijn onderzoek.⁶ Dat hoeft geen probleem te zijn, want haar eerste deel is tevens het minst uitgewerkte deel. Dit onderzoek zou complementair daaraan kunnen zijn. Waar de focus van Germond namelijk op de buitenkant van het protest ligt, de vraag hoe het protest zich tot de Commissie verhoudt, ligt de focus in mijn onderzoek op de binnenkant van het protest, de vraag hoe het protest zich tot de boeren verhoudt.

In het eerste deel van Germonds artikel, het beknopte onderzoek naar de ‘binnenkant’ van het boerenprotest, zitten twee tekortkomingen. Het eerste mankement is dat haar hele betoog zich rond het fenomeen ‘gezinsbedrijf’ centreert.⁷ Het ‘gezinsbedrijf’ als institutie is een wezenlijk onderdeel van het boerenprotest, maar zeker niet het enige. De vraag wat een boer produceert en of dat voor de import of export bedoeld is, is bijvoorbeeld ook van groot belang voor de positie die een boer aanneemt ten aanzien van het GLB. Daarnaast generaliseert zij de standpunten van boeren in hoge mate per land. Losjes maakt zij onderscheid tussen grote en kleine boerenbedrijven in de landen, maar verdere sociaaleconomische en geografische factoren worden achterwege gelaten. Duidelijk wordt dat wanneer ze Mansholts jeugd in Friesland plaatst.⁸ Mansholt is niet opgegroeid in het op de zuivel gerichte Friesland, maar op een groot akkerbouwerbedrijf in Groningen. Het is een schoonheidsfoutje, dat verder niet afdoet aan haar sterke betoog, maar het typeert wel enige onverschilligheid wat betreft sociaaleconomische en geografische differentiatie van nationale landbouwstructuren.

Haar oordeel wat betreft de boeren Nederland en België is dat de Nederlandse boeren weinig moeite hadden met de plannen van Mansholt, terwijl de Belgische boeren tot de grootste tegenstanders behoorden. De stuwende kracht achter het protest legt zij grotendeels bij de zuivelindustrie. Dit onderzoek zal proberen om deze generalisatie te verduidelijken en waar nodig te nuanceren vanuit een agrarisch, sociaaleconomisch en geografisch perspectief. Waar het werk van Germond een prachtige bijdrage levert aan de geschiedenis van de Europese integratie, poogt dit onderzoek een brug te slaan naar de agrarische geschiedenis.

---

⁵ C. Germond, ‘An emerging anti-reform green front? Farm interest groups fighting the ‘Agriculture 1980’ project, 1968-1972’, *European Review of History* vol.22 no.3 (2015) 444-445.

⁶ Ibidem, 435-437.

⁷ Ibidem, 437-440.

⁸ Ibidem, 436.

1. Van Ulrum naar Mansholt-galg

‘De commissie is van mening dat indien de maatregelen (...) de verwachte gevolgen te zien geven, de actieve agrarische bevolking zal verminderen van 10 miljoen mensen in 1970 tot 5 miljoen mensen in 1980.’⁹

Eén op de twee boeren zou het veld moeten ruimen. Dat was het doodvonnis dat Europees Commissaris voor de Landbouw Sicco Mansholt trok op 21 december 1968 in zijn ‘Memorandum inzake de Hervorming van de Landbouw in de Europese Economische Gemeenschap’, beter bekend onder de naam het ‘Plan-Mansholt’. Mansholt werd in Duitsland tot ‘bauernkiller’ gedoopt. Ook al zou het verspreid worden over zes lidstaten, het koude getal ‘5 miljoen boeren’ hing als een zwarte wolk boven Europa.

Het Plan-Mansholt riep gevoelens van hoogverraad op bij de boeren: Mansholt die zelf een boerenbedrijf had in de Wieringermeerpolder en jarenlang het boerenbelang had gediend als Nederlands minister van Landbouw. Hoe kon nota bene de architect van het GLB zwart op wit stellen dat de helft van de Europese boeren er mee zouden moeten stoppen binnen tien jaar. Hoe groot de verbazing ook was, het Plan-Mansholt was geen bevestiging van de eurocommissaris. De aanloop naar het definitieve plan was lang. De lange aanloop voorspelde al dat het geen hamerstuk zou worden. De Europese Raad heeft er meer dan drie jaar over gedaan om iets van de plannen te kunnen maken. Pas in 1972 was er overeenstemming over de uitvoering van een sterk afgezwakt structuurbeleid.

Dit hoofdstuk handelt over de chronologische ontwikkeling van Mansholts’ hersenspindel tot protest. Een deel van Mansholts ideeën zijn terug te leiden tot zijn jeugd en eigen leven. Hier zal slechts kort op ingegaan worden, omdat er maar beperkt ruimte is voor de persoon Mansholt in dit onderzoek. Meer informatie kan gevonden worden in de uitgebreide biografie van Sicco Mansholt door Johan van Merriënboer.

1.1 Groot in Groningen

Sicco Leendert Mansholt werd op 13 september 1908 geboren in het dorpje Groningse Ulrum, op de rijke Groningse zeeklei. Hij groeide op als zoon van een grote akkerbouwer, ook wel herenboer genoemd. Het verbouwen van granen bracht in die tijd een hoop op en het gezin leidde een welvarend leven. Ondanks de relatieve welvaart was het gezin waarin Mansholt opgroeide overtuigd socialistisch. Iets wat vreemd afstak bij de andere herenboeren, die liberaal georiënteerd waren. De ‘socialistische religie’ was meer iets voor de landarbeiders die voor de herenboeren werkten. Desondanks zat vader Mansholt voor de SDAP in de provinciale staten. De jonge Sicco raakte net als zijn ouders bevangen door het socialisme.¹⁰

Mansholts jeugddroom was om als theeplanter in Nederlands-Indië aan de slag te gaan. Om die wens in vervulling te laten gaan volgde hij de Middelbare Koloniale Landbouwschool

---

⁹ *Memorandum inzake de hervorming van de landbouw in de Europese Economische Gemeenschap*, Secretariaat-generaal van de Commissie (SGvdC) (Brussel 1968) 39.

¹⁰ Van Merriënboer, *Mansholt*, 17-30.

in Deventer. Eenmaal werkend in Indië kon hij er niet aarden. De in Mansholts ogen onacceptabele relatie tussen de Indische koelies en de Nederlandse planters voedden zijn socialistische idealen. De vader van Mansholt, inmiddels geen boer meer maar een gewaardeerd landbouw-politicus binnen de SDAP, hield zich bezig met de droogmaking van de Wieringermeer. In de ontstane Wieringermeerpolder kon Mansholt een kavel toegewezen krijgen. Hij keerde terug naar Nederland om als boer aan de slag te gaan. De kavel was staatseigendom. Grootvader Mansholt was al voorstander geweest van nationalisatie van alle landbouwgrond en via vader Mansholt werden deze idealen ook op de jonge Sicco overgedragen. Nationalisatie zou ervoor zorgen dat boeren een vaste pacht hadden. Zo zouden ze betere investeringsplannen kunnen maken. Mansholt werd in zijn periode in de Wieringermeerpolder ook actief in de lokale SDAP-afdeling.¹¹

Toen de oorlog in mei 1940 uitbrak, werd Mansholt actief in het verzet. Hij hield zich onder andere bezig met voedselvoorziening voor onderduikers. Na vijf woelige oorlogsjaren lag het land in puin.¹² Mansholts verdiensten in de voedselvoorziening voor onderduikers waren niet onopgemerkt gebleven. Hij kreeg het ministerschap voor het departement van Voedselvoorziening, Landbouw en Visserij aangeboden. In eerste instantie leek dit een voortzetting van zijn oorlogswerk. Door een grondig distributiebeleid behoedde hij Nederland voor hongersnood in de eerste jaren na de oorlog.¹³ Later kon hij zich meer en meer gaan bezighouden met de opbouw van een nieuwe landbouw. Hij kwam in de naoorlogse kabinetten vaak in conflict met minister-president Drees, want Mansholt stond pal voor de boeren. Door intensieve samenwerking van landbouworganisaties, ministerie en landbouwpolitici werd een sterk ‘groene front’ in de Nederlandse politiek gecreëerd.¹⁴

Een socialist op de portefeuille landbouw was ongewoon. Toch zijn er zeker aspecten aan het door minister Mansholt gevoerde beleid die teruggrijpen op het socialistische gedachtegoed. Er werd door Mansholt flink gewerkt aan hervorming van de Nederlandse landbouw in het kader van productiviteitsverhoging. In het door Mansholt geleide ‘groene front’ van samenwerkende boerenorganisaties, politici en het ministerie deden de toverwoorden ‘grondverkaveling, rationalisatie en mechanisatie’ hun intrede.¹⁵ Op die manier nam de overheid de sector bij de hand. Met socialistische grondpolitiek, onder andere nationalisatie van landbouwgronden, liep het daarentegen minder vaart. Met het doordrukken van dergelijke plannen zou hij zich niet populair gemaakt hebben bij het groene front.¹⁶ Na een twaalf jaar durend ministerschap verliet hij in 1957 de Nederlandse politiek. Hij ging naar Brussel om in 1958 zitting te nemen in de eerste Europese Commissie van de net opgerichte Europese Economische Gemeenschap. Zijn portefeuille was wederom de landbouw.

---

¹¹ Ibidem, 47-84.

¹² Ibidem, 85-110.

¹³ Ibidem, 111-118.

¹⁴ Ibidem, 164-185.

¹⁵ M. Bogaarts, *De periode van het kabinet Beel : 3 juli 1946-7 augustus 1948*. Parlementaire Geschiedenis van Nederland na 1945 (Den Haag 1989) 1552-1553.

¹⁶ Van Merriënboer, *Mansholt*, 163.

1.2 Het gat in het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

De Nederlandse landbouw kwam flink gehavend uit de oorlog.¹⁷ De natuurlijke reactie was om de eigen voedselproductie zo snel mogelijk weer terug naar het oude niveau te brengen. Mansholt durfde echter ook al gauw verder te kijken. Reeds in 1950 kwam hij met een plan voor Europese samenwerking op het gebied van landbouw.¹⁸ Het doel was één vrije Europese markt om de West-Europese betalingsbalans ten opzichte van de Amerikaanse economie te verbeteren. Vanuit het belang dat de Nederlandse landbouw had bij goede exportmogelijkheden, bleef Mansholt zich tijdens zijn ministerschap inzetten voor een dergelijke gemeenschappelijke markt voor landbouw, een ‘Green Pool’. Tevergeefs, want het plan redde het niet bij de Europese regeringen.¹⁹

Het mislukken van dit eerste initiatief van Mansholt betekende niet dat de weg doodliep. De ontwikkelingen rond het Schumannplan en de daaruit voortgekomen Europese Gemeenschap van Kolen en Staal (EGKS) wezen op den duur toch richting verdere Europese samenwerking en integratie. Het Verdrag van Rome van 1957 besloot tot oprichting van een Europese Economische Gemeenschap. In dit verdrag was ook een paragraaf opgenomen over samenwerking op het gebied van landbouw, een eis van de Fransen. De landbouwparagraaf was bewust zeer vaag gehouden.²⁰ Mansholt had in Europa zijn naam al gevestigd met zijn eerste initiatief tot Europese samenwerking op het gebied van landbouw. In de eerste Europese commissie mocht hij aantreden als commissaris voor de landbouw, om de landbouwparagraaf verder uit te werken.

Hij mocht nu als Europeaan in plaats van als Nederlander aan zijn gewenste gemeenschappelijke markt werken. Desondanks bleef het een monsterkarwei. Een groots opgezette landbouwconferentie in Italië in 1958 was de eerste poging om een nieuwe mislukking af te wenden. Het bleek een voltreffer. Met vertegenwoordigers uit politiek, ambtenarij en boerenstand werd consensus gevonden voor een gemeenschappelijke markt. Die consensus werd vervolgens in Brusselse marathonvergaderingen verder uitgewerkt.²¹ Package-deals en zoethoudertjes waren nodig om tot een gemeenschappelijke markt te komen. Op 14 januari 1962 presenteerde Mansholt het omvangrijke systeem van garantieprijs, heffingen en marktinterventies.²²

Deze package-deals en zoethoudertjes hadden ervoor gezorgd dat alle landen zich konden vinden in de voorstellen van Mansholt. Ook landen met een weinig productieve landbouw zagen genoeg heil in de voorstellen van Mansholt. Het gevolg was dat boeren naar hartenlust konden blijven produceren voor garantieprijs om zichzelf een zo goed mogelijk inkomen te verschaffen. De kostbare prijs die de EEG daarvoor moest betalen was overproductie. Diezelfde kostbare overproductie zou later de aanleiding worden voor het Plan-Mansholt. De logische vraag is of Mansholt en zijn medewerkers de structurele problemen met de

---

¹⁷ J. Bieleman, *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500-2000* (Amsterdam 2008) 461.

¹⁸ Van Merriënboer, *Mansholt*, 213-214.

¹⁹ *Ibidem*, 223-227.

²⁰ *Ibidem*, 231-232.

²¹ *Ibidem*, 239-241.

²² *Ibidem*, 284-287.

gemeenschappelijke markt niet hadden voorzien. Het antwoord is dat zij deze wel degelijk hadden voorzien. Mansholt was er zelfs voor gewaarschuwd, maar in zijn autobiografie gaf hij later aan dat het een instinctief besluit was geweest om te starten met het markt- en prijsbeleid vóór een structuurbeleid.²³ Men was ervan overtuigd dat de gemeenschappelijke markt voor landbouw er hoe dan ook moest komen, omdat daarmee de basis kon worden gelegd voor verdere samenwerking.

De gemeenschappelijke markt was heilig. Toch was er al vanaf het begin van het GLB een directoraat 'structuurbeleid'. Hoewel het in de eerste jaren een directoraat met weinig betekenis was, deden er zich twee ontwikkelingen voor die het structuurbeleid halverwege de jaren zestig opnieuw onder de aandacht van Mansholt brachten. De directeur Roger Groten werd vervangen. Een meer overtuigende directeur, Raymond Craps, kwam in zijn plaats. In 1964 schreef hij een brief aan Mansholt waarin hij opriep om een landbouwbeleid te ontwikkelen dat niet alleen op de markt en prijzen gericht is maar ook op de andere facetten van de landbouw. Nog belangrijker waren de toenemende zorgen over de groeiende productieoverschotten waardoor de kosten van het GLB bleven stijgen.²⁴ In het voorjaar van 1967 startte Mansholt met de voorbereiding voor een structuurbeleid.²⁵

Hoewel de nationale overheden in mindere mate geleid werden door de productieoverschotten, realiseerden ook zij dat de modernisering van de landbouw aandacht verdiende. Gedurende de jaren zestig werden op nationaal niveau structuurprogramma's voor de landbouw ontwikkeld. Agronomen en economen uit verschillende lidstaten kwamen tot vergelijkbare conclusies als Mansholt. Hoewel er verschillend gedacht werd over de te nemen maatregelen, bood het aanknopingspunten om tot een Europees structuurbeleid te komen. Er was in landbouweconomische kringen klaarblijkelijk het juiste momentum om tot een rigoureuus structuurplan te komen.²⁶

Mansholt waarschuwde in zijn speech voor de Raad van Ministers van 17 oktober 1967 dat grote hervormingen nodig waren. Het GLB liep tegen zijn grenzen. De ministers waren niet blij om dit te horen. Het bleek de opmaat voor enkele woelige jaren.²⁷

1.3 Een zieke landbouwsector

In 1968 werd door het Directoraat voor de Landbouw volop verder gewerkt aan het plan voor de Europese landbouwstructuur. De eerste concepten werden in oktober 1968 voorgelegd aan de Commissie.²⁸ Hoewel de behandelperiode erg kort was, de kosten volgens sommigen te hoog waren en het plan zich teveel beperkte tot de landbouw, stemde de Commissie op 18 december toch in met het 'Memorandum inzake de hervorming van de landbouw in de Europese Economische Gemeenschap'. Het betekent niet dat het plan tot die tijd strikt geheim was. In landbouwbladen of vergaderingen van landbouworganisaties werd al

---

²³ S. Mansholt, *De crisis* (Amsterdam 1975) 88.

²⁴ Seidel, 'Taking farmers off welfare', 91.

²⁵ Ibidem, 92.

²⁶ Ibidem, 90.

²⁷ B. Hill, *The common agricultural policy. Past, present and future*. The Methuen EEC Series (London 1984) 32.

²⁸ Seidel, 'Taking farmers off welfare', 95.

eerder melding gemaakt van mogelijke maatregelen die in het memorandum terecht konden komen. Het memorandum, in de volksmond al gauw omgedoopt tot het Plan-Mansholt, werd uiteindelijk officieel aan de Raad gepresenteerd op 21 december 1968.²⁹

Het plan was geen aankondiging van beleid, maar meer een discussiedocument om kritisch naar de landbouw te kijken. Het plan bestond uit verschillende onderdelen, waarvan het eerder genoemde ‘Memorandum inzake de hervorming van de landbouw in de Europese Economische Gemeenschap’ de belangrijkste was. Het memorandum poogde een balans van het GLB op te maken om vervolgens de vinger op de zere plek te leggen. Daarop volgde het programma ‘Landbouw 1980’ waarin oplossingen werden aangereikt aan de hand van een reeks maatregelen.³⁰ Aan het memorandum werden de interventieprijzen voor het nieuwe jaar gekoppeld. Deze koppeling was niet alleen symbolisch. Mansholts bedoeling was om de interventieprijzen te bevriezen zolang er geen structuurbeleid zou komen. Bovenop deze prijzen werd een aantal maatregelen voor de korte en de middellange termijn aangekondigd om snel het evenwicht op de landbouwmarkt te herstellen. Het plan bestond dus uit een diagnose en oplossingen daarvoor op de korte, middellange en lange termijn, gekoppeld aan de interventieprijzen voor het nieuwe seizoen.

De diagnose in het memorandum was hard en duidelijk. Het inkomen uit arbeid in de landbouw bleef achter bij het inkomen uit arbeid in andere sectoren. Desondanks ontstonden er productieoverschotten die moeilijk op de wereldmarkt afgezet konden worden. Hierdoor moesten deze overschotten op andere manieren verwerkt worden, wat de EEG, en dus indirect de lidstaten, te veel geld kostte. Daarnaast was de structuur van de landbouw onderontwikkeld. De bedrijven waren te klein en de beroepsbevolking te oud.³¹

Het doel van het memorandum was daarom een nieuwe toekomstbestendigere Europese landbouw te creëren. Dit hield in dat er grotere productie-eenheden moesten komen die recht zouden doen aan de verhoogde arbeidsproductiviteit. Zo kon een redelijk rendement van kapitaalinvesteringen gegarandeerd worden. Cultuurgrond met marginaal rendement zou uit productie genomen moeten worden om op die manier te voorkomen dat een stijging van de productie in grotere productie-eenheden zou leiden tot nog grotere overschotten. Herbebossing was een logische optie voor deze marginale gronden. Het allerbelangrijkste was dat er een grote afvloeiing van de beroepsbevolking in de landbouw plaats zou vinden om op die manier het aantal onrendabele eenmansbedrijfjes te verminderen. Deze afvloeiing kon alleen plaats vinden als er genoeg arbeidsplaatsen buiten de landbouw gecreëerd zouden worden.³²

Het programma ‘Landbouw 1980’ pleitte voor een grote verandering van de landbouw en verbond daar maatregelen aan. De grondbeginselen voor de uitvoering van het programma zouden zijn de vrije wil van de landbouwers, maatregelen die naar regionale omstandigheden gedifferentieerd waren, de verantwoordelijkheid voor de uitvoering zou bij nationale overheden liggen en er zou een communautaire financiering van het programma komen.³³ Om

---

²⁹ Germond, ‘Emerging anti-reform green front’, 435.

³⁰ *Memorandum*, SGvdC, 7.

³¹ *Ibidem*, 9-12.

³² *Ibidem*, 18-25.

³³ *Ibidem*, 29-31.

tot een nieuwe toekomstbestendige landbouw te komen, was volgens het programma op twee vlakken verandering nodig. Het eerste veranderpunt was een nieuwe oriëntatie op de markt- en prijspolitiek. Het tweede punt van verandering betrof de productie- en commercialisatiestructuur.³⁴

Voor een nieuwe oriëntatie op markt- en prijspolitiek was het van belang om economische rationelere prijzen als leidraad te nemen. Op die manier werden interventiemechanismen afgebouwd en zouden de landbouwmarkten normaal functioneren. Bovenal hield het in dat voor producten waar al een overschot van was, geen prijsverhoging meer zou komen. Lage prijzen zouden er ook voor kunnen zorgen dat boeren meer gingen produceren om hun inkomen op peil te houden. Daarom was alleen een nieuwe oriëntatie op markt- en prijspolitiek niet voldoende en moest er op de lange termijn ook gewerkt worden aan de productie en commercialisatiestructuur.³⁵

De nieuwe productiestructuur zou hoofdzakelijk moeten bestaan uit bedrijven die voldoende groot waren voor economische rationele productie. Hiervoor zouden veel bedrijfshoofden af moeten vloeien. Daardoor zouden twee categorieën in de huidige boerenbevolking ontstaan. Zij die naar een ander beroep overstapten of wilden stoppen, de wijkers, en zij die in een moderne landbouw wilden werken, de blijvers. Wijkers werden gestimuleerd door middel van premies voor bedrijfsbeëindiging, tegemoetkomingen voor omscholing en het creëren van nieuwe werkgelegenheid. Daarbij werden ook faciliteiten getroffen voor wijkers die niet wensten hun grond te verkopen. Daarnaast was er extra aandacht om de boeren van hogere leeftijd hun bedrijf te laten staken. De verhandeling over de wijkers werd afgesloten met de profetie dat de helft van de tien miljoen boeren het veld geruimd zou hebben in 1980.³⁶

De blijvers zouden in efficiënt geleide bedrijven gaan werken. Dit betekende onder andere dat er ruime zou moeten zijn voor een normale werkweek van veertig uur en vakantie. Ook moesten de bedrijven een omvang hebben die voldeed aan het economisch optimum. Onder het mom van ‘productie-eenheden’ werden daar voor verschillende sectoren als akkerbouw, vleesproductie en eierproductie, groottes aan gekoppeld. Deze productie-eenheden konden ontstaan uit één enkel bedrijf of een samenwerking van verschillende bedrijven. Een andere term die hierbij geïntroduceerd werd, was de ‘moderne landbouwonderneming’. De moderne landbouwonderneming betekende niet zozeer een productie volgens economisch optimum, maar een evenwichtige verdeling van de productiefactoren. Er mochten bijvoorbeeld niet meer arbeiders werken dan noodzakelijk was. Een productie-eenheid waarin een ieder van een goed inkomen verzekerd was, zou dus ook een moderne landbouwonderneming kunnen zijn. De overheid zou totstandkoming van deze ondernemingsvormen moeten stimuleren, bijvoorbeeld door investeringssteun, voordelige pachtmogelijkheden en betere mogelijkheden voor een beroepsopleiding.³⁷

---

³⁴ Ibidem, 26-29.

³⁵ Ibidem, 26-28.

³⁶ Ibidem, 31-39.

³⁷ Ibidem, 39-45.

Ook werd er op gewezen dat het landbouwareaal in Europa te groot was. Er zou geen nieuwe grond voor agrarische doeleinden ontgonnen mogen worden en onrendabele gronden zouden van bestemming moeten wijzigen ten gunste van bijvoorbeeld recreatie. Als laatste werd de verhouding tussen de boer en de markt aangesneden. De boer zou in directer contact met de markt moeten komen. Op die manier kon de boer beter de grilligheden, maar ook de hoger wordende eisen, van de markt aanvoelen. Door bedrijven in een netwerk van grote Europese beroepsorganisaties te plaatsen, zou dit bereikt kunnen worden.³⁸

De korte- en middellange termijn maatregelen hadden betrekking op de producten, waarvan er op het moment van verschijnen van het plan al een structureel overschot was. Dit betrof zuivel, suiker en bepaalde groenten en fruit. Het belangrijkste was een voorzichtig prijsbeleid om overproductie te voorkomen. Voor alle producten was er nauwelijks een verhoging van de interventieprijs berekend, maar voor de producten waar al een overschot van was zouden de prijzen bevroren of zelfs verlaagd worden tot de gewenste productieomvang bereikt was. De prijs kon dan pas weer stijgen als de vraag die productieomvang oversteeg.³⁹

Voor de zuivel zouden daar bovenop ook maatregelen komen om de veestapel in te krimpen. In de rundvlees sector was nog wel ruimte voor de groei van de productie, dus de overschakeling van zuivel- naar vleesproductie zou bevorderd moeten worden. Door middel van premies zou het staken van de zuivelproductie en het slachten van het melkvee gestimuleerd worden. Ook de internationale markt van oliën en plantaardige vetten was uit balans geraakt door het GLB. Er zouden nieuwe handelsafspraken moeten komen om het evenwicht op die markt weer te herstellen.⁴⁰

Het memorandum was radicaal in zijn opzet. De combinatie van korte, middellange en lange termijn maatregelen, confronteerde de Europese boeren met een toekomstbeeld waarin de landbouw nooit meer de oude zou zijn. Er was geen tijd voor een overgang, want de gevolgen werden met het bevroren van de garantieprijzen direct in de portemonnee gevoeld. Het is daarom niet verwonderlijk dat het plan veel roering teweeg bracht. Een dergelijk plan kon niet zonder meer rekenen op de steun van de nationale ministers van Landbouw. De tien miljoen Europese boeren waren namelijk een electorale macht van betekenis.

1.4 Honderd duizend ministers

Na de officiële presentatie van het plan was de geest uit de fles. De landbouw was in het Plan-Mansholt neergezet als een sector in crisis en dat bleef niet onopgemerkt in de media. Met één klap had Mansholt duizenden boeren tegen zich in het harnas gejaagd. De naam Mansholt werd voortaan verbonden aan vage landbouw-visioenen en plannen. Om sympathie voor de plannen te winnen zou Mansholt twee jaar lang door de zes landen trekken om op boerenvergaderingen toelichting te geven.⁴¹ De zes ministers die de hete adem van al die

---

³⁸ Ibidem, 45-49.

³⁹ Ibidem, 14-17.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Molegraaf, *Boeren in Brussel*, 267.

boerenvergaderingen in de nek voelden, konden evenmin sympathie op brengen voor de plannen van Mansholt.⁴²

In januari 1969, nog geen maand nadat het plan in zijn oorspronkelijke vorm gepresenteerd was, werd het besproken in de raad van de zes landbouwministers. Tot Mansholts teleurstelling kwam er niets uit deze vergadering. Alleen de Italianen, met de meest verouderde landbouwstructuur, waren te vangen voor een Europees structuurbeleid. De Duitsers bleken de grootste tegenstanders. Kort daarvoor had West-Duitsland een eigen structuurbeleid opgezet. Zij voelden er, als grootste financier van de EEG, weinig voor om ook het structuurbeleid van de andere landen te betalen. Ook de Belgen konden weinig enthousiasme opbrengen voor een kostbaar structuurbeleid dat bovendien politieke schade op zou kunnen leveren. De Fransen vreesden voor grote onrust onder kleine boeren. Met de zomer van 1968 in het geheugen, koos de Franse regering ervoor om de plannen van Mansholt met rust te laten.⁴³ Voor de Nederlandse regering was de som ook snel gemaakt. Zij vonden het landbouwbeleid in algemeen te duur en hadden geen zin om daar nog bovenop het structuurbeleid van andere landen te financieren. Bovendien was men in Nederland niet overtuigd dat het plan het gewenste resultaat zou opleveren. Dat dit zich in de praktijk uitte in een twijfelende, uitstellende houding, was een politiek-strategische zet geweest.⁴⁴

Zoals eerder gesteld was de eerste versie een discussiedocument. Met weinig enthousiasme sprak de raad van ministers er in januari 1969 over. Mansholt frustreerde zich erover dat de ministers zich terughoudend opstelde ten aanzien van zijn plannen. Hij meende dat ze ‘om de hete brei heen liepen’.⁴⁵ Mansholt kwam met huiswerk uit de raad. In 1970 presenteerde hij daarom een afgeslankte, meer concrete versie van zijn memorandum. Deze ‘sociostructurele maatregelen’, ook wel het ‘mini Plan-Mansholt’ genoemd, werden in december 1970 besproken.⁴⁶ Hoewel er verschillende bijeenkomsten van de landbouwrap waren geweest tussen januari 1969 en december 1970, ontweken de ministers het onderwerp in hun vergadering. Toen Mansholt in december 1970 wederom met een afwijzing de vergadering uitkwam, dreigde zijn exercitie op een mislukking uit te lopen.⁴⁷ De koppeling met de garantieprijzen was de stok achter de deur die Mansholt nog over had. Inmiddels waren de garantieprijzen al sinds 1968 niet meer gewijzigd.⁴⁸

Ondertussen liep de spanning in de landen van de EEG op. Terwijl de economie groeide en de koopkracht en inflatie stegen, hadden de boeren al sinds 1968 geen verbetering van hun inkomen gezien: Mansholt hield voet bij stuk. Boeren konden hun woede botvieren op nationale overheden, maar de realiteit was dat de oorzaak in Brussel lag.⁴⁹ De boerenorganisaties van de lidstaten van de EEG kenden een overkoepelend orgaan met de naam COPA. De beurt was nu aan de COPA om de onvrede over Mansholt te mobiliseren. Op 23 maart zou er in Brussel weer gesproken worden over het structuurbeleid en de koppeling

---

⁴² Ibidem, 268-274.

⁴³ Ibidem, 267-269.

⁴⁴ Ibidem, 270-274.

⁴⁵ Ibidem, 274.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem, 280-281.

⁴⁸ Ibidem, 274.

⁴⁹ Ibidem, 280.

met de garantieprijsen. COPA zag zijn kans schoon en organiseerde een grote bijeenkomst waarin een resolutie namens alle Europese boeren aan Mansholt werd gepresenteerd. In deze resolutie werd gepleit voor acute prijsverhoging. Boerenorganisaties uit alle lidstaten werden uitgenodigd. Daaromheen organiseerde de COPA nog een grootschalig protest in de straten van Brussel. Ook hiervoor werden de boerenorganisaties van de lidstaten uitgenodigd.⁵⁰ Het resultaat is bekend. Honderd duizend boeren marcheerden door de straten van Brussel. De raad van ministers stond onder hoogspanning. De Belgische politie greep in, waarna een Waalse boer de dood vond. De omstandigheden dwongen de ministers ertoe om met iets te komen. Er werd besloten tot een prijsaanpassing. Daarnaast werd er een akkoord bereikt om enkele elementen uit het ‘mini plan-Mansholt’ uit te werken tot Europese richtlijnen.⁵¹ De honderd duizend ministers die met Mansholt-galgen door de Brusselse straten paradeerden hadden een akkoord voor elkaar geknukt.

In 1972 werden drie richtlijnen gepresenteerd. De richtlijnen over de modernisering van de landbouwbedrijven, de bevordering van bedrijfsbeëindiging en de verbetering van de voorlichting en scholing, deden nog maar in de verte denken aan de grote plannen die Mansholt had. Met een dergelijk compromis had hij het GLB gered, maar een nieuwe landbouw waaraan geen enkele boer zich zou kunnen onttrekken kwam er niet.⁵²

---

⁵⁰ Germond, ‘Emerging anti-reform green front’, 443.

⁵¹ Molegraaf, *Boeren in Brussel*, 283.

⁵² *Ibidem*, 284.

2. Landbouw in beweging

‘de landbouw is in een isolement gekomen (...). Om zich uit deze situatie te kunnen bevrijden moet de landbouw zich in de eerste plaats losmaken van de knellende banden van een doorgaans verouderde produktiestructuur.’⁵³

De geschiedenis van de Nederlandse landbouw kent het standaardwerk ‘Boeren in Nederland’ van Jan Bieleman. Naast dat Bieleman het verhaal vertelt van de Nederlandse landbouw, probeert hij ook een krachtig vooroordeel over landbouw in het algemeen te tackelen.⁵⁴ Vaak wordt beweerd dat de landbouw statisch en weinig vernieuwingsgezind is. Ook het memorandum veronderstelt een knellende ouderwetsheid in de landbouw. Bieleman laat echter zien dat landbouw juist onlosmakelijk is verbonden met veranderingen in bedrijfsvoering. ‘Wie traag en star is redt het immers niet in het boerenbedrijf’ staat er te lezen op de achterflap.

Het is diezelfde noodzaak tot verandering waartoe Mansholt ocriep in zijn plannen. Om te begrijpen in welke context deze plannen stonden, is het belangrijk om een beeld te krijgen van de staat en dynamiek van de Nederlandse en Belgische landbouw anno 1968.

2.1 Nederland: van kleine landjes naar grote landbouwnatie

In de Nederlandse geschiedenis is geen eeuw zo bejubeld als de Gouden Eeuw. De term alleen al doet wegdromen naar grote VOC-schepen, levendige havens, statige pakhuizen en wereldberoemde schilders. Bieleman beschouwt de Gouden Eeuw van ‘handel, nijverheid en kunst’ echter als onvolledig. Ook de plattelandseconomie draaide op volle toeren in de beroemde jaren van bloei. Daarmee werd de basis gelegd voor de commerciële Nederlandse landbouw, die eeuwen later tot de nummer twee agrarische exporteur van de wereld uit zou groeien.⁵⁵

Dat de Nederlandse landbouw na de oorlog volle kracht vooruit ging om de export tot ongekende hoogte te brengen, is voor een deel te herleiden tot Sicco Mansholt. Zoals in het vorige hoofdstuk naar voren gebracht, kwamen de ideeën die Mansholt in Brussel ontvouwde niet uit de lucht vallen. Zijn jeugd, zijn oorlogsjaren maar ook zeker zijn jaren als Nederlands minister van Landbouw hebben Mansholt gevormd tot de Europees Commissaris van grootse plannen. In deze paragraaf daarom naast een algemene landbouwschets ook aandacht voor het beleid van Mansholt in Nederland.

De ‘moedernegotie’ is een gevleugeld woord uit de Nederlandse geschiedschrijving en onlosmakelijk verbonden met de Gouden Eeuw. Iedere scholier leert over het graan uit het Balticum dat voor grote welvaart in de Hollandse steden zorgde. De grote welvaart in de Hollandse steden werd omgezet in een stevig handelsnetwerk op ‘de Oost en de West’. Toch bleef de betekenis van de graantoevoer niet beperkt tot de steden. Ook op het Hollandse

---

⁵³ *Memorandum*, SGvdC, 25.

⁵⁴ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 16-17.

⁵⁵ *Ibidem*, 50.

platteland merkte men dat de prijzen voor graan laag waren. Holland was een van de meest verstedelijkte gebieden in die tijd. Die stedelijke bevolking had veel te besteden, terwijl maar een klein deel opging aan graan. Dat betekende dat de vraag naar luxe veeproducten in de steden sterk toenam. In de kustgewesten ontstond daarom een bloeiende veehouderij, die de stedelijke markten hierin voorzag.⁵⁶

Door de ontwikkeling van een uitgebreid stedelijk marktsysteem werd de landbouw die de stedelijke gebieden voorzag steeds commerciëler. De verwerking van de producten werd afgestoten en uitbesteed. Deze specialisering leidde ertoe dat het alles-in-een agrarisch bedrijf dat alles fases van het productieproces in huis had, verdween. Als gevolg werd het Nederlandse platteland in de kustgewesten een stuk minder agrarisch. De landgewesten bleven gekenmerkt door kleine bedrijfjes die het hele productieproces in handen hadden. In de kustgewesten ontstond daarentegen een efficiënte landbouw in de nabijheid van de nijverheid, die voor de verwerking zorgde, en handelaren, die voor de verkoop zorgden. Zo ontstond een tweedeling in de Nederlandse landbouw.⁵⁷

Na de Gouden Eeuw zakte de Nederlandse economie in. Dit betekende ook een stagnatie van de bevolkingsgroei in de stedelijke gebieden. De landbouw op de marginale gronden, de landgewesten, bleef wel doorgroeien. De kleinschalige, zelfvoorzienende landbouw kon ook in tijden van tegenvallende markten het boerenbestaan garanderen.⁵⁸ Omdat de Nederlandse vraag naar landbouwproducten achterbleef, vreesde de Nederlandse overheid voor lage prijzen. De commerciële landbouwstructuur in de kustgewesten was er nog steeds. Om toch vooruit te kunnen met de productie probeerde overheid aan het begin van de negentiende eeuw de export te stimuleren.⁵⁹

Toen in Groot-Brittannië de industrialisering doorzette, pakte de export gerichte oriëntatie goed uit. Als snel kon Groot-Brittannië haar eigen voedselbehoefte niet meer voor een lage prijs voorzien.⁶⁰ De protectionistische ‘Corn Laws’ werden afgeschaft. De Britse markt kwam open te liggen voor goedkoop graan uit het gebied van de Zwarte Aarde in Rusland.⁶¹ Eenzelfde ontwikkeling als eerder op de Nederlandse stedelijke markt voltrok zich. De lage prijzen voor graan werkten een stijging van de vraag naar luxeproducten uit de veehouderij in de hand.⁶² Het bleef echter niet alleen bij de veehouderij. Vooral de tuinbouw maakte een onwaarschijnlijke opmars.⁶³ Zo ontstonden er in de kustgewesten typische tuinbouwgebieden als het Westland. Ook de Bollenstreek die al langer bekend stond om haar sierteelt, vond een gigantische afzetmarkt. Doordat de industrialisering van Nederland tot ver in de negentiende eeuw op zich liet wachten bleef er een grote beroepsbevolking beschikbaar voor het werk in

---

⁵⁶ Ibidem, 46-48.

⁵⁷ Ibidem, 49-50.

⁵⁸ Ibidem, 139-140.

⁵⁹ Ibidem, 146-148.

⁶⁰ Y. Segers, L. van Molle, P. Kooij en J. Bieleman, ‘The Low Countries, 1750-2000’ in: L. van Molle en Y. Segers ed., *The agro-food market: production, distribution and consumption*. Rural economy and society in North-Western Europe, 500-2000 (Turnhout 2013) 230.

⁶¹ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 148-149.

⁶² Ibidem, 275.

⁶³ Ibidem, 275.

de landbouw. Door de grote vraag naar producten uit de arbeidsintensieve landbouw, ontwikkelde Nederland zich tot een agrarisch exportland bij uitstek.⁶⁴

De afhankelijkheid van de export werd pijnlijk duidelijk toen de industrialisering aan het eind van de negentiende eeuw ook in de transport doorzette. Doordat vervoer per stoomvaart beschikbaar werd, kwamen grote ladingen goedkoop graan van de andere kant van de oceaan op de Europese markt. Ook op het gebied van veehouderij begon de Nederlandse landbouw de concurrentieslag te verliezen. Gevolg was dat er sprake was van een agrarische crisis in de jaren tachtig van de negentiende eeuw. Het afvloeien van werkgelegenheid uit de landbouw leverde geen acute crisis op, doordat in dezelfde tijd de industrie in Nederland opkwam waar veel voormalige landarbeiders heen konden.⁶⁵

De negatieve ontwikkelingen in de landbouw zorgde voor een moderniseringsslag in de Nederlandse landbouw. De overheid ging zich bezig houden met onderzoek, voorlichting en onderwijs, later bekend als de OVO-driehoek, om moderne landbouw te stimuleren. Ook gingen boeren steeds meer samenwerken in coöperaties. Hoewel specialisering voor de Nederlandse landbouw altijd van groot belang was voor een concurrentiepositie op de exportmarkt, bracht de modernisering nieuwe mogelijkheden voor specialisering. Ook de toepassing van industrie, het stoomgemaal, in droogmakerijen vergrootten de mogelijkheden voor de Nederlandse landbouw.⁶⁶

In de Eerste Wereldoorlog voer de Nederlandse agrarische sector wel bij de grote druk die de oorlog legde op buitenlandse economieën. De vraag naar Nederlandse producten was groot. De vraag was zelfs zo groot dat de binnenlandse voedselvoorziening in het geding kwam. De Nederlandse overheid besloot in te grijpen op de markt door middel van distributiewetten en teeltregelingen.⁶⁷ Nadat de economie bloeide in de jaren twintig, stond in de jaren dertig alweer een volgende crisis voor de deur. Door de wereldwijde economische crisis besloten veel overheden tot protectionistische maatregelen om de eigen landbouw te beschermen en zo de voedselvoorziening veilig stellen. Dit betekende een catastrofe voor de exportgeoriënteerde Nederlandse landbouw. Ook het vasthouden aan de Gouden Standaard door de Nederlandse regering verslechterde de Nederlandse concurrentiepositie. Om een ramp voor de Nederlandse landbouw af te wenden, werd verregaande marktinterventie toegepast. Met een reeks crisiswetten werd greep gehouden op de Nederlandse landbouw. Bieleman markeert het als een omslagpunt omdat vanaf dat moment de overheid de greep op de landbouwmarkt heeft vastgehouden.⁶⁸

Na de Tweede Wereldoorlog wilde Nederland snel haar goede exportpositie terugwinnen. Verdere mechanisering en specialisering waren hiervoor essentieel. Met actief overheidsbeleid werd geprobeerd om de Nederlandse bedrijfsstructuur te verbeteren, zonder overproductie te stimuleren. Met de blik op het buitenland bleef men ook zoeken naar nieuwe

---

⁶⁴ Ibidem, 277.

⁶⁵ Ibidem, 279-280.

⁶⁶ Ibidem, 280-287.

⁶⁷ Ibidem, 288-290.

⁶⁸ Ibidem, 290-294.

afzetmarkten voor Nederlandse producten. Zo werd Nederland een van de grote voortrekkers op weg naar een vrije Europese markt voor landbouwproducten.⁶⁹

De Nederlandse landbouw in de kustgewesten was al vroeg commercieel, maar op de zandgronden bleef men lange tijd een gemengde bedrijfsvoering aanhouden die in veel opzichten niet voldeed aan de mogelijkheden van de moderne tijd. Voornamelijk op de zandgronden in de provincies Noord-Brabant, Limburg, Gelderland, Overijssel, Utrecht en Drenthe was dit het geval. Het noordwesten, de kuststroken van Friesland en Groningen, het zuidwesten, Zeeland en West-Brabant, en enkele droogmakingen in de Hollanden, waren door de zware zeeklei geschikt voor akkerbouw. In het rivierengebied trof men meestal gemengde bedrijven of fruitteelt. De kuststrook van de Noordzee was de plek voor grote tuinbouwgebieden. In de Hollanden, Utrecht, Friesland en Overijssel vond men ook typische weidstreken. Als aparte categorie had men ook nog de veenkoloniën in Drenthe en Groningen, waar onder andere aardappelen voor zetmeel werd verbouwd.⁷⁰

Eeuwenlang was het werk van boeren gebonden aan grond en markt. De overheid kwam slechts af en toe met mercantilistische maatregelen om de hoek kijken. Aan het begin van de negentiende eeuw ondernam de centrale overheid al enkele pogingen om de landbouw te helpen, maar een centraal landbouwbeleid kwam niet van de grond. Pas toen de agrarische crisis in de jaren tachtig van de negentiende eeuw voor veel opschudding in Nederland zorgde, voelde de Nederlandse overheid dat zij de sector kon helpen door het gebruik van de moderne landbouwmiddelen te stimuleren. De voor Nederland beroemde aanpak van onderzoek, voorlichting en onderwijs werd geïntroduceerd.⁷¹ De oprichting van de Rijkslandbouwschool in 1876 in Wageningen is een voorbeeld van het Nederlandse landbouwbeleid.⁷² Ook werd er een systeem van rondtrekkende landbouwconsulenten ingericht.⁷³ Vanaf 1898 werd al het landbouwbeleid in één departement ondergebracht. Na vele reorganisaties kwam er in 1940 een eigen Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening, wat tot 2010 bestaan heeft.⁷⁴

Ondanks dat de vrije markt cruciaal was voor de Nederlandse landbouw, werd tijdens de crisis in de jaren dertig van de twintigste eeuw besloten tot regulering van de markt. Met behulp van prijs- en marktbeleid werden de boeren van een inkomen verzekerd, terwijl de consumenten verzekerd waren van voldoende voedsel. Deze omschakeling betekende bestaanszekerheid voor vele boeren. De overheid kwam daarmee op het erf van de Nederlandse boer. Het ambtenarenapparaat groeide en de overheid ging zich steeds intensiever bemoeien met de boer.⁷⁵ In die jaren kwam ook voor het eerst het ‘kleine boerenvraagstuk’ aan het licht.⁷⁶ Het heeft er hoogstwaarschijnlijk mee te maken dat het traditionele contrast tussen de commerciële bedrijven en de gemengde bedrijfjes op het zand

---

⁶⁹ Ibidem, 461-467.

⁷⁰ Ibidem, 274.

⁷¹ Ibidem, 312-313.

⁷² Ibidem, 313.

⁷³ Ibidem, 311.

⁷⁴ Ibidem, 311.

⁷⁵ Ibidem, 314.

⁷⁶ Ibidem, 462.

zo groot was dat het de overheid opviel. Toen de overheid alle boeren bestaanszekerheid ging garanderen, voelde zij vooral de druk van de kleine gemengde bedrijfjes op de portemonnee. Door de grote betrokkenheid, het grote contrast tussen grote en kleine bedrijven en daaraan verbonden financiële lasten, spoorde de overheid daarom al zeer vroeg het ‘kleine-boerenvraagstuk’ op.

In de Tweede Wereldoorlog had de Nederlandse landbouw flinke schade opgelopen. Toch lukte het Sicco Mansholt om de voedselvoorziening er weer snel bovenop te helpen.⁷⁷ Dat bood hem ruimte om zijn toekomstplannen voor de Nederlandse landbouw te ontvouwen. Al in het eerste naoorlogse kabinet Schermerhorn-Drees onderschreef Mansholt het vooroorlogse ‘kleine-boerenvraagstuk’. De diagnose dat een landbouw van vele kleine nauwelijks rendabele bedrijven niet toekomstbestendig was, werd doorgetrokken in het naoorlogse beleid.⁷⁸ De diagnose was niet vreemd, maar de oplossing die Mansholt voor zou dragen hield de landbouwpolitiek in spanning. Mansholt was immers een socialist.⁷⁹

In de boerenstand was er zowel angst voor een té liberaal als een té socialistisch beleid. Een te liberaal beleid zou leiden tot een ‘koude sanering’. Dat betekende dat de markt er vanzelf voor zou zorgen dat kleine boeren op den duur niet meer verder konden. Een faillissement was dan noodzakelijk. Aan de ander kant dreigde weer een ander gevaar. Van socialisten was bekend dat zij landbouwgrond tot staatseigendom wilden maken.

Mansholt creëerde daarom een instrumentarium om verder te komen in het ‘kleine-boerenvraagstuk’ zonder aan de angsten toe te geven. Het werd ook wel de ‘liberal-socialist solution’ genoemd.⁸⁰ Mansholt wilde de landbouw economisch rationeel maken. Daarvoor moest zij met steun van de overheid uit het protectionistisch isolement komen. Hij stimuleerde grote investeringen die de rentabiliteit van een bedrijf moesten verhogen met het Borgstellingsfonds. Dit fonds was opgezet met Marshall geld.⁸¹ Ook werd er gewerkt aan ruilverkaveling, om de efficiënte van het boerenbedrijf te verhogen.⁸² Het hele landbouwbeleid dreef op de kurk van het Landbouw-egalisatiefonds waarmee het markt- en prijsbeleid in stand gehouden werd.⁸³ Na Mansholt zijn ministerschap werd verder gewerkt aan de hervorming van de bedrijfsstructuur. In 1963 nog werd het Ontwikkelings- en Saneringsfonds in het leven geroepen om bedrijfsbeëindiging op sociale wijze te bevorderen.⁸⁴ Er werd door de jaren heen een uitgebreid instrumentarium voor Nederlands structuurbeleid opgebouwd. Toch was er geen groot overkoepelend plan, zoals wel het geval was met Mansholts structuurplan voor de EEG. Hoewel de algemenere doelstellingen van het beleid van Mansholt in Nederland en Europa overeen kwamen, ontbrak in het Nederlandse beleid een helder geformuleerde ideaalschets als ‘Landbouw 1980’.

---

⁷⁷ Ibidem, 461.

⁷⁸ F. Duynstee en J. Bosmans, *Het kabinet-Schermerhorn-Drees (1945-1946)*. Parlementaire Geschiedenis van Nederland na 1945 (Assen 1977) 456.

⁷⁹ Bogaarts, *Kabinet-Beel*, 1556.

⁸⁰ Van Merriënboer, *Mansholt*, 165.

⁸¹ J. van Merriënboer, ‘Sicco Mansholt oogst lof’ in: P. Maas ed., *Het kabinet Drees-van Schaik (1948-1951), band A; Liberalisatie en Sociale ordening*. Parlementaire Geschiedenis van Nederland na 1945 (Nijmegen 1991) 772-773.

⁸² Bogaarts, *Kabinet Beel*, 1557-1559.

⁸³ Van Merriënboer, ‘Mansholt oogst lof’, 702-703.

⁸⁴ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 470.

De pogingen om de landbouwstructuur te hervormen verhinderden niet dat Nederland de blik onverminderd gericht hield op het buitenland. Het vinden van afzetmarkten en houden van een goede internationale concurrentiepositie, bleven van groot belang voor de Nederlandse landbouw. Eerst werd er gekeken naar de mogelijkheden voor een gemeenschappelijke markt voor de Benelux, maar de plannen liepen spaak. België was niet enthousiast over een gemeenschappelijke markt voor landbouwproducten, omdat de Belgen vreesden het onderspit te delven tegen de agrarische export uit Nederland.⁸⁵ Mansholt liet het daar niet bij zitten en probeerde in een bredere opzet met de West-Europese landen een gemeenschappelijke markt voor landbouwproducten te bereiken. Zoals bekend haalde zijn eerste Europese plan het niet, maar had hij later meer succes.⁸⁶

Nog niet eerder had de Nederlandse boer de noodzaak tot samenwerking gevoeld, als tijdens de agrarische crisis van de jaren tachtig van de negentiende eeuw. De coöperaties kwamen snel op in de veranderende agrarische sector. Aanvankelijk ontwikkelden het coöperatiewezen en de agrarische beroepsorganisaties zich gescheiden van elkaar. In alle provincies werden vanaf de jaren veertig van de negentiende eeuw ‘maatschappijen voor de landbouw’ opgericht. Hoewel de maatschappijen geleid werden door heren uit hogere kringen, werden veel boeren lid om geïnformeerd te blijven over ontwikkelingen in de landbouw. Vanaf 1884 werden deze maatschappijen bijeengebracht in een federatief orgaan, het Nederlands Landbouw Comité. Het NLC diende de gehele landbouw te vertegenwoordigen. Vanaf 1918 kreeg zij het predicaat Koninklijk en werd zij de KNLC.⁸⁷

Met het toenemen van het keurslijf van de verzuiling ontstond in confessionele kringen moeite met de neutrale aard van de organisatie. Er ontstonden organisaties, aanvankelijk nog binnen het KNLC, die de technische functie van een boerenorganisatie wilden combineren met geestelijke vorming. Toen de liberale geest van het KNLC botste met deze confessionele initiatieven, gingen de katholieken en de protestanten hun eigen weg. Zij kwamen met eigen federatieve organisaties van gewestelijke katholieke en protestante bonden: de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond (KNBTB) en de Nederlandse Christelijke Boeren- en Tuindersbond (NCBTB).⁸⁸

In de constellatie van verzuilde boerenstandsorganisaties was ook een geografische spreiding te zien. In de zuidelijke provincies waren vrijwel uitsluitend de katholieke organisaties van de KNBTB aanwezig. Daarnaast kenden bepaalde tuindersgebieden in Holland en streken als Twente, Zuid-Gelderland en Zeeuws-Vlaanderen ook een groot aandeel katholieken. De grote akkerbouwers in Zeeland, West-Brabant Groningen waren de overwegend liberale KNLC toegedaan. In de overige gebieden van Nederland boven de rivieren vond men een evenwichtigere verdeling tussen de KNLC, de protestantse NCBTB en in veel mindere mate de KNBTB.

---

⁸⁵ J. van Merriënboer, ‘Landbouw: minder boter, meer kanonnen’ in: J. Ramakers ed., *Het kabinet Drees II. In de schaduw van de Koreacrisis*. Parlementaire Geschiedenis van Nederland na 1945 (Nijmegen 1997) 269-270.

⁸⁶ Ibidem, 270-274.

⁸⁷ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 306-307.

⁸⁸ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 307-308.

Door het ontstaan van confessionele organisaties werd de KNLC steeds minder representatief als enige vertegenwoordiging van de landbouw. Na de oorlog werd hier een oplossing op gevonden in de vorm van een Stichting van de Landbouw. Daarin waren de drie boerenstandsorganisaties, evenals de landarbeidersorganisaties, vertegenwoordigd. Deze Stichting van de Landbouw kreeg vanaf 1955 de publiekrechtelijke bevoegdheden van een Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie. Zij werd omgedoopt tot het Landbouwschap. In het Landbouwschap vond de noodzakelijke coördinatie van de landbouworganisaties plaats om zo tot één standpunt te komen.⁸⁹

Het Landbouwschap straalde eendracht uit, maar die eendracht beperkte zich niet tot de landbouworganisaties. Het Landbouwschap had maandelijks overleg met de minister en had zo een doorslaggevende invloed op kabinetsbeleid. Ook in de Kamer hadden de landbouworganisaties in meer of mindere mate hun eigen vertegenwoordigers. ‘Boerenleden’ zaten voor de KVP, ARP, CHU en VVD in de Tweede en Eerste Kamer. Het was niet zo dat belangenverschillen tussen grote akkerbouwers en kleine boeren op zandgronden zich in de Kamer uitten. Door het vele vooroverleg tussen de minister, het Landbouwschap en de boerenvertegenwoordigers in het parlement, werd vaak als één blok opgetreden. Dit blok waarbinnen alles besloten werd, stond bekend als het ‘Groene Front’.⁹⁰

De Nederlandse landbouw kent een rijke traditie van commerciële productie, die zich steeds meer op het buitenland is gaan richten. Vooral het achterblijven van industrie en de ontwikkeling tot moestuin van Groot-Brittannië hebben daar een cruciale rol in gespeeld. De export is verder uitgebouwd, maar exportafhankelijkheid maakte de Nederlandse landbouw ook kwetsbaar tijdens crises.

De overheid was gebaat bij het voorkomen van een dergelijke crisis in de Nederlandse landbouw en droeg actief bij aan een goede concurrentiepositie met haar OVO-beleid. Toen het fout dreigde te gaan, zette de overheid, deels tegen haar wil, een stelsel van markt- en prijsinterventie op. Door de diepe betrokkenheid van de overheid bij de landbouw, kwam ook het contrast tussen de grote commerciële en de kleinschalige gemengde landbouw al vroeg aan het licht. Later beleid was er op gericht om dat klassieke contrast aan te pakken.

Een actieve overheid zorgde ervoor dat belangenbehartiging steeds belangrijker werd. Hoewel de agrarische belangenbehartiging sterk verzuimd was, straalde zij vooral eendracht uit. De organisaties waren lange tijd gelijkgestemd en tevreden over de manier waarop in het Landbouwschap de gehele landbouw tot één stem moest komen. Door de eensgezindheid van dit groene front, kon grote invloed uitgeoefend worden op het kabinetsbeleid.

---

⁸⁹ D. Broersma, ‘Fusie of federatie? Het ontstaan van LTO Nederland’ in: D. Broersma, *Het Groene Front voorbij. De agrarische belangenbehartiging door LTO Nederland 1995-2005*. Historia Agriculturae (Groningen/Wageningen 2010) 7-8.

⁹⁰ Van Merriënboer, ‘Mansholt oogst lof’, 708-709.

2.2 België: primair van secundair belang

Vanaf het jaar 1815 lopen de Nederlandse en de Belgische geschiedenis samen op. Na een lange periode van een gescheiden bestaan werden de Nederlanden samengevoegd om vijftien jaar als Verenigd Koninkrijk der Nederlanden door het leven te gaan. Ondanks dat de Belgische onafhankelijkheid al snel weer een einde maakte aan dit Verenigde Koninkrijk is de gemeenschappelijke periode de aanvang van een cruciale eeuw voor de Belgische landbouw.

In het Verenigde Koninkrijk der Nederlanden werd besloten om de industriële activiteit grotendeels in het Zuiden te ontplooiën.⁹¹ Toen België in 1830 haar onafhankelijkheid opeiste, waren de eerste stappen richting een verregaande industrialisering al gezet. Deze industrialisering heeft een blijvende impact op de Belgische landbouw gehad. In het overzichtswerk van de Belgische landbouwgeschiedenis ‘Leven van het Land’ van de Leuvense landbouwhistorici Leen van Molle en Yves Segers wordt ook gesteld dat er in de Belgische geschiedenis meer aandacht is voor de geschiedenis van de steden en de industrie, dan de geschiedenis van het platteland en de landbouw.⁹²

België werd het meest geïndustrialiseerde land van het Europese continent. De landbouw raakte daardoor in de negentiende eeuw op een tweede spoor. De landbouw stelde zich in dienst van de industrie. De agrarische sector produceerde voor de groeiende vraag naar voedsel in de Belgische industriesteden. De sterke oriëntatie op de binnenlandse vraag naar voedsel was niet nieuw. De Belgische landbouw had in die tijd nog geen internationaal commercieel karakter. Wat wel veranderde was de arbeidsverdeling van de bevolking. Ondanks de bevolkingsgroei, zorgde de nieuwe werkgelegenheid in de industrie voor een leegloop van het platteland.⁹³ Wat overbleef was een veelheid aan kleine gemengde familiebedrijven zonder personeel.⁹⁴ De productie bestond in veel gevallen uit een combinatie van aardappelen, granen, vee en eventueel groenten, ook wel het ‘Old Regime’ genoemd. Een groot deel was voor eigen gebruik, eventuele overschotten werden naar de markt gebracht.⁹⁵

Hoewel het kleine gemengde familiebedrijf de overheersende bedrijfsvorm bleef, bood de groeiende behoefte aan voeding voor de arbeiders in de steden ook kansen voor de landbouw. De vruchtbare gronden van de West-Vlaamse Polders, de Waalse leemstreek en de Waalse Condroz leenden zich ook voor grootschalige productie van basisproducten als granen en aardappelen.⁹⁶ De eerste scheiding tussen de verschillende landbouwtypes was daarom die tussen de grootschalige landbouw op de vruchtbare gronden, bijvoorbeeld leem en klei, en de kleinschalige landbouw op de voedingsarme zand- en steenbodems.

Als gevolg van enkele mislukte oogsten in de jaren veertig van de negentiende eeuw werd de markt voor landbouwproducten opengegooid voor internationale producenten. Dit

---

⁹¹ Segers e.a., ‘The Low Countries, 1750-2000’, 227.

⁹² Y. Segers en L. van Molle, *Leven van het land. Boeren in België 1750-2000* (Leuven 2004) 9.

⁹³ Ibidem, 54.

⁹⁴ Y. Segers en E. Karel, ‘The Low Countries, 1750-2000’ in: E. Thoen en T. Soens ed., *Struggling with the environment: land use and productivity. Rural economy and society in North-Western Europe, 500-2000* (Turnhout 2015) 274.

⁹⁵ Segers en Van Molle, *Leven van het land*, 65.

⁹⁶ Segers en Karel, ‘The Low Countries, 1750-2000’, 276.

betekende in eerste instantie een internationale afzetmarkt voor de Belgische akkerbouw. Echter, toen in de jaren tachtig van de negentiende eeuw de industriële revolutie tot in de transportsector doordrong en het stoomschip zijn intrede deed, keerde de vrije markt zich tegen de Belgische akkerbouw. Grote ladingen goedkoop graan uit Amerika kwamen op de Europese markt. In Amerika kon men vele malen grootschaliger en daarmee goedkoper produceren dan in het ‘volle’ Europa. Deze ‘agricultural invasion’ van buitenlands graan zorgde ervoor dat de Belgische productie van basisvoedsel voor de eigen markt niet meer rendabel was.⁹⁷

Voor de eerder genoemde grootschalige bedrijven in de vruchtbare streken ging dit in mindere mate op, maar de kleine bedrijven op arme gronden moesten hun productie van basisvoedsel afstoten. Er ontstond noodzaak om te vernieuwen. De industrialisering bood hier ook weer nieuwe kansen. Door de toegenomen welvaart in de Belgisch industriële steden, groeide ook de vraag naar vers- en luxeproducten als zuivel, groenten en fruit. Deze groeiende vraag bood een uitweg.⁹⁸ De bedrijven op de arme gronden stapten steeds meer van hun gemengde bedrijfsvorm af.

Rondom de stedelijke centra ontstond er tuinbouw. De bekendste regio was de driehoek Mechelen-Leuven-Brussel. Later ontstonden meer tuinbouw kernregio's op de zandgronden in het oostelijk gedeelte van Vlaanderen. Fruitteelt kreeg ook een steeds belangrijker aandeel in de landbouw in Vlaams-Brabant, Zuid-Limburg en de provincie Antwerpen. Specialisering in niet grondgebonden veehouderij, varkens en pluimvee, vond plaats op de zandgronden in Vlaanderen. Dit betrof voornamelijk de Kempen, Zuid-Limburg en de grens van Oost- en West-Vlaanderen. Op de Kempen, Belgische Zandstreek en Hoog-België (oostelijk gedeelte van Wallonië) werd juist verder gespecialiseerd in de rundveehouderijen. De Hoge Ardennen, Luikse weidestreek en Kempen waren daarbij voornamelijk gericht op zuivel. In de overige Waalse gebieden, namelijk de Condroz, Famenne, Ardennen en Belgisch-Lotharingen was het veelal vleesvee. Ook in Vlaams Midden-België, namelijk Zuid-Limburg en het Hageland ten oosten van Brussel, hield men vooral rundvee voor het vlees.⁹⁹

De oudste scheiding in de Belgische agrarische sector is die tussen grootschalige bedrijven op vruchtbare gronden en kleine bedrijven op arme gronden. De ‘agricultural invasion’ zorgde er later voor dat ook op de tweede groep, de oorspronkelijk kleine bedrijven op armere gronden, verder specialiseerden. Hoewel het gemengde bedrijf zeer lang stand hield, kan er een losse regionale differentiatie gemaakt worden. Vlaanderen kende een zeer gevarieerde landbouw. In De Polders vond men grootschalige akkerbouw. Richting en rondom de steden was er veel tuinbouw. In de overige Vlaamse zandgebieden hadden de bedrijven zich gespecialiseerd tot steeds intensiverende veehouderijen. Dit betrof zowel intensieve melkveehouderijen, varkenshouderijen als pluimveehouderijen. Wallonië kende op de vruchtbare leem- en kleigronden vooral akkerbouw. De overige gebieden van Wallonië werden gedomineerd door de rundvee-sector. Daarbij waren de meest oostelijke gebieden in de provincie Luik gericht op de melkveehouderij. In de overige gebieden vond men meer extensieve rundveehouderijen voor de slacht. Overigens werden in België de minst

---

⁹⁷ Segers en Van Molle, *Leven van het land*, 50.

⁹⁸ Segers e.a., ‘The Low Countries, 1750-2000’, 236.

⁹⁹ Segers en Van Molle, *Leven van het land*, 133-142.

productieve gronden, voornamelijk in Wallonië, uit productie genomen.¹⁰⁰ Vlaanderen heeft tot op de dag van vandaag door zijn veelheid aan hoogwaardige producten een groter aandeel in de landbouwexport dan Wallonië.¹⁰¹

Hoewel de Belgische overheid al in jaren veertig van de negentiende eeuw ingreep op de landbouwmarkt door de grenzen open te gooien toen de oogsten mislukten, bleef een actieve bemoeienis met de landbouw uit.¹⁰² Pas tijdens de landbouwcrisis in de jaren tachtig van de negentiende eeuw werd duidelijk dat een vrije landbouwsector dusdanig in de problemen kon komen, dat steun van de overheid gewenst was. In 1884 werd daarom het Ministerie voor de Landbouw opgericht. Zij richtte zich vooral op de omschakeling van basisvoedsel naar een voedselproductie die kon voldoen aan de groeiende vraag in de stad naar luxe- en versproducten. Dit was zowel gunstig voor stad als platteland en daarom een nationaal belang. Er was landbouwexpertise nodig die werd gecreëerd door middel van onderzoeks- en onderwijscentra.¹⁰³ Hoewel lang niet alle projecten stand hielden, was de positie van het ministerie gevestigd.

In de jaren dertig van de twintigste eeuw werd de wereldeconomie door een crisis getroffen. Het Ministerie besloot tot protectionistische maatregelen. Om de eigen primaire sector te beschermen werd vastgehouden aan het protectionistische beleid tot na de Tweede Wereldoorlog. Na de oorlog ontstonden plannen voor een gemeenschappelijke markt voor landbouwproducten, eerst in de Benelux, later in het kader van een Europese Economische Gemeenschap. België was in eerste instantie fel gekant tegen een gemeenschappelijke markt. Men vreesde de agressieve expansieve Nederlandse export die de binnenlandse producenten van de markt zou verdrijven. Nederland had een lange geschiedenis van landbouwexport en kende een lager prijspeil dan België. Op den duur veranderden zij van positie. De productiviteit van de landbouw schoot omhoog. De prijzen daalden en er ontstonden in België overschotten. Een gemeenschappelijk markt zou nieuwe afzetmogelijkheid voor de Belgische landbouw gaan betekenen.¹⁰⁴

De blik op buitenlandse afzetmogelijkheden was wellicht nieuw voor België. Toch veranderde er niet heel veel voor de positie die de landbouw had in de binnenlandse economie. Als je kijkt naar planologie in de twintigste eeuw, is te zien dat er vruchtbare Vlaamse landbouwgrond ten koste is gegaan van de uitbreiding van industriële activiteiten rondom het Antwerps havengebied.¹⁰⁵ Ook ruilverkaveling kwam in België pas laat van de grond. Deze was daarnaast niet zo uitgebreid als in Nederland.¹⁰⁶ Het Belgisch ideaal dat ieder gezin in landelijk gebied voor een groot deel zijn eigen voedsel moest kunnen verbouwen, had ervoor gezorgd dat er een groot areaal van kleine stukjes land voor moestuinen was.¹⁰⁷ Lang niet alles is door ruilverkaveling op de schop gegaan.

---

¹⁰⁰ Ibidem, 53.

¹⁰¹ Segers e.a., 'The Low Countries, 1750-2000', 225.

¹⁰² Segers en Karel, 'The Low Countries, 1750-2000', 282.

¹⁰³ Ibidem, 283-284.

¹⁰⁴ Ibidem, 297.

¹⁰⁵ Segers en Van Molle, *Leven van het land*, 118-119.

¹⁰⁶ Ibidem, 149.

¹⁰⁷ Ibidem, 121-122.

Aan het eind van de negentiende eeuw kwam ook de organisatie van de boerenstand op gang. Met behulp van coöperaties konden boeren in de moeilijke tijden van de agrarische crisis aan het eind van de negentiende eeuw hun kosten verlagen. Daarnaast kon het verenigen van boeren ervoor zorgen dat hun belangen behartigd werden in overheidsbeleid. Er was een Hoge Raad voor de Landbouw waar de boerenstandsorganisaties verenigd waren. Doorslaggevend waren echter de politieke verhoudingen aan het eind van de negentiende eeuw. Met de invoering van het algemeen mannenkiesrecht in 1893 werden de socialistische arbeiders in de steden een factor van belang in de nationale politiek. Het katholieke tegenwicht voor het socialistische electoraat, moest op het platteland gezocht worden. Om het katholieke tegenwicht te bestendigen werd een corporatief netwerk gecreëerd waarin de belangen van verschillende katholieke bevolkingsgroepen vertegenwoordigd waren. De landbouw, die onder grote druk van de agrarische crisis stond, werd door de oprichting van katholieke boerenbonden een essentiële schakel in dit netwerk.¹⁰⁸

Lange tijd hadden de katholieken het alleenrecht op het platteland. Eind negentiende eeuw waren vrijwel alle Vlaamse boeren vertegenwoordigd in de Belgische Boerenbond. De Walen waren verspreid over verschillende Waalse katholieke organisaties. Ook voor de Walen bleek later dat een gemeenschappelijke organisatie de meest slagvaardige wijze was voor samenwerking. Naar voorbeeld van de Boerenbond werden de katholieke Waalse organisaties in 1930 samengevoegd in de Alliance Agricole Belge (AAB).¹⁰⁹ Zij waren toen al niet meer de enige organisatie op het Waalse platteland. Als alternatief voor het corporatieve katholieke karakter van de boerenstandsorganisaties, kende Wallonië al sinds 1919 de Fédération Nationale des Unions Professionnelles Agricoles (UPA).

De UPA won vooral aan aanhang onder grote akkerbouwers in de vruchtbare Waalse leemstreken in Midden-België. De UPA groeide dusdanig dat zij naast de Boerenbond en de AAB gezien werd als een van de drie grote organisaties op het Belgische platteland. Daardoor werd de UPA ook onderdeel van het overleg in de Hoge Raad van de Landbouw. De UPA was levensbeschouwelijk neutraal.¹¹⁰ De neutraliteit van de UPA was een breuk met de katholieke traditie op het platteland en bood ook mogelijkheden voor een andere vorm van belangenbehartiging. Bart Coppein, die onderzoek heeft gedaan naar de Belgische agrarische belangenbehartiging, constateerde een onderscheid tussen direct agrarisch syndicalisme en indirect agrarisch syndicalisme. Mede onder invloed van Frans syndicalisme had zich in de UPA ook een beweging ontpopt die protest als rechtvaardig middel voor belangenbehartiging zag. Voor de katholieke organisaties was het overleg heilig gebleven. Coppein bestempelt de overlegcultuur als indirect en de protestcultuur als direct agrarisch syndicalisme.¹¹¹

---

¹⁰⁸ Ibidem, 79.

¹⁰⁹ B. Coppein, 'Boeren op straat! De doorbraak van direct syndicale acties bij Vlaamse landbouwers in de jaren zestig (1962-1974)', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* no.2-3 (2005) 308.

¹¹⁰ B. Coppein, *Met de drietand in de rug! Het Algemeen Boerensyndicaat en de doorbraak van het direct agrarisch syndicalisme in Vlaanderen (1962-1969)* (licentiaatsverhandeling, uitgegeven op www.thesis.net) (Leuven 2002) Inleiding, 5.1. <http://www.thesis.net/boerensyndicaat/boerensyndicaat_inleiding.htm#5. Panorama van de Belgische landbouworganisaties vanaf hun ontstaan tot 1962> 01-07-2016.

¹¹¹ Coppein, 'Boeren op straat!', 306-307.

Ook in Vlaanderen werd later gebroken met de katholieke overlegcultuur. In 1936 ontstond het Boerenfront uit aardappelstakingen. Door collaboratie in de oorlog verloor het Boerenfront veel van haar aanhang. Het gebrek aan direct agrarisch syndicalisme Vlaanderen daardoor in Vlaanderen ontstond, bood ruimte voor een nieuwe Vlaamse organisatie los van de katholieke corporatieve structuur. Aan het begin van de jaren zestig, bij de overschakeling van het nationaal landbouwbeleid naar het Europees GLB, werd het Algemeen Boerensyndicaat (ABS) opgericht. Het ABS was groot geworden door Drietandacties, boerenbetogingen, die buiten de Boerenbond om georganiseerd waren.¹¹²

In het landschap van boerenstandsorganisaties in het België van de jaren zestig van de twintigste eeuw waren de duidelijkste scheidslijnen die tussen organisaties van katholieke en neutrale gezindte. Daarbij ging katholiek overwegend gepaard met indirect agrarisch syndicalisme en neutraal met direct agrarisch syndicalisme. Er waren ook nog enkele kleinere organisaties, maar die blijven in dit onderzoek buiten beschouwing. In dit onderzoek zal gekeken worden naar de Boerenbond, het ABS, de AAB en de UPA.

De Belgische landbouw liet zich kenmerken door de tweede plaats die zij innam in de Belgische economie. Lang was de taak van de Belgische landbouw om te voorzien in de behoeften van de stedelijke populatie die voor een bloeiende industrie zorgde. Door de komst van goedkoop buitenlands graan kwam specialisering op gang. Door specialisering was ook een actievere rol voor de overheid weggelegd als aanjager van onderzoek, voorlichting en onderwijs (OVO). Hoewel OVO een Nederlands begrip was, was het ook van toepassing op België. De oriëntatie op het binnenland was in de twintigste eeuw minder geworden. Een omslagpunt was de verandering van het standpunt van de Belgische regering over een Europese gemeenschappelijke markt.

De organisatie van de Belgische boeren had zich vanaf het einde van de negentiende eeuw in twee richtingen ontwikkeld. Eén richting die binnen het katholieke conglomeraat van organisaties viel en één richting die daar bewust buiten bleef. De positie van de organisaties ten aanzien van het katholieke conglomeraat, erin of er buiten, had ook implicaties voor de manier waarop men haar invloed probeert uit te oefenen. Aanvankelijk was alleen binnen de neutrale organisaties direct agrarisch syndicalisme geoorloofd.

---

¹¹² Coppein, 'Boeren op straat!', 355-356.

3. Nederlandse reacties

In zijn proefschrift over Nederland in de beginjaren van het GLB, beschrijft Johan Molegraaf de afwijzende houding van de Nederlandse regering ten aanzien van een Europees structuurbeleid. Dat had er onder andere mee te maken dat de Nederlandse regering dacht dat de Nederlandse landbouw de zaakjes wel op orde had.¹¹³ De minister van Financiën, Johan Witteveen, voelde er weinig voor om mee te betalen aan de structuurhervorming van de andere landen.¹¹⁴ Had Mansholt tijdens zijn Nederlands ministerschap met een nationale aanpak van het kleine-boerenvraagstuk het gras al voor zijn eigen voeten weg gemaaid? Toch moest ook Nederland zich aangesproken voelen. De boterbergen en melkplassen, problemen uit de zuivelindustrie, konden voor een groot deel aan Nederland toegeschreven worden. Volgens Molegraaf was voor de Nederlandse regering de dreiging van het mislukken van het GLB de doorslag geweest om in 1971 toch akkoord te gaan met een afgezwakt structuurbeleid.¹¹⁵ Nederland wilde immers graag blijven profiteren van de goede afzetmogelijkheden die de Europese markt bood.

Zoals al eerder gesteld was er een sterk netwerk op het gebied van landbouw. Dit netwerk was echter behoorlijk diffuus. Ministerie, Landbouwschap, politieke partijen en verzuilde boerenstandsorganisaties stonden in nauw contact met elkaar, maar liepen ook in elkaar over. In dit hoofdstuk wordt het beruchte groene front enigszins uit elkaar getrokken om te kijken welke opvattingen er in de landbouwwereld over het Plan-Mansholt bestonden, naast het standpunt van de regering. Immers, een gewone boer had een stuk minder van doen met de mening van de Minister van Financiën, dan de Minister van Landbouw.

3.1 KNBTB

De Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond was grofweg opgezet aan de hand de Nederlandse bisdommen. Provincies waar weinig katholieken woonden, werden veelal samengevoegd. Zo behoorde Zeeland tot de grote Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond (NCB) en zaten de provincies Utrecht, Gelderland, Overijssel, Flevoland, Friesland en Groningen samen in de Aartsdiocesane Boeren en Tuindersbond (ABTB). Limburg, een katholieke provincie, had haar eigen Limburgse Land en Tuinbouwbond (LLTB). Noord- en Zuid-Holland, tezamen in de Land- en Tuinbouwbond (LTB), maakten de katholieke federatie compleet. Een keer in de drie weken kwamen bestuurders van de verschillende gewestelijke afdelingen bij elkaar

Nog voor er een structuurmemorandum gepresenteerd was, werd er in landbouwkringen al gespeculeerd over de inhoud. Het Landbouwschap speelde hier een centrale rol in. In de stukken voor de vergadering van 2 september 1968 zat al een notitie van het Landbouwschap waarin aangegeven werd wat men binnenkort kon verwachten van de EEG.¹¹⁶ Deze

---

¹¹³ Molegraaf, *Boeren in Brussel*, 273.

¹¹⁴ *Ibidem*, 271-272.

¹¹⁵ *Ibidem*, 290.

¹¹⁶ Richtlijnen voor een E.E.G.-structuurbeleid, Katholiek Documentatie Centrum (KDC) Nijmegen, Archief Katholieke Nederlandse Boeren en Tuindersbond (Archief KNBTB), inv. nr. 105.

speculaties waren urgent genoeg om besproken te worden in de vergaderingen van het KNBTB bestuur. Voor het eerst op de vergadering van 4 november 1968, een ruime maand voor de officiële presentatie, besprak men de te verwachten structuurplannen. De conclusie was eenduidig: ‘de vergadering verwacht dat er grote bezwaren tegen deze voorstellen zullen worden gebracht’. Daar werd aan toegevoegd dat de Duitse minister van Landbouw al te kennen had gegeven dat de verwachte plannen niet realiseerbaar zouden zijn en ook niet uitgevoerd mochten worden.¹¹⁷ De daaropvolgende vergadering zag men wederom vooral hobbels op de weg: binnen de Commissie zou er onenigheid zijn, vooral over de hoge kosten.¹¹⁸ Toen het op de vergadering van 2 december 1968 wederom ter sprake kwam, uitte een bestuurslid zijn onvrede over het feit dat het ledenblad ‘Boer en Tuinder’ nog niets had gepubliceerd over de plannen. In andere landbouwbladen was er al een uitvoerige discussie op gang komen. De voorzitter Gérard Mertens bewaarde de kalmte. Een publicatie in ‘Boer en Tuinder’ gebaseerd op vermoedens zou alleen maar voor onrust onder de leden zorgen. De KNBTB liep nog niet bepaald warm voor een discussie over de plannen van Mansholt.¹¹⁹

Toen de plannen gepresenteerd waren en in Europa de discussie los barstte kon de KNBTB niet achter blijven. Het grootste bezwaar had de KNBTB tegen Mansholts vermeende opvatting dat het gezinsbedrijf geen toekomst zou hebben. Volgens de voorzitter was er teveel vanuit de extensieve akkerbouw geredeneerd. Het bewijs dat de omschakeling van gezinsbedrijven naar grotere productie-eenheden voor een verlaging van de kostprijs zou zorgen, werd weerlegd door te vergelijken met landen als Engeland, VS en Zweden. In deze landen met grootschalige zuivelproductie lag de melkprijs hoger dan in de EEG. Bezwaren tegen dreigende contingentering en de hoge kosten van het programma, maakten het rijtje bezwaren compleet.¹²⁰ In zijn proefschrift over de KNBTB wijst Mari Smits op een positieve houding van de KNBTB ten aanzien van het Plan-Mansholt. Toch concludeert ook Smits dat er voorstellen in het plan zaten die niet op de steun van de KNBTB konden rekenen, met name op het gebied van het stimuleren van grotere productie-eenheden.¹²¹

Het vervolg van deze discussie vond niet plaats in de KNBTB vergadering. Het gezamenlijke standpunt van de drie landbouworganisaties werd in het Landbouwschap gevormd. Nadat het Landbouwschap een discussienota had uitgegeven en op basis daarvan een brief deed uitgaan aan de Tweede Kamerleden¹²², kwam de KNBTB nog met een notitie met aanmerkingen op de discussienota. Spectaculair waren deze aanmerkingen niet. Het meest opvallend was de opmerking dat de KNBTB het beruchte aantal van vijf miljoen boeren die afgevoerd moesten worden, niet zo waarschijnlijk vond. Daarnaast bestreed de KNBTB de bewering van het Landbouwschap dat parttime farming geen toekomst zou

---

¹¹⁷ Notulen bestuursvergadering KNBTB 21-10-1968, KDC, Archief KNBTB, inv. nr. 105.

¹¹⁸ Notulen bestuursvergadering KNBTB 4-11-1968, KDC, Archief KNBTB, inv.nr. 106.

¹¹⁹ Notulen bestuursvergadering KNBTB 2-12-1968, KDC, Archief KNBTB, inv. nr. 106.

¹²⁰ Notulen bestuursvergadering KNBTB 6-1-1969, KDC, Archief KNBTB, inv. nr. 107.

¹²¹ M. Smits, *Boeren met beleid. Honderd jaar Katholieke Boeren- en Tuindersbond 1896-1996* (Nijmegen 1996) 216-217.

¹²² Conceptbrief van het Landbouwschap aan de Leden van de Tweede Kamer, KDC, Archief KNBTB, inv. nr. 108.

hebben. Voor de rest betrof het nuances.¹²³ De eensgezindheid in het Landbouwschap was belangrijker dan een krachtig eigen standpunt.

Op 7 februari 1969 sprak Mansholt op de Algemene Vergadering van de KNBTB te 's-Hertogenbosch. In een toespraak van zesentwintig kantjes weidde de eurocommissaris voor het eerst op Nederlandse bodem uit over zijn plannen. Hij wees op de noodzaak tot verandering voor de landbouw om vervolgens positieve aspecten van het plan uit te lichten, zoals de beschikbaarheid van vrije tijd voor boeren en een sociale afvloeiing van arbeidskrachten uit de landbouw. Hij eindigde met het impopulaire standpunt dat de structuurplannen onlosmakelijk verbonden waren aan de prijspolitiek.¹²⁴ De gehele toespraak werd rondgestuurd naar de leden van de bestuursvergadering. Hoewel Mansholt de hoop uitsprak een levendige discussie op gang te brengen, leek de impact van deze toespraak op de discussie in de bestuursvergaderingen van de KNBTB beperkt.

Er waren tussen de vergadering van 6 januari en de toespraak van Mansholt van 7 februari al twee pogingen geweest om het Plan-Mansholt in de bestuursvergadering te bespreken, maar beide keren werd het uitgesteld.¹²⁵¹²⁶ Het typeert de manier waar waarop de vergadering van de KNBTB omschoot met het Plan-Mansholt. Hoewel het punt op de agenda bleef staan, maakte men absoluut geen haast om met het Plan-Mansholt aan de slag te gaan. Langzaam werd naar naar een gezamenlijk standpunt in het Landbouwschap toe gewerkt. Op 19 mei 1969 zou nog eenmaal in de KNBTB-vergadering gediscussieerd worden over het Plan-Mansholt, alvorens met een definitief Landbouwschap-standpunt te komen. In deze vergadering was men wederom uitgesproken kritisch over de effectiviteit van het plan, maar daar werden geen consequenties aan verbonden. Daar was het Plan-Mansholt eigenlijk mee afgedaan voor de KNBTB.¹²⁷ Er was nog een bespreking met de Belgische Boerenbond over het Plan-Mansholt, maar ook hier werd slechts zeer summier verslag van uitgebracht in de notulen van de vergadering. Er werd gesteld dat er grote overeenkomsten waren en dat zo ver er meningsverschillen waren, deze op elkaars begrip konden rekenen. Inhoudelijk werd er geen tip van de sluier gelicht.¹²⁸

Dat het Plan-Mansholt wat lauw werd ontvangen door de KNBTB, betekende echter niet dat de verontwaardiging over de koppeling tussen het structuurbeleid en de lage prijsvoorstellen er minder om was. Tijdens de vergadering van 6 juli 1970 werd expliciet gesteld dat met de prijsvoorstellen niet vooruit gelopen mocht worden op de in de toekomst beoogde structuur. Het prijsbeleid moest zo zijn dat 'beoogde structuurontwikkeling bij levensvatbare bedrijven niet in gevaar komt'.¹²⁹ Toch was er in de vergaderingen van de KNBTB lange tijd niet veel te merken van bereidheid om tegen de lage prijsvoorstellen in actie te komen. Ook in aanloop naar de protesten van 23 maart 1971 besteedde de KNBTB

---

¹²³ KNBTB, bemerkings bij de discussienota van het Landbouwschap inzake het Landbouwplan-1980, KDC, Archief KNBTB, inv. nr. 108.

¹²⁴ Rede van dr. S.L. Mansholt op de Algemene Vergadering van de K.N.B.T.B. op 7 februari 1969 in het "Casino" te 's-Hertogenbosch, KDC, Archief KNBTB, inv. nr. 107.

¹²⁵ Notulen bestuursvergadering KNBTB 20-1-1969, KDC, Archief KNBTB, inv. nr. 107.

¹²⁶ Notulen bestuursvergadering KNBTB 3-2-1969, KDC, Archief KNBTB, inv. nr. 107.

¹²⁷ Notulen bestuursvergadering KNBTB 19-5-1969, KDC, Archief KNBTB, inv. nr. 110.

¹²⁸ Notulen bestuursvergadering KNBTB 7-7-1969, KDC, Archief KNBTB, inv. nr. 111.

¹²⁹ Notulen bestuursvergadering KNBTB 6-6-1970, KDC, Archief KNBTB, inv. nr. 120.

geen aandacht aan de hoog opgelopen gemoederen. Er werd gemeld dat er een buitengewone vergadering van de COPA kwam. Het bestuur vroeg zich af wie daar namens de KNBTB heen zouden gaan.¹³⁰ Van een oproep om massaal naar Brussel af te reizen, was echter geen enkele sprake.

De KNBTB kon vele kleine zandboeren in de zuidelijke provincies tot haar achterban rekenen. Van de Nederlandse landbouwstructuur leek deze groep gezinsbedrijven eigenlijk het minst in overeenstemming met Mansholts ideaalbeeld. Dat maakt het des te vreemder dat de reactie van de KNBTB zwak was. In de eigen vergadering was men kritisch op de plannen, maar er werd niet veel aandacht aan besteed. Ook werden er geen conclusies aan verbonden. Er werd veelal verwezen naar het Landbouwschap, terwijl daar een overwegend positief en constructief standpunt geformuleerd werd.

Het lijkt alsof het bestuur de discussie over het Plan-Mansholt ver van de achterban voerde. Voor de eigen achterban pleitte de KNBTB voor het gezinsbedrijf als lovenswaardig concept. In het standpunt van Landbouwschap was daarentegen nauwelijks iets terug te zien van het concept gezinsbedrijf. Wellicht was er voor de sociale waarde van de landbouw weinig plaats in het Landbouwschap. In de KNBTB waren zowel de economische als de sociale benadering aanwezig: de sociale voor de eigen achterban en de economische voor het Landbouwschap. Toch bleef, ondanks de gespleten tong, echte onrust uit.

3.2 KNLC

Ook het Koninklijk Nederlands Landbouwcomité was opgezet aan de hand van gewestelijke afdelingen, die vertegenwoordigd waren in het hoofdbestuur. In het hoofdbestuur van de KNLC waren overigens ook vertegenwoordigers van vakgroepen vertegenwoordigd. Op die manier ontstond er een combinatie van regionale en vaktechnische vertegenwoordiging. In het KNLC was van oudsher sprake van een sterke akkerbouwafdeling. De akkerbouw was het sterkst vertegenwoordigd in de gewestelijke afdelingen van Zeeland en Groningen. Ook de KNLC nam plaats aan de tafel van het Landbouwschap, waardoor het standpunt ten aanzien van het Plan-Mansholt pas definitief werd wanneer het uit de mond van het Landbouwschap klonk.

De KNLC had in tegenstelling tot haar protestants-christelijke en katholieke tegenhanger geen religieuze agenda. Hierdoor was zij zakelijker in haar visie op de landbouw. Met vele liberalen in haar gelederen, werd juist binnen de KNLC het overeind houden van onrendabele bedrijven met publieke middelen gezien als een economische zonde. De KNLC schroomde dan ook niet zich te profileren op het kleine boerenvraagstuk. Dit bleek ook uit de actieve houding die het KNLC ten aanzien van het Plan-Mansholt aannam.

Al in mei 1968 stelde het Landbouwschap verheugd dat er voor het eerst werk gemaakt zou gaan worden van het structuurprobleem, dat reeds jaren in de bureaula had gelegen. Hierbij stond het harmoniseren van de markten en 'aanpakken van verboden nationale

---

¹³⁰ Notulen bestuursvergadering KNBTB 1-3-1971, KDC, Archief KNBTB, inv. nr. 124.

subsidies' voor het Landbouwschap voorop.¹³¹ De mededinging op de Europese landbouwmarkt moest in orde zijn. Voor de KNLC was dat ook een van de belangrijkste voorwaarden voor een Europese gemeenschappelijke landbouwmarkt. De voorzitter zei al op de vergadering van 3 september 1968 dat het 'beslist noodzakelijk' was 'dat in E.E.G. verband met spoed een doelmatig structuurbeleid wordt opgezet. Voorts dient de concurrentievervalsing met kracht te worden bestreden, terwijl harmonisatie t.a.v. subsidies, belastingen en sociale voorzieningen bevorderd dient te worden.'¹³²

Toch betekende het GLB ook voor de KNLC niet uitsluitend gejubel. De ooit zo machtige Groningse akkerbouw, die een grote stem had in de KNLC, leed een zieldogend bestaan door de moordende concurrentie op de Europese markt. Eind 1968 werd hierover een rapport gepresenteerd, dat insloeg als een bom.¹³³ Het structuurbeleid dat moest zorgen voor de afvloeiing van arbeid op onrendabele bedrijven en het uit productie nemen van grond in marginale gebieden, leek ook van toepassing op Groningen. Ook dit zorgde ervoor dat het Plan-Mansholt een hoop aandacht genereerde in de organisatie.

Het KNLC wilde graag vervolg geven aan de voortvarendheid waarmee het met het Plan-Mansholt aan de slag was gegaan. Op de vergadering van februari 1969 werd geopperd om de KNBTB en NCBTB te mobiliseren voor een gezamenlijke bijeenkomst over het Plan-Mansholt.¹³⁴ Het bleek dat KNLC te hard van stapel was gelopen: het KNBTB voelde er in zijn geheel niets voor en de NCBTB wilde alleen meewerken als de drie organisaties het gezamenlijk zouden doen.¹³⁵ Een conferentie over het Plan-Mansholt kwam er toch op 28 april 1969, maar dan zonder de andere organisaties.¹³⁶

Deze conferentie werd door het KNLC gebruikt als leidraad voor het commentaar op het concept-standpunt van het Landbouwschap. In de vergadering van werd naar voren gebracht dat het commentaar dat uit de conferentie was gekomen, grotendeels overeenkwam met het standpunt van het Landbouwschap.¹³⁷ Onder de aanhang van de KNLC waren dus een hoop boeren die positief stonden tegenover de plannen die Mansholt in zijn memorandum uit de doeken had gedaan. Het frustreerde sommigen dan ook dat het Plan-Mansholt steeds meer vervaagde. Er leek weinig schot te zitten in de behandeling van het Plan-Mansholt door de heren in Brussel.¹³⁸

Door het gebrek aan vooruitgang op het gebied van structuurbeleid, zaten ook nog steeds de garantieprijzen op slot. De eerste verontrustende berichten kwamen van het Drenthse Landbouw Genootschap, die eisten dat het KNLC in actie zou komen voor een aanpassing van de garantieprijzen. Terwijl de devaluatie van de Franc en enkele concurrentievervalsende maatregelen van de Duitsers ervoor zorgden dat buiten Brussel om buitenlandse boeren meer

---

¹³¹ Discussienota 'Landbouw in het E.E.G.-programma voor economische politiek op middellange termijn', Nationaal Archief (NA) Den Haag, Archief Koninklijk Nederlandsch Landbouwcomité, dozenlijst KNLC aanvulling 2006 (Archief KNLC aanvulling 2006), doos 27.

¹³² Notulen vergadering hoofdbestuur KNLC 3-9-1968, NA, Archief KNLC aanvulling 2006, doos 27.

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Notulen vergadering dagelijks bestuur KNLC 27-1-1969, NA, Archief KNLC aanvulling 2006, doos 27.

¹³⁵ Notulen vergadering dagelijks bestuur KNLC 11-2-1969, NA, Archief KNLC aanvulling 2006, doos 27.

¹³⁶ Programma conferentie Memorandum Europese Commissie 28-4-1969, NA, Archief KNLC aanvulling 2006, doos 27.

¹³⁷ Notulen vergadering dagelijks bestuur KNLC 13-5-1969, NA, Archief KNLC aanvulling 2006, doos 27.

¹³⁸ Notulen vergadering hoofdbestuur KNLC 5-5-1969, NA, Archief KNLC aanvulling 2006, doos 27.

geld voor hun waren krijgen, voelde de DLG zich in de steek gelaten.¹³⁹ In het KNLC ontstond de behoefte iets te doen aan de benarde prijzen voor de landbouw, terwijl men eigenlijk wel voorstander was van een Europees structuurbeleid. Waargenomen concurrentievervalsing als gevolg van de lage prijzen, zag men immers als argument vóór een structuurbeleid.

De aanhang van de KNLC begon zich te roeren. Naar aanleiding van de oproep van de DLG werd in een extra hoofdbestuursvergadering met veel moeite geprobeerd om de impasse in het Europese landbouwbeleid uit te leggen aan de gewestelijke bestuurders.¹⁴⁰ Daarnaast werden om dezelfde reden de dagelijkse besturen van de drie centrale landbouworganisaties (KNBTB, KNLC en NCBTB) ontboden voor overleg in april 1970.¹⁴¹ Een ander initiatief dat vanuit de achterban werd opgezet was een specifiek ‘Structuurplan voor de Friese landbouw’. Dit plan werd uitgegeven door de drie Friese landbouworganisaties, te weten de Friese Maatschappij van de Landbouw, ABTB en FCBTB, respectievelijk de gewestelijke afdelingen van de KNLC, KNBTB en de NCBTB. In dit structuurplan wierp het noorden van Nederland, in het bijzonder Friesland, zich op als ‘proefgebied voor de Europese landbouwstructuur’.¹⁴² Dergelijke initiatieven van onderaf lieten zien dat de KNLC-achterban welwillend stond tegenover modernisering en verandering. Daarmee wilden zij hun bestaansrecht veilig stellen. Dit bestaansrecht werd immers steeds meer op de proef gesteld door de bevroren garantieprijzen.

In de vergadering van het hoofdbestuur van maart 1971 kwam de koppeling tussen garantieprijzen en structuurbeleid wederom aan bod. De KNLC vond dat de politieke impasse doorbroken moest worden. Er werd daarom aandacht besteed aan de initiatieven tot protest van de COPA voor 23 maart 1971. Hoewel het voornamelijk om de algemene vergadering van de COPA ging, werd er ook gewezen op de protesten die daarom heen plaats zouden vinden.¹⁴³

Het Plan-Mansholt voor een economisch verantwoorde landbouw was grotendeels in lijn met de visie van het KNLC. Dit bleek onder andere uit de voortvarendheid waarmee het plan werd opgepakt. Dat de KNLC uiteindelijk zeer actief in het protest was, had dan ook niet zoveel te maken met het Plan-Mansholt. De stilstand in het GLB en het gebrek aan besluitvorming waren het grote punt van frustratie voor de KNLC. Uit het structuurplan voor de Friese landbouw sprak ook het ongeduld en de frustratie over het gebrek aan vooruitgang dat binnen het KNLC de kop opstak. Hervorming en modernisering waren het probleem niet, maar er moest wel tempo achter. Anders dreigde de lage garantieprijzen toch op een koude sanering uit te lopen.

---

¹³⁹ Notulen vergadering hoofdbestuur KNLC 4-11-1969, NA, Archief KNLC aanvulling 2006, doos 27.

¹⁴⁰ Notulen extra vergadering hoofdbestuur KNLC 31-3-1970, NA, Archief KNLC aanvulling 2006, doos 28.

¹⁴¹ Uitnodiging voor bespreking dagelijkse besturen 3 C.L.O. op 22-4-1970 te Den Haag, NA, Archief KNLC aanvulling 2006, doos 28.

¹⁴² G. Bouma, T. Tolman en A. de Groot, *Structuurplan voor de Friese landbouw* (Leeuwarden 1970) 3.

¹⁴³ Notulen vergadering hoofdbestuur KNLC 2-3-1971, NA, Archief KNLC aanvulling 2006, doos 28.

3.3 NCBTB

De Nederlandse Christelijke Boeren- en Tuindersbond was de organisatie op protestants-christelijke grondslag. Ook de NCBTB was aan de hand van gewestelijke bonden georganiseerd met een hoofdbestuur, bestaand uit gewestelijke bestuurders. De NCBTB nam net als de twee andere organisaties plaats in het Landbouwschap. In het Landbouwschap waren de drie organisaties evenredig vertegenwoordigd, wat het meest voordelig was voor de NCBTB die de kleinste van de drie was.¹⁴⁴ De aanhang van de NCBTB was vrij gelijkmatig verdeeld over de regio's waarin de protestant-christelijke gezindte overheersend was. De NCBTB kende daarentegen nauwelijks leden uit de zuidelijke provincies.

Uit de besprekingen van het Plan-Mansholt in de bestuursvergadering van de NCBTB bleek vooral een diepgewortelde angst voor de koude sanering.¹⁴⁵ De kosten zouden daarnaast erg hoog worden. De plannen werden bovenal zeer rigoureuus bevonden.¹⁴⁶ Ook vroeg men zich bij de NCBTB hardop af of het geen mogelijkheid was om de afzetmogelijkheden te vergroten. De conclusie dat de landbouw nodig hervormd moest worden, leek in eerste instantie niet gedeeld te worden door enkele bestuurders van de NCBTB. Zij zagen de overschotten niet als een structureel probleem, maar als een tijdelijk probleem.¹⁴⁷

Met de prijsvoorstellen die aan de structuurplannen gekoppeld waren, was men het bij de NCBTB niet eens. Uit angst voor een koude sanering, bestond er onder enkele bestuursleden al in het voorjaar van 1969 een behoefte om over te gaan tot protest. Er waren echter ook bestuursleden die het te vroeg vonden voor protest, omdat nog nauwelijks geprobeerd was op andere wijze de prijsvoorstellen te beïnvloeden. Deze tweespalt tussen zij die wilden protesteren en zij die dat liever niet wilden, kwam al naar voren in de vergadering van 12 december 1968, nog voor de officiële presentatie van het plan.¹⁴⁸

Deze tweespalt kwam ook aan de orde in 'Op goede gronden', een overzichtsgeschiedenis van de NCBTB door Rolf van der Woude. Bij zijn introductie op het hoofdstuk over de jaren zestig beschreef hij hoe het bestuur van de NCBTB voor de vraag kwam te staan wat het belangrijkste was: de organisatie of de leden. Meer en meer had het bestuur van de NCBTB zich ontwikkeld tot een club beleidsmakers. De binding met de leden had daar onder te lijden gehad: gevoelens van onvrede werden niet altijd meer opgepikt door de bestuurders.¹⁴⁹

Ook in de eerste vergadering na de officiële presentatie van het Plan-Mansholt zette de tweespalt in het bestuur van de NCBTB door. In de gewestelijke bonden bestond grotendeels consensus: het structuurbeleid was nodig, maar de prijsvoorstellen waren onaanvaardbaar. Toch kon deze consensus niet beletten dat het bestuur besluiteloos bleef over de te nemen

---

¹⁴⁴ Broersma, 'Fusie of federatie?', 7.

¹⁴⁵ Notulen vergadering bestuur NCBTB 12-12-1968, Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden) (HDC), Archief Nederlandse Christelijke Boeren- en Tuindersbond (Archief NCBTB), inv. nr. 26, f. 54.

¹⁴⁶ Notulen vergadering bestuur NCBTB 14-11-1968, HDC, Archief NCBTB, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 25, f. 53.

¹⁴⁷ Notulen vergadering bestuur NCBTB 24-10-1968, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 25, f. 53.

¹⁴⁸ Notulen vergadering bestuur NCBTB 12-12-1968, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 26, f. 54.

¹⁴⁹ R. van der Woude, *Op goede gronden. Geschiedenis van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond (1918-1995)* (Hilversum 2001) 297-298.

vervolgstappen. Nadat duidelijk was geworden dat er in bepaalde geledingen van de organisatie een toenemende behoefte bestond om te protesteren, discussieerde men verder over de wenselijkheid van protest. Hoewel de voorzitter te kennen gaf weinig te zien in een grote landbouwbijeenkomst mits er geen positief actieprogramma tegenover stond, besloot het hoofdbestuur toch aan te sturen op een demonstratieve vergadering met de KNLC en de KNBTB.¹⁵⁰

Zoals bekend kwam de grote gezamenlijke bijeenkomst er niet, voornamelijk omdat het KNBTB geenszins mee wilde werken. Een bestuurslid van de NCBTB uitte zijn teleurstelling over het gebrek aan gezamenlijke actie. Hij had graag door middel van een bijeenkomst aan de leden getoond wat de organisatie voor ze kon betekenen.¹⁵¹ Nadat het opzetten van een gezamenlijke bijeenkomst was mislukt, richtte het bestuur zich weer tot de eigen achterban met de vraag wat men van het Plan-Mansholt vond.¹⁵² Reacties van de gewestelijke bonden kwamen binnen.¹⁵³ ¹⁵⁴ Eventuele contingentering was een punt waar bijvoorbeeld de Groningse en de Hollandse afdeling het niet over eens waren. Hoewel de contingentering nauwelijks aan bod kwam in het Plan-Mansholt, werd op de vergadering van het bestuur in juni 1969 uitgebreid aandacht aan de contingentering besteed.¹⁵⁵ Het was goed bedoeld, maar de federale vorm van inspraak zorgde ook voor de uitvergroting van kleine verschillen.

De onrust mondde in het voorjaar van 1970 uit in een interne crisis. De Groningse afdeling gaf in een brief aan het hoofdbestuur te kennen dat de spanning over de situatie in de landbouw in de eigen gelederen zo groot werd, dat buitenparlementaire acties onafwendbaar waren. Van het centrale bestuur werd verwacht dat zij een coördinerende rol op zich zou moeten nemen in deze protesten.¹⁵⁶ Daar kwam nog eens bovenop dat de Groningse afdeling ook een brief stuurde waarin werd gepleit voor een herziening van de contributie-lasten. De Groningse boeren, met grote bedrijven, vonden dat ze met hun contributie aan de hand van de grootte van het bedrijf een onevenredig aandeel van de financiële lasten van de NCBTB droegen.¹⁵⁷ In ruil daarvoor zagen zij te weinig van hun wensen vertaald in het beleid van de NCBTB.

Een crisissfeer stak op in de NCBTB. De Gelderse CBTB reageerde in een brief naar het hoofdbestuur dat zij zich 'niet zonder meer verenigde' met demonstratief optreden, zoals voorgesteld door de Groningse CBTB. De gedachte dat anders de interne spanningen te groot zouden worden, achtte de Gelderse afdeling minder juist.¹⁵⁸ Op 20 maart 1970 vroeg de Groninger CBTB in een brief aan het hoofdbestuur nogmaals om snelle acties. Daarbij vroeg

---

¹⁵⁰ Notulen vergadering bestuur NCBTB 20-1-1969, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 26, f. 54.

¹⁵¹ Notulen vergadering bestuur NCBTB 17-2-1969, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 26, f. 54.

¹⁵² Notulen vergadering bestuur NCBTB 17-3-1969, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 26, f. 55.

¹⁵³ Standpunt van de C.B.T.B. West-Nederland i.o. betreffende het memorandum inzake de hervorming van de landbouw in de Europese Gemeenschappen (Plan-Mansholt), HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 26, f. 55.

¹⁵⁴ Punten van Groninger C.B.T.B. tav. structuur memorandum van Dr. Mansholt 17-4-69, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 26, f. 55.

¹⁵⁵ Notulen vergadering bestuur NCBTB 16-6-1969, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 26, f. 55.

¹⁵⁶ Brief van Groninger C.B.T.B. aan bestuur N.C.B.T.B. met oproep tot actie 11-2-1970, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 27, f. 57.

¹⁵⁷ Brief van Groninger C.B.T.B. aan bestuur N.C.B.T.B. over contributieafdracht 9-4-1970, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 28, f. 58.

¹⁵⁸ Brief van Gelderse C.B.T.B. aan bestuur N.C.B.T.B. over demonstratief optreden 6-3-1970, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 28, f. 58.

zij het hoofdbestuur om actieontwerpen.¹⁵⁹ De Veenkoloniale bond, de buurman van de Groninger CBTB, gaf daarna echter weer aan de acties niet als ideaal te zien.¹⁶⁰

In de vergaderingen van het jaar 1970 werd er veel gesproken over de vraag of het hoofdbestuur ook actie-comité moest zijn. Toen er plaatselijke actie-comités ontstonden, vaak in samenwerking met lokale afdelingen van de KNLC en KNBTB, schrok het hoofdbestuur.¹⁶¹ In een ontmoeting tussen de Groningse bestuurders en de hoofdbestuurders om de vertrouwensband te herstellen, legde het hoofdbestuur uit dat het niet wenselijk was om deel te nemen aan de acties van de Groningen Maatschappij van de Landbouw (KNLC), omdat de Groninger Maatschappij daarmee ‘politieke winst’ kon behalen. Acties zouden onder verantwoordelijkheid van het NCBTB-bestuur moeten blijven.¹⁶²

Ook de intensieve samenwerking van de Friese organisaties werd besproken in de vergadering van het hoofdbestuur van de NCBTB. Dat dit uitmondde in een ‘Structuurplan voor de Friese landbouw’ is bekend. Hoewel er niet tegen de samenwerking werd opgetreden, was wel enige argwaan te bespeuren bij de hoofdbestuurders. De bestuurders vroegen zich af waar een dergelijke samenwerking toe zou leiden.¹⁶³

Ondertussen werd er op de ook verder gediscussieerd over de inhoud van het inmiddels ‘mini Plan-Mansholt’. De laatste keer dat het uitgebreid aan bod kwam, was op de vergadering van mei 1970. De wens was vooral dat de impasse doorbroken zou worden. Er moest snel een oplossing voor de prijzen komen. Kritiek op het structuurplan bleef er zeker, maar dat betrof kleine technische details. Er was wat gemor over het feit dat andere landen meer zouden profiteren van de structuurmaatregelen dan Nederland. Toch ging men akkoord, in de veronderstelling dat ‘uit menselijk en politiek oogpunt men daarom beslissingen zal moeten nemen die niet aan alle kanten voor ons gunstig zijn’.¹⁶⁴ De discussie laaide daarna niet meer op. In aanloop naar 23 maart 1971 werd er nog wel gewezen op de buitengewone vergadering van de COPA, maar er ging veel meer aandacht uit naar de bijeenkomst op 5 maart van de drie gezamenlijke Nederlandse boerenstandsorganisaties.¹⁶⁵ De interne situatie was misschien nog spannender, dan hetgeen er in Brussel gebeurde.

De eerste keer dat in de NCBTB over het Plan-Mansholt werd gesproken betwijfelde bestuurders in hoeverre overschotten een structureel probleem waren: de meningen over het Plan-Mansholt waren verdeeld. Echter, de discussie rondom het Plan-Mansholt escaleerde en ging al gauw niet meer over het structuurbeleid. De lage prijsvoorstellen en dreigende koude sanering zorgde voor onrust. Om dat tegen te gaan werd er door bepaalde groepen buitenparlementaire actie van het hoofdbestuur verwacht, maar het hoofdbestuur zag meer

---

¹⁵⁹ Brief van Groninger C.B.T.B. aan bestuur N.C.B.T.B. met hernieuwde oproep tot actie 20-3-1970, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 28, f. 58.

¹⁶⁰ Brief van C.V.L.B. (Christelijke Veenkoloniale Landbouwbond) aan bestuur N.C.B.T.B. inzake brief Groninger C.B.T.B. 20-3-1970, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 28, f. 58.

¹⁶¹ Notulen vergadering bestuur NCBTB 27-4-1970, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 28, f. 58.

¹⁶² Verslag van de bespreking van het Dagelijks Bestuur van de Groninger C.B.T.B. met een deputatie van het bestuur van de Ned. C.B.T.B. 29-6-1970, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 28, f. 58.

¹⁶³ Notulen vergadering bestuur NCBTB 28-9-1970, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 28, f. 59.

¹⁶⁴ Notulen vergadering bestuur NCBTB 21-5-1970, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 28, f. 58.

¹⁶⁵ Notulen vergadering bestuur NCBTB 1-3-1971, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 29, f. 60.

heil in de parlementaire methode voor belangenbehartiging. De dreiging van de lage prijzen, gekoppeld aan het Plan-Mansholt, slingerde de NCBTB in een interne crisis. Met het 'mini Plan-Mansholt' kon men zich wel verenigen, maar de situatie rondom de plaatselijke actiecomités eiste op den duur meer aandacht op dan de Brusselse plannen.

3.4 Parlementaire behandeling

Kort voor de jaarwisseling van 1968 kreeg men in Den Haag hoogte van het Plan-Mansholt. Snel daarna, op 6 januari 1969, stuurde de minister de stukken van de Europese Commissie naar de leden van de Tweede Kamer ter kennisgeving.¹⁶⁶ Ondanks de heftige reacties die het plan opriep in het land werd de bespreking ervan in de Tweede Kamer uitgesteld tot de behandeling van het landbouwkatern van de Rijksbegroting, die pas plaats zou vinden op 19 maart 1969. De bespreking van Plan-Mansholt in de Tweede Kamer liet dus lang op zich wachten. Eerder was er wel al in de vaste commissie voor Landbouw en Visserij over het Plan-Mansholt gesproken.

In de vergadering van de commissie waren de landbouwwoordvoerders onder elkaar. Zij hadden vaak directe banden met de drie centrale boerenstandsorganisaties. Sommigen zaten zelfs in het hoofdbestuur van boerenstandsorganisaties. Toch vertaalden de standpunten van de boerenstandsorganisaties zich niet rechtstreeks in de opvattingen van de volksvertegenwoordigers. Zo was het Tweede Kamerlid namens de VVD, de heer Schlingemann, tevens hoofdbestuurder van de KNLC, zeer kritisch op de haalbaarheid van het Plan-Mansholt.¹⁶⁷ Daarentegen was het Tweede Kamerlid namens de KVP, de heer Brouwer, tevens hoofdbestuurder van de KNBTB, uitgesproken positief over een structuurbeleid op Europees niveau. De koppeling met de lage prijsvoorstellen was voor beiden echter wel een doorn in het oog.¹⁶⁸ Minister Lardinois (KVP) constateerde dat de maatregelen in het Plan-Mansholt, vrijwel exact overeenkwamen met het door Nederland gevoerde structuurbeleid. Alleen de 'moderne landbouwondernemingen' en 'producentengroeperingen' kenden in Nederland geen precedent en de minister gaf ook aan hier niet zoveel in te zien. Deze opvatting werd in grote lijnen gedeeld door de gevestigde partijen.¹⁶⁹

Fundamentele kritiek kwam er voornamelijk van de CPN en de Boerenpartij. Beiden waren overigens niet gebonden aan boerenstandsorganisaties. De heer Kremer van de CPN zag het Plan-Mansholt als 'een plan om de weg voor het grootbedrijf geheel vrij te maken, in dezelfde richting zoals deze zich thans voor de industrie ontwikkelt, met alle gevolgen van dien'.¹⁷⁰ De heer Nuijens van de Boerenpartij had ook felle kritiek, maar die werd meer op de man gespeeld. Hij schetste een beeld van Mansholt die door de jaren heen zeer inconsistent was geweest, wat betreft zijn beleid en zijn uitspraken. De plannen van Mansholt zouden een

---

¹⁶⁶ Kamerstuk Tweede Kamer 1968-1969, 6-1-1969, kamerstuknummer 9800 XIV ondernummer 8.

¹⁶⁷ Handelingen Tweede Kamer 1968-1969, 29-1-1969, vaste commissie voor Landbouw en Visserij, R13-R14.

¹⁶⁸ Ibidem, R14-R15.

¹⁶⁹ Ibidem, R10.

¹⁷⁰ Ibidem, R15.

stap naar staatsocialisme zijn. Ook het feit dat de boter in Engeland en Duitsland goedkoper was dan in Nederland wekte veel verbazing bij de heer Nuijens.¹⁷¹ De schuld werd niet expliciet bij de EEG gelegd, maar het verhaal van de Boerenpartij kende zeker populistische en eurosceptische elementen.

In het debat in de Tweede Kamer des avonds op 19 maart 1969 over de begroting voor het Ministerie van Landbouw en Visserij werd wederom veel gesproken over het Plan-Mansholt. Echter, ditmaal niet in besloten kring van landbouwwoordvoerders, maar in een plenaire vergadering. De Tweede Kamerleden van de grote partijen onderschreven de diagnose die in het Plan-Mansholt werd gesteld. De Partij van de Arbeid was de meest uitgesproken voorstander van het Plan-Mansholt. De PvdA-landbouwwoordvoerder Van der Ploeg gaf zelfs aan voorstander te zijn van de koppeling tussen prijzen en structuurbeleid. Het frustreerde Van der Ploeg dan ook dat minister Lardinois in de Tweede Kamer weigerde harde uitspraken over het Plan-Mansholt te doen.¹⁷² Uiteindelijk vroeg hij om een nota waarin de regering een standpunt zou formuleren over het Plan-Mansholt.¹⁷³ De discussie over deze nota vond pas plaats in het najaar van 1969.¹⁷⁴ Grote politieke verschuivingen leverden de volgende debatten echter niet meer op.

De grootste voorstanders van het Plan-Mansholt waren te vinden bij de Partij van de Arbeid en de grootste tegenstanders bij de Boerenpartij en de CPN. De kritiek van de Boerenpartij en de CPN richtte zich voornamelijk op de EEG en meer algemene gevoelens van onvrede. De partijen die gelieerd waren aan het groene front, de KVP, ARP, CHU en VVD, onderschreven de diagnose die gesteld werd in het Plan-Mansholt. De verdere conclusies die zij daaraan verbonden, varieerden enigszins. In ieder geval was men het er over eens dat de prijzen niet gekoppeld konden worden aan het structuurbeleid. De electorale belangen waren voor het groene front groot. Het steunen van prijsverlagingen kon flinke gevolgen hebben. De overige partijen als SGP, D'66, PSP en GPV, met een minder zwart-op-wit binding met het platteland, hadden meer ruimte om een eigen standpunt te formuleren. Deze partijen bleven in de praktijk toch dicht bij het standpunt van het groene front.

---

¹⁷¹ Ibidem, R27.

¹⁷² Handelingen Tweede Kamer 1968-1969, 19-3-1969, vaststelling van hoofdstuk XIV (Departement van Landbouw en Visserij) van de rijksbegroting voor het dienstjaar 1969 (9800), 2354-2357.

¹⁷³ Ibidem, 2358-2359.

¹⁷⁴ Handelingen Tweede Kamer 1969-1970, 17-11-1969, vaste commissie voor Landbouw en Visserij, nota betreffende het memorandum inzake de hervorming van de landbouw in de Europese Gemeenschappen.

3.5 Pers

Het groene front was een beleidsbastion. Slechts degenen die tot het netwerk van het groene front behoorden, mochten meepraten over de landbouw. Een treffende anekdote komt uit de CHU-fractie. De landbouwwoordvoerder van de CHU, Jo de Ruiter, was altijd goedmoedig, behalve als hij geïnterrupteerd werd in zijn landbouwverhaal. Toen freule Wittewaal van Stoetwegen in de fractie eens een vraag stelde over zijn landbouwbetoog, beet De Ruiter haar toe dat ze haar mond moest houden, omdat ze geen verstand had van landbouw.¹⁷⁵

Het Plan-Mansholt dat veel roering teweeg bracht, werd door sommigen uit het groene front als laster ervaren. Personen die niets van de landbouw af wisten, zouden een slecht beeld van de landbouw krijgen. De voorzitter van de NCBTB beklagde zich in de vergadering van 20 januari 1969 over de verwarring die er over het memorandum was ontstaan nadat er in de media inconsistente berichtgeving was verschenen over het Plan-Mansholt.¹⁷⁶ In de vergadering van de vaste commissie voor Landbouw en Visserij haalde het Tweede Kamerlid van de GPV, Piet Jongeling, een artikel uit het agrarisch vakblad ‘de Boerderij’ aan. Het Plan-Mansholt was ‘een grondig bederven van de image van de landbouw bij het grote publiek’. Het groene front vreesde dat de publieke opinie zich tegen de landbouw zou keren.¹⁷⁷ De vraag is echter in hoeverre dit door de pers werd aangewakkerd.

De eerste artikelen na de officiële presentatie waren summere weergaven van de maatregelen die Mansholt in zijn plan had voorzien. De dagbladen benadrukte de grote impact van het programma. Met name de hoge financiële lasten en het grote aantal arbeidskrachten dat uit de landbouw zou moeten afvloeien, werd uitgelicht.^{178 179} Uitgebreide beschouwingen over de zorgwekkende situatie in de landbouw bleven uit. De toon in de dagbladen werd emotioneler, toen de reacties op het Plan-Mansholt in beeld werden gebracht. Daarbij werden voornamelijk negatieve reacties breed uitgemeten. De kruistocht van de Boerenpartij tegen het Plan-Mansholt werd door een aantal regionale dagbladen nauw gevolgd.^{180 181 182} Er werd in de regionale dagbladen ook verslag gedaan van lokale bijeenkomsten van boerenstandsorganisaties waarin pittige uitspraken gedaan werden. In deze kringen werd vaak gewaarschuwd voor ‘de socialist Mansholt’ die met zijn plannen naar marxistische staatsbedrijven en kolchozen toe zou willen werken. De conclusies over de zorgwekkende

---

¹⁷⁵ Van Merriënboer, ‘Mansholt oogst lof’, 709.

¹⁷⁶ Notulen vergadering bestuur NCBTB 20-1-1969, HDC, Archief NCBTB, inv. nr. 26, f. 54.

¹⁷⁷ Handelingen Tweede Kamer 1968-1969, 29-1-1969, vaste commissie voor Landbouw en Visserij, R13-R26.

¹⁷⁸ ‘Brussel bepaalt Europese landbouw. Geheim plan van Mansholt verjaagt boeren en koeien. Programma vergt tien miljard gulden per jaar’, *De tijd*, 9-12-1968.

¹⁷⁹ ‘EEG commissie achter gewijzigde plan-Mansholt’, *Het vrije volk*, 24-12-1968.

¹⁸⁰ ‘Friese B.P. uit felle kritiek op plan Mansholt’, *Friese koerier*, 21-12-1968.

¹⁸¹ ‘Protest tegen Plan-Mansholt. “Doodvonnis uitgesproken over een groot deel van Nederlandse boeren”’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 18-1-1969.

¹⁸² ‘Volle zaal in Oranjewoud. Koekoek had voor alles een oplossing’, *Friese koerier*, 16-1-1969.

situatie in de landbouw die Mansholt in zijn programma trok, zouden volgens de ontevreden leden niet correct zijn.^{183 184}

Kritiek uit meer onverwachte hoek die veelvuldig in de kranten terug te vinden was, kwam van minister van Financiën Witteveen. Die gaf het Plan-Mansholt geen schijn van kans, daar hij de kosten te hoog vond.¹⁸⁵ Ondanks dat minister van Landbouw Lardinois zich in de media ook geen uitgesproken voorstander had betuigt¹⁸⁶, werd het solistische optreden van de minister van Financiën niet in dank afgenomen op het Ministerie van Landbouw.¹⁸⁷ Ook het Landbouwschap had moeite om tot een consistent verhaal in de media te komen over het Plan-Mansholt. Er verscheen een artikel in de media waarin voorzitter Knottnerus het Plan-Mansholt een sociaal onaanvaardbaar beleid noemde.¹⁸⁸ Ook was er een artikel waarin Knottnerus, hoewel in functie als voorzitter van de KNLC, suggereerde dat Mansholt op moest stappen.¹⁸⁹ Aan de andere kant waren er artikelen waarin het Landbouwschap instemde met Mansholts vernieuwingsdrang.¹⁹⁰

Iets minder dan een jaar nadat het Plan-Mansholt verschenen was, stond er in Het Vrije Volk een artikel van Paul de Hen. Zijn openingswoorden waren van grote betekenis: ‘er zijn in de EEG-landen veel te veel boeren. Daarover is vrijwel iedereen het eens. De boerderijen zijn te klein, de subsidie last is te zwaar, er is overproductie van vooral veeteeltproducten’.¹⁹¹ Nadat de woedende reacties waren verstomd, richtte de media-aandacht zich meer op de gehate koppeling tussen lage prijsvoorstellen en het structuurbeleid. De vermeende koude sanering van Mansholt werd het onderwerp van het debat.¹⁹² Het debat over de koude sanering was de bevestiging dat sanering überhaupt bij de landbouw hoorde. De vraag die naar aanleiding van het Plan-Mansholt restte, was welke methode het meest geschikt was voor de sanering.

Het Plan-Mansholt heeft impact gehad op het imago van de landbouw. Door de verstrekkende gevolgen van het plan kon media-aandacht niet uitblijven. Wat de publiciteit voor het Plan-Mansholt heeft versterkt, zijn de felle reacties van boze boeren. Dit waren geen kopstukken uit het groene front, maar juist de onderstroom van ontevreden boeren. Deze onderstroom van ontevreden boeren stonden op dezelfde lijn als de Boerenpartij van Hendrik Koekoek. Het gedachtegoed van Koekoek werd tegenover het gedachtegoed van Mansholt

---

¹⁸³ ‘Lid Drentsche CBTB in Assen: ‘Mansholt is ultra rood en communist’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 21-12-1968.

¹⁸⁴ ‘Kritiek op het plan-Mansholt op vergadering in Oldeholtpa: “Op de knieën voor de bijstand of met de knoet in de rug naar de kolchoze”’, *Friese koerier*, 4-1-1969.

¹⁸⁵ ‘“Binnen aanvaardbare grenzen blijven”. Witteveen: plan-Mansholt te duur’, *Algemeen Handelsblad*, 29-1-1969.

¹⁸⁶ ‘Sanering ook mogelijk zonder gestelde maatregelen. Lardinois weinig gelukkig met het Plan-Mansholt’, *Algemeen Handelsblad*, 11-12-1968.

¹⁸⁷ Molegraaf, *Boeren in Brussel*, 271-272.

¹⁸⁸ ‘Voorzitter Knottnerus van Landbouwschap. Plan Mansholt: sociaal onaanvaardbaar beleid’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 9-1-1969.

¹⁸⁹ ‘Laat Mansholt aftreden! Regeling landbouwfinanciering raadsel voor ir. Knottnerus’, *Leeuwarder Courant*, 1-12-1969.

¹⁹⁰ ‘Landbouwschap schaart zich achter Dr. Mansholt’, *Algemeen Handelsblad*, 19-12-1968.

¹⁹¹ P. de Hen, ‘Te veel boeren op te weinig land’, *Het vrije volk*, 6-10-1969.

¹⁹² ‘Landbouwschap ongerust over Mansholt’s prijzenplan’, *De Telegraaf*, 22-11-1969.

gezet. Dat was wat betreft geloofwaardigheid geen eerlijke strijd: Mansholt, die als minister van Landbouw twaalf jaar lang bejubeld was, en Koekoek, die door een groot deel van Nederland veracht werd. Hoewel de boze boeren vanuit de meeste media aandacht kregen, zal dit niet aan de geloofwaardigheid van Mansholts conclusies over de Europese landbouw af hebben gedaan. Wellicht gaat zelfs de leus ‘there is no such thing as bad publicity’ op. Een jaar na de presentatie van het Plan-Mansholt, waren de conclusies van Mansholt breed geaccepteerd. Een speler van buiten het Nederlandse groene front, de Europese Commissie, had in één klap het hele groene front onder druk gezet. Dat was nou precies wat het beleidsbastion van het groene front had willen voorkomen. Het antwoord van het groene front op deze ontwikkeling die niet door haarzelf geregisseerd was, bleef daarom inadequaat.

3.6 Voorhoede en achterhoede

De Nederlandse landbouw had zich in de twintigste eeuw sterk ontwikkeld tot een marktgerichte dynamische sector. Dat de overheid al vanaf de twintigste eeuw het ‘kleine-boeren vraagstuk’ erkende, liet zien dat de overheid zich het lot van de Nederlandse boer sterk aantrok. Het uitgebreide nationale structuurbeleid van na de oorlog getuigt hiervan. De Nederlandse landbouw leek het meest gespreide bedje, waarin het Plan-Mansholt kon vallen. Toch ging het Plan-Mansholt niet zomaar onopgemerkt voorbij. Ten eerste was het Plan-Mansholt zeer confronterend door de directe koppeling van structuurmaatregelen aan lage prijsvoorstellen. Ook het aantal van vijf miljoen boeren, dat als een guillotine boven Europa hing, liet de Nederlandse boeren huiveren. Nederland kon zich niet aan het Plan-Mansholt onttrekken. Toch werden in Nederland verschillende afwegingen gemaakt omtrent het Plan-Mansholt.

De voorhoede bevond zich in het Landbouwschap. Het Landbouwschap was veel meer dan een verzameling van agrarische organisaties. De organisatie had door haar publiekrechtelijke bevoegdheid een hoop macht. Daarnaast trad zij op als monopolistische vertegenwoordiger van de landbouw. De organisaties van neutrale, protestants-christelijke en katholieke gezindte kwamen er samen. Het gemeenschappelijke belang van deze organisaties was een economisch sterke Nederlandse landbouw met een goede internationale concurrentiepositie. De religieuze agenda, het ideaal van gezinsbedrijven, godsdienstzin en electoraal gewin, werd aan de tafel van het Landbouwschap achterwege gelaten door de KNBTB en NCBTB. De KNLC, met haar achterban van grote bedrijven, voelde zich het prettigst bij de rationele benadering van het Landbouwschap. De meest uitgesproken voorstanders zaten dan ook in het kamp van de KNLC en het Landbouwschap. De harmonisering van de landbouwmarkten gold voor allen als het meest aantrekkelijke aspect van een gemeenschappelijk structuurbeleid. Hierdoor zouden andere EEG-lidstaten niet meer door middel van nationaal landbouwbeleid de concurrentiepositie van hun landbouw kunnen verbeteren. Iets wat de exportgerichte Nederlandse landbouw een doorn in het oog was. Nam niet weg dat in deze kringen ook verzet bestond tegen de koppeling tussen structuurbeleid en lage prijsvoorstellen. Deze dreigende koude sanering was eigenlijk ook de enige reden dat er in het KNLC ruimte was voor protest.

Het verzet tegen het Plan-Mansholt bevond zich voornamelijk in de achterhoede van de landbouw. Naast de benadering van de landbouw als een rationele economische sector, bestond nog het eerder genoemde ideaal van een sociale landbouw. Deze sociale landbouw is lastig te omschrijven, maar hield een bepaalde sociale waarde in die aan de landbouw werd toegedicht. Deze sociale waarde van de landbouw impliceerde dat zij beschermd en behouden moest worden door de overheid. Deze sociale waarde werd in de NCBTB en de KNBTB religieus ondersteund. Lokale boerenleiders die tegen het Plan-Mansholt ageerden deden dit vaak vanuit het idee van een sociale landbouw. De felste voorvechters van een sociale landbouw waren echter de 'vrije boeren' van de Boerenpartij.

De weerstand tegen de koude sanering werd door vrijwel alle boeren gedeeld. De voorhoede steunde echter grote lijnen van het structuurbeleid, terwijl de achterhoede zich ertegen verzette. Wat overbleef was de groep met ideeën die tussen de economische en de sociale benadering stand hielden: boeren die bepaalde elementen van het Plan-Mansholt wel zagen zitten, maar de rigoureuze toepassing afkeurden. Het grootste vraagteken blijft echter staan bij de katholieke boeren op de arme zandgronden in het zuiden. Een treffender voorbeeld van de sociale landbouw was er niet. In een economisch rationele landbouw zouden ze als eerste kopje onder gaan. Toch was de KNBTB absoluut geen koploper in het protest tegen het Plan-Mansholt. De reden hier achter blijft gissen.

4. Belgische reacties

De Belgische landbouw had een lastige verstandhouding met het GLB. Het Belgische standpunt ten aanzien van een Benelux-markt was aanvankelijk negatief.¹⁹³ Echter, op den duur groeide het besef dat het afsluiten voor de Europese integratie nog veel schadelijker kon zijn dan de integratie zelf.¹⁹⁴ Toch voelde men in België nog weinig voor een gemeenschappelijke Europese markt voor landbouwproducten, toen plannen aan het begin van de jaren vijftig in die richting wezen. Het vrije-ondernemerschap dat in de Belgische landbouw erg belangrijk was, zou dan in het geding komen. Van Molle zette in haar boek over de Belgische Boerenbond het vrije-ondernemerschap in de Belgische landbouw van de jaren vijftig tegenover de Nederlandse landbouw waar de overheid tegen die tijd al een belangrijke positie had ingenomen.¹⁹⁵

Zoals al eerder gesteld, veranderde de houding van België ten aanzien van een gemeenschappelijke markt toen het te maken kreeg met overproductie in zuivel, vlees- en tuinbouwsector.¹⁹⁶ Constant Boon, de latere voorzitter van de Boerenbond, was in de onderhandelingen, die zouden leiden tot het Verdrag van Rome, de vertegenwoordiger van de Belgische boerenstandsorganisaties.¹⁹⁷ Onder zijn aanvoering veranderden de Belgische boerenstandsorganisaties van ‘tegenstanders van het GLB’ in ‘behartigers van Belgische belangen binnen het GLB’.¹⁹⁸

Toch was het GLB niet alleen goud wat blonk voor België. In de jaren zestig veranderde het Belgische platteland ingrijpend door de nieuwe Belgische oriëntatie op de export. De transformatie van het Belgische platteland was een breuklijn voor de agrarische belangenbehartiging. Het was de tijd van opkomend direct agrarisch syndicalisme in Vlaanderen, wat leidde tot de oprichting van het ABS.¹⁹⁹ Ook bleek uit het veelvuldig geklaag van Belgische boeren over Nederlanders die meer margarine dan boter aten, dat het GLB niet aan alle verwachtingen van een vergrote afzetmarkt kon voldoen.²⁰⁰ Dat de uitbreiding van het GLB met een structuurbeleid met argwaan werd bekeken, is in het licht van deze teleurstellingen niet vreemd. Hoe deze argwaan op het veranderende Belgische platteland tot uiting kwam, is de centrale vraag in dit hoofdstuk.

---

¹⁹³ L. van Molle, *Ieder voor allen: de Belgische Boerenbond, 1890-1990* (Leuven 1990) 328-330.

¹⁹⁴ Ibidem, 334-335.

¹⁹⁵ Ibidem, 335.

¹⁹⁶ Ibidem, 340-341.

¹⁹⁷ Ibidem, 339-340.

¹⁹⁸ Ibidem, 342.

¹⁹⁹ Coppein, ‘Boeren op straat!’, 356.

²⁰⁰ ‘In eten en drinken vergaat veel geld. Geen vlees zonder melk en boter’, *De Standaard*, 2-1-1969.

4.1 Boerenbond

De Boerenbond was de katholieke boerenstandsorganisatie van Vlaanderen. Zij had een sterke verbinding met de nationale politiek. De Belgische katholieke politieke partij CVP was na de oorlog ontstaan uit de vooroorlogse Katholieke Partij. Deze Katholieke Partij was geen ledenpartij, maar een samenwerking van katholieke standsorganisaties. Hoewel met de oprichting van de CVP de standenstructuur plaats maakte voor een ledenstructuur, behield de Boerenbond als voormalige standsorganisatie een sterke binding met de CVP. De Boerenbond was dus via de CVP verzekerd van politieke inspraak. Daarnaast fungeerde de Boerenbond samen met de Waals neutrale UPA en de Waals katholieke AAB als officiële vertegenwoordiging van de Belgische landbouw voor het Belgische Ministerie van Landbouw.

Beslissingen werden genomen door het hoofdbestuur van de Boerenbond. Dit hoofdbestuur bestond uit bestuurders van de economische afdelingen van de Boerenbond en vertegenwoordigers uit de boerenstand.²⁰¹ Deze economische afdelingen waren coöperatieve instellingen als ABB verzekeringen en CERA kredieten die tot de dienstverlening van de Boerenbond behoorden. Het hoofdbestuur stond onder controle van een bondsraad waarin lokale vertegenwoordigers het beleid van het hoofdbestuur onder de loep namen.²⁰²

De Belgische melkveehouderijen hadden het in 1968 erg zwaar. De prijzen voor zuivel hadden met het ingaan van de gemeenschappelijke markt een duik genomen. Deze last werd zwaar gevoeld en in de nabije toekomst leek een prijsverhoging niet in het verschiet te liggen. Dat was onaanvaardbaar voor het hoofdbestuur van de Boerenbond en er werd in beperkte mate deelgenomen aan protest.²⁰³ Toen er geruchten de kop opstaken dat de lage zuivelprijzen mede te wijten waren aan grootschalige invoer van zuivelproducten van buiten de EEG, vroeg men zich in de Bondsraad hardop af: ‘als dit zo doorgaat, heeft de EEG dan nog wel zin voor ons?’. Daarnaast had men het gevoel alleen te staan in de strijd tegen de lage zuivelprijzen. De Nederlanders gaven aan gewoon voor een dergelijke prijs te kunnen produceren.²⁰⁴ Onder deze omstandigheden verklaarde de Boerenbond dat er ruimte was voor betogingen binnen de organisatie.²⁰⁵ Onder druk van de lage prijzen, pleitte het hoofdbestuur in oktober 1968 zelfs voor een sociaal afvloeiingsbeleid.²⁰⁶

Een sociaal beleid om de afvloeiing uit de landbouw te stimuleren was dus niet het grootste probleem. De vermeende voorkeur van Mansholt voor grote bedrijven was daarentegen wel aanstootgevend voor de Boerenbond. Een lid van de bondsraad was hard in zijn oordeel: ‘de neiging van Mansholt om grote bedrijven tot stand te brengen is louter socialistische politiek, die ertoe strekt later tot nationalisatie over te gaan’.²⁰⁷ De voorstellen

---

²⁰¹ Van Molle, *Ieder voor allen*, 325.

²⁰² *Ibidem*, 282.

²⁰³ Verslag vergadering Hoofdbestuur 11-3-1968, KADOC KU Leuven (KADOC), Archief centrale bestuurs- en adviesorganen van de Belgische Boerenbond (1890-2003) (Archief bestuur Boerenbond), inv. nr. 259.

²⁰⁴ Vergadering Bondsraad 29-4-1968, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 118.

²⁰⁵ Verslag vergadering Hoofdbestuur 13-5-1968, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 259.

²⁰⁶ Verslag vergadering Hoofdbestuur 14-10-1968, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 259.

²⁰⁷ Vergadering Bondsraad 29-4-1968, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 118.

van Mansholt werden gezien als een poging om met discriminatoir beleid de fabrieksbedrijven te stimuleren ten koste van de gezinsbedrijven. Het was de basis waarop het Plan-Mansholt werd afgewezen.²⁰⁸ Toen bleek dat in België industriële landbouwondernemingen geld kregen van het landbouwinvesteringsfonds, verzette de Boerenbond zich daar tegen. Overheidssteun voor mammoetbedrijven was onaanvaardbaar voor de Boerenbond, omdat het de mogelijkheden van bestaande bedrijven zou beperken.²⁰⁹ Tegenover de lage prijsvoorstellen stond de Boerenbond tevens afwijzend. Toch was men van mening dat bepaalde elementen uit het programma wel deugden. Het stimuleren van de landbouw door middel van specialisatie en beter landbouwonderwijs werd bijvoorbeeld aangemoedigd.²¹⁰

De binding tussen prijzen en structuurbeleid viel ook bij de Boerenbond niet in goede aarde.²¹¹ Ondanks dat de prijsvoorstellen van Mansholt pertinent werden afgewezen, zag men bij de Boerenbond wel in dat de landbouw in zwaar weer verkeerde. Het overschottenprobleem moest opgelost worden.²¹² De Boerenbond wilde de problemen niet ontwijken. Bij de Boerenbond stond men bijvoorbeeld niet principieel afwijzend tegenover contingentiering of marktbeheersing. Na een overleg met de K.N.B.T.B. werd geconstateerd dat het standpunt inzake contingentering het grootste verschil was tussen beide organisaties.²¹³ Een oplossing mocht voor de Boerenbond in ieder geval geen inkomensverlaging betekenen. Daarover werd gezegd: 'wij aanvaarden geen inkomensvermindering voor de boeren. Geen enkele klas van de bevolking in Europa zou een vermindering van het inkomen aanvaarden.'²¹⁴

Bij de presentatie van het 'mini-Plan-Mansholt' in het voorjaar van 1970 zei de voorzitter Boon nog dat de geest van het eerste memorandum behouden was. De kritiek was dus nog niet uit de lucht.²¹⁵ Eén voor een werden de punten afgegaan die nog steeds niet deugden. Regionale plannen en een alternatieve manier om overschotten te voorkomen, ontbraken in de nieuwe voorstellen. Toch was de afwijzing van het tweede plan minder radicaal. In plaats van een principiële afwijzing op basis van de prijsvoorstellen of de discriminatie van het gezinsbedrijf, werd nu serieus ingegaan op de afzonderlijke maatregelen. Men schaarde zich alsnog achter de sociale afvloeiing van arbeidskrachten uit de landbouw. Daar moest wel bij gezegd worden dat vrijgekomen grond dan niet alleen ten goede mocht komen aan bedrijven die aan 'Mansholts normen' voldeden. De kansen moesten eerlijk verdeeld blijven, ook voor gezinsbedrijven.²¹⁶ Daarnaast werd gepoogd om de ideeën van Mansholt over het grote bedrijf beter te begrijpen. In de bondsraad constateerde men dat de plannen van Mansholt niet

---

²⁰⁸ Verslag vergadering Hoofdbestuur 9-12-1968, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 259.

²⁰⁹ Vergadering Bondsraad 26-1-1970, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 220.

²¹⁰ Verslag vergadering Hoofdbestuur 10-3-1969, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 260.

²¹¹ Verslag vergadering Hoofdbestuur 2-3-1970, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 261.

²¹² Verslag vergadering Hoofdbestuur 10-11-1969, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 260.

²¹³ Vergadering Bondsraad 7-7-1969, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 219.

²¹⁴ Vergadering Bondsraad 26-1-1970, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 220.

²¹⁵ Verslag vergadering Hoofdbestuur 13-4-1970, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 261.

²¹⁶ Verslag vergadering Hoofdbestuur 11-5-1970, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 261.

verkeerd begrepen moesten worden. Als hij het had over bedrijven van vier honderd koeien, betekende niet dat dit allemaal eigendom van een enkele boer moest zijn.²¹⁷

De wat meer open houding naar de structuurvoorstellen van Mansholt belette niet dat er aan het eind van 1970 een gespannen sfeer in de Boerenbond ontstond.²¹⁸ Toen dit uit dreigede te lopen op boerenprotest, moesten nog flink wat afwegingen gemaakt worden alvorens de Boerenbond zich volledig achter betogingen kon scharen. De vraag was bijvoorbeeld onder welke voorwaarden en in welke formatie de betogingen plaats zouden moeten vinden.²¹⁹ Het was een heikel punt of het ABS mee zou mogen doen aan de betogingen.^{220 221} Daarnaast mochten betogingen niet het enige middel zijn om problemen op te lossen. Men sprak verder over andere manieren om de problemen in de landbouw te verhelpen, zoals afzetvergroting.²²² Uiteindelijk werd besloten om te participeren in de Europese betoging van de COPA.²²³ Dat gebeurde in volle overtuiging, want de Boerenbond zette veel middelen in om zoveel mogelijk boeren naar Brussel te laten komen.²²⁴ Na de betoging waren er dan ook gevoelens van trots bij de bestuurders.²²⁵

Toch voelde de Boerenbond zich ook ongemakkelijk bij de onregelmatigheden en de vernielingen die er waren geweest. Verklaringen werden gezocht tot in de prijs van het bier. De onrust werd toch voornamelijk op het bord van het ABS geschoven.²²⁶ Al eerder was er de vrees geweest dat het ABS de betogingen zou kapen met onfatsoenlijk gedrag. Het uit de hand lopen van de betoging van 23 maart was voor de Boerenbond de bevestiging van deze vrees. Er werd besloten om niet meer met het ABS in zee te gaan.²²⁷

De Boerenbond had al snel een duidelijke visie op het Plan-Mansholt. Zowel de prijsvoorstellen als de structuurvoorstellen waren onaanvaardbaar voor de Boerenbond. Aan de discriminatie in Mansholts voorstellen ten nadele van het gezinsbedrijf werd zwaar getild. Het was de belangrijkste reden om het gehele structuurbeleid naar de prullenbak te verwijzen. Deze houding verslaptte wat toen het ‘mini-Plan-Mansholt’ verscheen. Of dit kwam doordat men de voorstellen meer aannemelijk vond of zich simpelweg constructiever wilde opstellen voor een aanpassing van de garantieprijzen, is niet te zeggen. De Boerenbond was niet de grootste voorstander van betogingen, maar sloot uiteindelijk toch aan bij het Europese protest van maart 1971. Dat de organisatie zich daar uiteindelijk toch wat ongemakkelijk bij voelde, bleek uit de reactie op de onrust tijdens de betogingen.

---

²¹⁷ Vergadering Bondsraad 26-10-1970, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 220.

²¹⁸ Verslag vergadering Hoofdbestuur 14-9-1970, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, nr. 261.

²¹⁹ Verslag vergadering Hoofdbestuur 14-9-1970, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 261.

²²⁰ Vergadering Bondsraad 8-3-1971, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 221.

²²¹ Verslag vergadering Hoofdbestuur 11-1-1971, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 262.

²²² Verslag vergadering Hoofdbestuur 14-12-1970, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 261.

²²³ Verslag vergadering Hoofdbestuur 8-2-1971, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 262.

²²⁴ Vergadering Bondsraad 8-3-1971, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 221.

²²⁵ Vergadering Bondsraad 29-3-1971, KADOC, Archief bestuur Boerenbond, inv. nr. 221.

²²⁶ Ibidem.

²²⁷ Ibidem.

4.2 ABS

In de jaren zestig van de twintigste eeuw leidde de golf van modernisering tot spanning op het platteland. De veranderende marktomstandigheden en het verschuiven van landbouwpolitieke bevoegdheden van de nationale overheid naar de EEG hadden gevolgen voor de stemming op het platteland. De landbouwpolitieke macht van de CVP, en daarmee van de Boerenbond, was geslonken door het GLB. Het eerdergenoemde direct agrarisch syndicalisme brak door als instrument voor belangenbehartiging. Het strakke keurslijf van de Boerenbond, die in eerste instantie betogingen als instrument voor belangenbehartiging afwees, werd voor groepen landbouwers in Vlaanderen als te beklemmend ervaren.²²⁸ Vanuit Drietandacties die aan het begin van de jaren zestig buiten de Boerenbond om georganiseerd werden, ontstond op 11 november 1962 een nieuwe organisatie, genaamd het Algemeen Boerensyndicaat. Het Algemeen Boerensyndicaat groeide uit tot vertegenwoordiger van het direct agrarisch syndicalisme en de neutrale tegenhanger van de Boerenbond. Het neutrale zat niet alleen in het feit dat organisatie geen levensbeschouwelijk karakter had, maar ook dat de organisatie geen economische en politieke verbintenissen aanging. Zij stelde zich louter als onafhankelijk behartiger van de boerenbelangen op.²²⁹ Hoewel de Boerenbond met 90.000 leden ruimschoots de grootste bleef, wist het ABS binnen tien jaar na de oprichting door te groeien tot 10.000 leden.²³⁰

Geboren uit een protestbeweging, kan het geen verrassing zijn dat de beginjaren van het ABS roerig waren. De documentatie van het ABS uit de eerste jaren is daarom niet centraal bewaard. Naar het schijnt is de documentatie er nog wel, maar ligt het verspreid over persoonsarchieven en is het lastig deze in te zien. Desalniettemin heeft het ABS op het hoofdkantoor wel alle ledenbladen, genaamd 'De Drietand', bewaard. Op aanvraag zijn deze in te zien. Op die manier biedt het ABS toch de mogelijkheid om een blik in de historie van de organisatie te werpen. Hoewel het een noodzakelijk afwijken is van de eerder gebruikte methode van onderzoek aan de hand van notulen, hoop ik met behulp van 'De Drietand' toch de houding van het ABS ten tijde van het Plan-Mansholt te ontwaren.

In het voorjaar van 1968 werd er in De Drietand een discussie gevoerd over de toekomst van het gezingsbedrijf. Daarbij ging het niet om de vraag wat de EEG daarin kon betekenen, maar de vraag wat het meest wenselijk was in de landbouw van de toekomst. Hoewel de discussie niet direct naar aanleiding van Mansholts vermeende ideeën was, werd er wel naar hem gerefereerd. Dat Mansholt een voorstander was van een verbetering van de werkomstandigheden voor de agrarische beroepsbevolking en dit dacht te kunnen bereiken door grotere productiestructuren, was reeds bekend. Hier werd binnen het ABS kritisch over gedacht, want de boeren zouden niet zo zeer behoefte hebben aan vrije tijd, maar eerder aan een fatsoenlijk inkomen. Men was er niet van overtuigd dat het grote bedrijf daar voor zou kunnen zorgen.²³¹ De discussie over de toekomst van de landbouw was zeer relevant, toen

---

²²⁸ Coppein, 'Boeren op straat!', 340-343.

²²⁹ Ibidem, 339.

²³⁰ C. Bisschop, *Meer dan boer alleen. Een geschiedenis van de Landelijke Gilden, 1950-1990*. ICAG-series (Leuven 2015) 137.

²³¹ 'Het gezinsbedrijf in de storm', *De Drietand*, 6-1-1968.

zuiveloverschotten steeds meer aandacht kregen in België. Naar aanleiding van anti-agrarische sentimenten in de samenleving werd zelfs een heel artikel gewijd aan de vraag of de boeren écht op kosten van de belastingbelater leefden, zoals sommigen buiten de landbouw beweerden.²³² Het probleem van overproductie werd vanuit de boer beredeneerd. Jarenlang was de boer opgedragen de bedrijfsvoering te moderniseren, zodat er meer geproduceerd kon worden. Nu de boer had voldaan aan de opdracht van een modernere landbouw, bleker er overschotten te zijn. De opdracht voor de overheid was om een oplossing te vinden voor het probleem met de overschotten. Daarin was zij tot dan toe nog niet geslaagd.²³³ Er werd dus erkend dat er overschottenprobleem was en dat de overheid een rol kon spelen in het oplossen ervan. Toch stond men wantrouwend ten aanzien van Mansholt. Zo verscheen er naar aanleiding van een artikel uit *Le Journal des U.P.A.*, het ledenblad van de Waalse neutrale boerenstandsorganisatie, een stuk in *De Drietand* waarin men inconsistenties in Mansholts opvattingen aan de kaak stelde. Waar hij in 1967 nog beweerde dat hij voorstander was van prijsverhoging voor landbouwproducten, hintte hij in 1968 op een prijsverlaging.²³⁴ Toen duidelijk werd dat Mansholt een herziening van de productiestructuur wilde met daarin de nadruk op het grootbedrijf, was het ABS er al snel bij om erop te wijzen dat er geen bewijs was dat een grootbedrijf goedkoper kon produceren dan een gezinsbedrijf.²³⁵

Mansholt was al in het najaar van 1967 begonnen met het etaleren van zijn nieuwe visie op de landbouw. Ondanks dat er leden waren die zeiden dat dergelijke dwaasheden van Mansholt niet serieus genomen moesten worden, omdat het zo'n vaart toch niet zou lopen, voelde het ABS toch de noodzaak hier serieus op in te gaan. De toekomstdromen van Mansholt werden desalniettemin als weinig overtuigend beschouwd. Economische wetmatigheden uit de industrie werden krampachtig toegepast op de landbouw.²³⁶ Het ABS geloofde simpelweg niet in het grote bedrijf als oplossing voor de problemen. Daarnaast was het ABS ook niet overtuigd van de haalbaarheid wat betreft het creëren van werkgelegenheid voor diegenen die de landbouw wensten te verlaten.²³⁷ De discussie in de maanden vóór de presentatie van het Plan-Mansholt had er voor gezorgd dat veel definitieve standpunten al voorgekauwd waren. De eerste reactie van het ABS op het Plan-Mansholt liet daarom niet lang op zich wachten. De prijsvoorstellen waren onaanvaardbaar en aan de effectiviteit van het structuurbeleid werd getwijfeld. Dat was geen verrassing. Toch vond men bij het ABS dat Mansholt moed had getoond door de problematiek bij haar naam te noemen. Ook erkende het ABS het probleem dat het gemeenschappelijke landbouwbeleid vast was gelopen in de overschotten.²³⁸ Opvallend was ook dat het ABS in *De Drietand* haar leden tot kalmte maande en pleitte voor grondige bestudering van het Plan-Mansholt om eruit te halen wat nuttig kon zijn. De redactie van *De Drietand* vond dat het verstand moest overheersen, terwijl de lezersrubrieken vol stonden met emotionele reacties vanuit het hart.²³⁹

---

²³² 'Leven de boeren nu werkelijk op kosten van de gemeenschap?', *De Drietand*, 17-2-1968.

²³³ 'De melkprijs in het gedrang?', *De Drietand*, 8-2-1968.

²³⁴ 'Verdachte koers van Dr Mansholt', *De Drietand*, 27-4-1968.

²³⁵ 'Naar structuurverbetering in de landbouw', *De Drietand*, 14-12-1968.

²³⁶ 'Reaktie op de opvattingen van Dr Mansholt', *De Drietand*, 30-3-1968.

²³⁷ 'Grote bedrijven in de landbouw. En wat dan met de kleine?', *De Drietand*, 2-3-1968.

²³⁸ 'Mansholt legt zijn kaarten op tafel', *De Drietand*, 21-12-1968.

²³⁹ 'De structuurvoorstellen van Mansholt', *De Drietand*, 28-12-1968.

Het ABS was dus kritisch, maar serveerde niet het hele Plan-Mansholt af. Op 19 september 1969 verscheen er zelfs een artikel met als kop ‘Mansholt zou wel eens gelijk kunnen hebben’. Daarin werd een schets van de problemen op de zuivelmarkt gegeven, gevolgd door een steunbetuiging aan Mansholt. Hoewel ze flink tegen hem tekeer waren gegaan, had hij, in tegenstelling tot de Belgische overheid, wel oog gehad voor de moeizame sociale omstandigheden bij de afvloeiing van de landbouw.²⁴⁰ In een artikel van 17 oktober 1969 stond te lezen: ‘na het vele dat sinds het bekendmaken van het plan-Mansholt daarover gezegd en geschreven is, kan men het reeds daarover eens zijn: zijn diagnose in verband met de Europese landbouw is juist geweest’.²⁴¹

Toch bleven er ook een hoop moeilijkheden bestaan tussen het ABS en het GLB. Men snapte bijvoorbeeld niet dat Mansholt landbouwgrond uit productie wilde nemen, terwijl in Nederland op dat moment een hele provincie vol landbouwgrond uit de zee werd getrokken.²⁴² Er werd geklaagd dat de EEG bestuurd werd door technocraten die van de praktijk en de dagelijkse realiteit van het boerenleven niets begrepen hadden. Deze technocraten droegen niet-werkende oplossingen aan voor de problemen in de landbouw.²⁴³ Toen Frankrijk en Duitsland hun munten respectievelijk devalueerden en revalueerden, raakte ook het ABS moedeloos over de toestand van de EEG. Een artikel, waarin werd verzocht dat de EEG niet meer functioneerde, ging gepaard met ontluikende euro scepsis: waar moest het toch heen met de EEG?²⁴⁴ Harde euro scepsis bleef echter uit. Hoewel de malaise eens te meer de mankementen van de Europese integrale duidelijk maakten, bleef het ABS wel hoopvol over een betere Europese markt. Europese eenwording was iets goeds, maar de landbouw had niet als proefkonijn gebruikt mogen worden.²⁴⁵

Het ABS had zich tegen het prijzenbeleid en discriminatie van het gezinsbedrijf gekeerd. Veelvuldig werd geprobeerd om te ontkrachten dat een grootbedrijf goedkoper kon produceren ontkracht dan een gezinsbedrijf.²⁴⁶ Subsidies ten voordele van grote bedrijven werden dan ook als onrechtvaardig beschouwd.²⁴⁷ En hoewel de sociale kan van het Plan-Mansholt uiteindelijk niet in slechte aarde viel bij het ABS, overheerste tegen het eind van 1970 de onvrede over de prijzen. Met de groeiende onvrede, werd er ook steeds meer een beroep gedaan op het syndicale karakter van het ABS. Het ABS stortte zich aan het eind van 1970 en het begin van 1971 vol in het geweld van de boerenbetogingen.

---

²⁴⁰ ‘Gevaarlijke bedreiging voor de melkveehouders. Mansholt zou wel eens kunnen gelijk hebben’, *De Drietand*, 19-9-1969.

²⁴¹ ‘Mansholt geklopt door... de Fransen’, *De Drietand*, 17-10-1969.

²⁴² ‘De structuurvoorstellen van Mansholt’, *De Drietand*, 28-12-1968.

²⁴³ ‘Technocraten een bedreiging voor de boerenstand’, *De Drietand*, 28-6-1968.

²⁴⁴ ‘Waarheen met de Europese Gemeenschap’, *De Drietand*, 14-11-1969.

²⁴⁵ ‘Euromarkt... Ja, maar niet ten koste van de boeren’, *De Drietand*, 5-12-1969.

²⁴⁶ ‘Zullen de grote Mansholt-bedrijven het beter doen?’, *De Drietand*, 28-2-1969.

²⁴⁷ ‘Reuzebedrijven worden aangemoedigd’, *De Drietand*, 20-3-1970.

Het ABS kende in De Drietand een zeer vrij en open debat over de problemen in de landbouwstructuur. Er was ruimte voor verschillende standpunten. Door het naast elkaar bestaan van verschillende opvattingen binnen één organisatie, kwamen de standpunten van het ABS af en toe wat opportunistisch over. De belangrijkste gemeenschappelijke deler leek dat extra geld naar de landbouw altijd toegejuicht werd. Ze waren kritisch, maar probeerde toch vaak ook de nuance op te zoeken. Dit bleek bijvoorbeeld uit het genuanceerde standpunt over de Europese integratie. Ook de expliciete steun van het ABS aan de sociale afvloeiing was opvallend. Echter, die steun aan Mansholts sociale beleid hing ook sterk samen met kritiek op het landbouwstructuurbeleid van de eigen overheid. Daarbij gold dat de Belgische landbouwpolitiek lange tijd gedomineerd was door de Boerenbond. Het ABS probeerde met kritiek op de gevoerde landbouwpolitiek die dominantie van de Boerenbond te doorbreken.

4.3 AAB

In 2001 werden de twee grootste Waalse boerenstandsorganisaties samengevoegd tot de Fédération Wallonne d'Agriculture (FWA). Daarmee kwam een einde aan de scheiding tussen de katholieke Alliance Agricole Belge en de neutrale Fédération des Unions Professionnelles Agricoles. De gelijkenissen tussen beide organisaties waren groter geworden dan de verschillen.

Echter, deze verschillen waren ten tijde van het Plan-Mansholt nog actueel. De AAB was als katholieke organisatie gelieerd aan de Boerenbond en onderhield nauwe banden met de CVP/PSC. Voor de UPA gold dat zij op basis van neutraliteit de belangen van de landbouwers wilde behartigen. Van Molle stelt in 'Ieder voor allen' dat de UPA bij oprichting het ideaal van een belangenorganisatie voor ogen had, meer dan de dienstverlenende organisaties als de Boerenbond en de AAB.²⁴⁸ Toch zaten zowel de UPA als de AAB samen met de Boerenbond aan tafel bij het Ministerie van Landbouw als vertegenwoordiging van de Belgische landbouw.

Voor de Boerenbond en de AAB was de belangenbehartiging in de vorm van overleg met het Ministerie van Landbouw heilig. Bij de UPA gold dit minder. Aan het begin van de jaren zestig had de UPA, geïnspireerd door protestacties van boeren in Frankrijk, de protestbeweging van de Drietandacties opgezet. Toen steun van de Boerenbond en de AAB hier voor uitbleef, trokken zij zich tijdelijk terug uit het overleg met het Ministerie. De UPA verloor haar grip op de Drietandacties en keerde zich uiteindelijk weer tot de Boerenbond, de AAB en het Ministerie. Toch was het direct agrarisch syndicalisme van de UPA onderscheidend.²⁴⁹

Hoewel de drie organisaties gezamenlijk achter de protesten van 23 maart 1971 stonden, hadden de katholieke Boerenbond, de AAB en UPA in beginsel verschillende houdingen ten aanzien van direct agrarisch syndicalisme. De Boerenbond met haar sterke monopolie positie op het Vlaamse platteland en katholieke keurslijf was fel gekant tegen protest en had baat bij een invloed op het Ministerie. Ook de AAB zat in het katholieke keurslijf, hoewel minder klerikaal, maar had geen monopolie op het Waalse platteland. Daarnaast bestond er in

---

²⁴⁸ Van Molle, *Ieder voor allen*, 163.

²⁴⁹ Coppein, 'Boeren op straat!', 327-331.

Wallonië een sterker seculier syndicalisme, zowel van arbeiders als de UPA. Ook de Franse agrarische protestbewegingen stonden dichterbij de Walen. Bij de AAB was protest daarom bespreekbaar, maar niet onomstreden. Voor de UPA was protest een geoorloofd middel voor belangenbehartiging.

Om onderscheid tussen de Waalse organisaties onder de loep te nemen, is studie naar zowel de UPA als de AAB nodig. Helaas heeft de FWA de notulen van de oude organisaties overgeleverd niet in handen. Net als bij het ABS, zullen ook voor de UPA en de AAB de ledenbladen gebruikt worden.

De AAB kwam vrij kort na de presentatie van het Plan-Mansholt met een uitgebreid standpunt ten aanzien van het Plan-Mansholt in haar ledenblad *l'Alliance Agricole*. Reeds op 4 januari 1969 verscheen een twee pagina's omvattende ontleding van de voorstellen van Mansholt. Hoewel dit overzicht tot stand was gekomen in een studiegroep van de regionale afdeling van de AAB in Arlon, gaf het een aardig beeld van de opvatting die binnen de AAB gold over het Plan-Mansholt. Eerder had de organisatie al te kennen gegeven dat de prijsvoorstellen inacceptabel waren, maar dat de overige plannen nog verder bestudeerd moesten worden.²⁵⁰ Het oordeel van de AAB Arlon was vernietigend. Het eerste punt: Mansholt had fouten in eerder beleid erkend, maar niet de politieke verantwoordelijkheid genomen door op te stappen. Daarmee was de toon gezet. Ook zou Mansholt de slechte situatie op de zuivelmarkt aangrijpen om zijn plannen door te drukken. De problemen van de overschotten waren ernstig overtrokken en de beweringen over ideale bedrijfsgroottes konden niet kloppen. De plannen van Mansholt zouden noch de overschotten, noch de kosten van het GLB, noch de achterblijvende inkomens van de boeren oplossen. Het enige voordeel dat in de plannen van grotere productie eenheden werd gezien, was dat op die manier men daadkrachtiger druk kon uitoefenen op de prijzen. Het plan was volledig irrealistisch. Bovenal zou het de genadeklap voor het onafhankelijke familiebedrijf betekenen.²⁵¹

Het frustrerende menigeen bij de AAB dat er zoveel over het Plan-Mansholt werd gesproken.²⁵² ²⁵³ Al eerder was geconstateerd dat het Plan-Mansholt irrealistisch was. De AAB sloeg geen eurosceptische koers in: 'Pour notre part nous continuons croire dans les effets bénéfiques d'une construction européenne à laquelle l'agriculture a si largement contribué depuis 10 ans.' Echter de architecten waren op een dwaalspoor waren geraakt en hadden met hun 'signal d'alarme, médecine choc et bombe' het gevoel voor realiteit verloren. De AAB verkoos liever het Belgische memorandum, waarin een realistische visie op de Belgische landbouw werd gegeven. De leus was 'Priorité au réalisme!'.²⁵⁴

Toch liet het Plan-Mansholt de AAB niet los. In de periode na de eerste ophef, kwam er een andere dynamiek vrij in de organisatie. Waar de UPA haar aanhang vooral vond in de klassieke akkerbouwgebieden van Midden-België, was de AAB beter vertegenwoordigd op de lastige gronden van Hoog-België. In het Plan-Mansholt werd ervoor gepleit om marginale

---

²⁵⁰ 'Le Plan Mansholt: un document de travail qu'il faut soumettre à une étude approfondie. Des propositions de prix pour 1969/1970 totalement inacceptable', *l'Alliance Agricole*, 21-12-1968.

²⁵¹ 'Circonscription A.A.B. d'Arlon', *l'Alliance Agricole*, 4-1-1969.

²⁵² 'Pourquoi tant parler du Mansholt, et si peu du système qui le rend possible... et inéluctable?', *l'Alliance Agricole*, 1-2-1969.

²⁵³ 'Tourjours le "Plan Mansholt"', *l'Alliance Agricole*, 8-1-1969.

²⁵⁴ 'Priorité au réalisme', *l'Alliance Agricole*, 4-1-1969.

gronden uit productie te nemen en te gebruiken voor herbebossing en andere recreatieve doeleinden. Het waren AAB-gebieden zoals de Ardennen die hier het meest voor te vrezen hadden. De AAB ontwikkelde in 1969 dus al snel een aanpak waarbij werd gekeken wat het Plan-Mansholt voor specifieke regio's betekende. Deze aanpak was wederkerig. Er werden regionale studiegroepen opgericht waarbij geïnformeerd werd naar de mening van de leden over het Plan-Mansholt, maar waar ook voorlichting werd gegeven door de AAB over de betekenis van het Plan-Mansholt. Dit mondde uit in verscheidene regionaal georiënteerde artikelen, bijvoorbeeld over een economisch adviseur die langsging bij een afdeling uit de Condroz.²⁵⁵ Naar aanleiding van een bijeenkomst in Libramont verschenen er twee artikelen over het Plan-Mansholt en de Ardennen.^{256 257} De regionale aanpak vond zijn bekroning in een reeks die in het najaar van 1970 in l'Alliance Agricole was opgenomen. Hierin werd iedere week uitgebreid besproken wat het Plan-Mansholt voor specifieke regio's van de AAB betekende.²⁵⁸

De regionale aanpak betekende nog geen volledige instemming met het Plan-Mansholt. Het protest van 23 maart 1971 werd ook door de AAB breed gedragen. In l'Alliance Agricole werd de demonstratie groots aangekondigd en begeleid door artikelen die moesten uitleggen waarvoor geprotesteerd werd. Uitleggen waarvoor geprotesteerd werd bleek niet lastig: de situatie was onverdraagbaar geworden door de bevroren prijzen van het GLB.²⁵⁹ In de editie van 27 maart 1971 werd met vele foto's teruggeblikt op het protest. Uit de kop op de voorpagina sprak geen uiting van trots, maar eerder teleurstelling over de Europese besluitvorming: *pourquoi faut-il 100.000 agriculteurs à Bruxelles, comme le 23 mars 1971, pour débloquer le Conseil des Ministres de la CEE.*²⁶⁰

Voor de AAB was het Plan-Mansholt in beginsel onaanvaardbaar. De lage prijsvoorstellen gecombineerd met een doodvonnis voor het familiebedrijf waren geen basis voor discussie voor de AAB. Toch liet de organisatie zich niet verleiden tot een eurosceptische koers. De oproep om niet meer over het irreële Plan-Mansholt te praten, werd zelfs niet in eigen kring gevolgd. Of men geloofde dat elementen van het Plan-Mansholt daadwerkelijk realiteit zouden worden, valt niet te zeggen. Wel is duidelijk dat enkele maatregelen van het Plan-Mansholt serieus genoeg waren om aanleiding te geven tot een regionale aanpak.

---

²⁵⁵ 'Le dr. Devillers a "décortiqué" le Plan Mansholt à l'intention de nos amis du Condroz liégeois', *l'Alliance Agricole*, 3-5-1969.

²⁵⁶ 'A Libramont. L'Ardenne et le Plan Mansholt', *l'Alliance Agricole*, 17-5-1969.

²⁵⁷ 'A la Fédération A.A.B. de Libramont: L'Ardenne et le Plan Mansholt', *l'Alliance Agricole*, 24-5-1969.

²⁵⁸ 'L'avis des Circonscriptions régionales de l'Alliance Agricole Belge au sujet du "Mini-plan Mansholt"', *l'Alliance Agricole*, 19-9-1970.

²⁵⁹ 'Pourquoi nous serons en masse à Bruxelles le 23 mars prochain', *l'Alliance Agricole*, 6-3-1971.

²⁶⁰ 'Pourquoi faut-il 100.000 agriculteurs à Bruxelles, comme 23 mars 1971, pour débloquer le Conseil des Ministres de la CEE', *l'Alliance Agricole*, 27-3-1971.

4.4 Fédération des UPA

De UPA had een sterke basis in de vruchtbare leemstreken van Midden-België.²⁶¹ De grootschalige akkerbouw in deze regio ging gepaard met de zelfverzekerdheid van grote hereboeren. Volgens Van Molle was de taal van de UPA in haar ledenblad een stuk harder dan die van de Boerenbond.²⁶² De grote vraag is wat er van de scherpe toon ten tijde van het Plan-Mansholt nog te merken was.

Voor de drie samenwerkende Belgische landbouworganisaties was het frustrerend om te zien dat het eigen memorandum volledig overspoeld werd door de aandacht voor het plan van Mansholt. Ondanks dat een memorandum als manier om het overheidsbeleid te beïnvloeden een typisch voorbeeld is van indirect agrarisch syndicalisme, werd er in *Le Journal des U.P.A.* veel aandacht besteed aan het Belgische memorandum. In de eerste maanden na de presentatie van Mansholts memorandum, werd nadrukkelijk de vergelijking tussen de beide memoranda opgezocht. Waar het Belgische memorandum voortborduurde op de bestaande landbouw, wilde het memorandum van Mansholt schoon schip maken met de oude manier van boeren om van daaruit een volledig nieuwe landbouw op te bouwen.²⁶³ Het eigen memorandum werd scherp in de gaten gehouden en de UPA hoopte dat er navolging werd gegeven aan de plannen die er in gepresenteerd waren.²⁶⁴ In het eigen memorandum zouden de ideale handvaten geboden worden, om de Belgische landbouw mee te laten komen in de vaart van de modernisering. De gigantische plannen van Mansholt waren groots en futuristisch, maar onbeholpen. De EEG had simpelweg niet de bevoegdheid hiertoe. Er was volgens de UPA realisme nodig om beide plannen van de juiste waarde te voorzien.²⁶⁵

In de editie van 24 mei 1969 werden drie pagina's uitgetrokken voor de uiteenzetting 'Les U.P.A. et le mémorandum de la Commission européenne'. Het artikel kon uitgelegd worden als hét standpunt van de UPA. De UPA benadrukte meermaals dat de landbouw een uitstekende sector binnen de Belgische economie was. Het gezinsbedrijf dat zich kon aanpassen aan de moderne tijd, werd gezien als de wonderformule. Voor de UPA gold dat landbouwbeleid complementair aan de landbouw moest zijn en niet de landbouw moest aanpassen. De UPA stond dan ook niet negatief tegenover pogingen van het Plan-Mansholt om de sociale omstandigheden in de landbouw op hetzelfde niveau te krijgen als in andere economische sectoren. De manier waarop het Plan-Mansholt dit deed was volgens de UPA daarentegen niet de juiste. Ook kon niet geaccepteerd worden dat de bedrijfstypes van 'productie-eenheden' en 'moderne landbouwondernemingen' het unieke recht zouden hebben op ondersteuning. De problemen van de landbouwoverschotten zouden door een betere marktordening verholpen kunnen worden.²⁶⁶ De UPA was volhardend in haar opvatting dat de

---

²⁶¹ Coppein, 'Boeren op straat!', 330.

²⁶² Van Molle, *Ieder voor allen*, 163.

²⁶³ 'Le mémorandum des trois organisations agricoles et le plan Mansholt: deux documents qui n'ont pas la même base', *Le Journal des U.P.A.*, 21-12-1968.

²⁶⁴ 'Après la remise au gouvernement du mémorandum de politique agricole', *Le Journal des U.P.A.*, 4-1-1969.

²⁶⁵ 'Réalisme sur le plan national, réalisme sur le plan européen, deux impératifs d'une saine politique agricole', *Le Journal des U.P.A.*, 8-2-1969.

²⁶⁶ 'Les U.P.A. et le mémorandum de la Commission européenne', *Le Journal des U.P.A.*, 24-5-1969.

Europese gemeenschap bevoegd was over het markt- en prijsbeleid, maar dat de structuurpolitiek nationale overheden toebehoorde.²⁶⁷

De kritische houding ten aanzien van de Europese gemeenschap zette door. Voor de UPA was het Plan-Mansholt een signaal dat de EEG niet naar behoren functioneerde. De UPA had in haar ledenblad überhaupt veel aandacht voor internationale ontwikkelingen. Wekelijks was er de rubriek ‘actualités mondiales’ voor internationale berichten. Daarin werd bijvoorbeeld verslag gedaan van een bijeenkomst die Mansholt belegde voor de internationale economische journalistiek om te spreken over het Plan-Mansholt.²⁶⁸ Ook werd een rondje langs de EEG lidstaten gegaan om te peilen hoe de stemming in de landbouw in andere landen was.²⁶⁹ Door deze internationale oriëntatie werd het handelen van de EEG niet zomaar voor lief genomen. Ook de koers van de EEG lag onder de loep bij de UPA. Dit resulteerde in kritische berichten over het functioneren van de gemeenschappelijke markt. Waar het aanvankelijk nog ging om de vraag of een herziening van het GLB nodig was²⁷⁰, sloeg het in 1970 om in harde verwijten. Zo werd er gesteld dat de ondergang van de gemeenschappelijke markt nabij was, als er geen actie werd ondernomen.²⁷¹ Een structuurbeleid kon niet de markt- en prijspolitiek van de EEG vervangen.²⁷² De conferentie in Den Haag over de toekomst van de Europese integratie werd met belangstelling gevolgd in *Le Journal des U.P.A.*²⁷³ Het werd gepresenteerd als ‘la relance européenne de La Haye’. Door de devaluatie van de Franse Franc en de daaropvolgende revaluatie van de Duits Mark was de Europese samenwerking onder druk komen te staan.²⁷⁴ Dat de UPA zeer betrokken was bij Europa, bleek zelfs uit artikelen waarin het al dan niet aftreden van Mansholt nauw werd gevolgd.²⁷⁵ ²⁷⁶ Dat Mansholt werd geacht om af te treden, toonde dat de UPA de Europese beleidsmakers als deel van het probleem zag.

Ondanks de inspanningen voor het Belgische memorandum, de internationale oriëntatie en de overdenkingen betreffende Europa, bleef de UPA een organisatie die direct agrarisch syndicalisme niet schuwde. Toen eind 1970 de Europese landbouw in verzet schoot tegen de aanhoudende malaise, juichte de UPA.²⁷⁷ Onder aanvoering van de COPA was de syndicale geest in de Europese landbouw ontwaakt.²⁷⁸ Er werd verslag gedaan van boerenprotesten in

---

²⁶⁷ ‘La point de vue des U.P.A. face au Mémorandum de la Commission des Communautés Européennes’, *Le Journal des U.P.A.*, 6-12-1969.

²⁶⁸ ‘M. Mansholt compte sur les organisations agricoles pour l’aider a faire adopter son plan!’, *Le Journal des U.P.A.*, 29-3-1969.

²⁶⁹ ‘Réactions après l’explosion de la bombe Mansholt’, *Le Journal des U.P.A.*, 21-12-1968.

²⁷⁰ P. Visart de Bocarmé, ‘Au-delà du Plan... evolution et reformé’, *Le Journal des U.P.A.*, 19-7-1969.

²⁷¹ ‘La leçon des échecs de la C.E.E. Continuer et commencer’, *Le Journal des U.P.A.*, 4-4-1970.

²⁷² ‘La politique agricole commune: échec? moyens insuffisants? mauvaise volonté?’, *Le Journal des U.P.A.*, 8-8-1970.

²⁷³ ‘Remettre le train européenne sur ses voies avant d’y accrocher de nouveaux wagons’, *Le Journal des U.P.A.*, 8-11-1969.

²⁷⁴ ‘Après la relance européenne de La Haye’, *Le Journal des U.P.A.*, 13-12-1969.

²⁷⁵ ‘Démission de M. Mansholt?’, *Le Journal des U.P.A.*, 8-11-1969.

²⁷⁶ ‘Les Pays Bas hésitent à remplacer M. Mansholt à la Commission des Communautés européennes’, *Le Journal des U.P.A.*, 23-5-1970.

²⁷⁷ ‘L’agriculture de l’Europe commence à bouger’, *Le Journal des U.P.A.*, 14-11-1970.

²⁷⁸ ‘L’action du C.O.P.A. témoignage du progrès de l’esprit syndicale agricole européen’, *Le Journal des U.P.A.*, 31-10-1970.

Duitsland en Frankrijk. Toen een Europese demonstratie voor 23 maart 1971 was afgekondigd, was er in *Le Journal des U.P.A.* wekenlang nauwelijks plek voor andere onderwerpen. Dat uiteindelijk bij de demonstratie een U.P.A. lid het leven liet was tragisch doch typisch.²⁷⁹ Voor de UPA was het geschil met de EEG tot een ware strijd uitgegroeid. De UPA behoorde tot de hoeders van de agrarisch syndicale geest.

Op het gebied van Europese landbouwpolitiek ontwikkelde de UPA zich al gauw tot een van de scherpslijpers. *Le Journal des U.P.A.* pakte deze rol gedreven op. Een zeer uitgebreid statement tegen het Plan-Mansholt maakte de weg vrij voor bredere beschouwingen op de bevoegdheden van de Europese commissie. Meermaals werd het GLB als ‘echec’ bestempeld. Dat de UPA fel reageerde op het Plan-Mansholt was niet vreemd gezien het direct agrarisch syndicalistische karakter van de organisatie. De UPA was een van de aanjagers geweest bij de Drietandacties. Deze rol pakte UPA in 1969 eenvoudig weer op.

4.5 Parlement

De discussie over het Plan-Mansholt in het Belgische parlement ging van start nog vóór de definitieve versie van het Plan-Mansholt door de Europese Commissie was goedgekeurd. Reeds op 11 december 1968 interpeleerde de heer Gaston Moulin van de communistische partij KPB/PCB de minister van Landbouw Héger (CVP/PSC) over de ‘noodzakelijkheid zich met grootste kordaatheid te verzetten tegen het ontwerp tot snelle likwidatie van de familiale landbouwbedrijven aangeprezen door de Commissie van de Gemeenschappelijke Markt’.²⁸⁰

Deze interpellatie vond plaats op 18 december 1969 en werd logischerwijs ingeleid door Moulin. In een vlammend betoog verdedigde hij de belangen van het gezinsbedrijf. Over de gemeenschappelijke markt zei hij ‘les crises, les échecs se succèdent, s’accumulent’.²⁸¹ Mansholt en de Europese Commissie werden meerdere malen als technocraten en bureaucraten bestempeld. Tevens werd gewezen op de voedselproblemen in ontwikkelingslanden, wat het voor Moulin onvoorstelbaar maakte om grond uit productie te nemen. Tenslotte zouden kleine boeren structureel uitgebuit worden door het grootbedrijf in de toeleverende en verwerkende industrie. De vraag van Moulin aan de minister was dan ook eenduidig: ‘C’est pourquoi nous espérons que vous direz non au Plan Mansholt et que vous prendrez la décision de pratiquer une politique agricole plus dynamique, répondant aux besoins de nos producteurs car nous devons pouvoir conserver cette richesse de notre économie qu’est le petit cultivateur laborieux, progressiste et qualifié.’²⁸²

Een dergelijke lofzang zou niet misstaan in katholiek-agrarische kringen, maar uit de mond van een communist wekte het de nodige verbazing. In de bondsraad van de Boerenbond was eerder nog vastgesteld dat Mansholts hervormingsplannen ‘socialistische politiek’ waren met nationalisatie als einddoel. Dikwijls werd ook in landbouwkringen het door Mansholt

---

²⁷⁹ ‘Adelin Porignaux, membre des U.P.A. perd la vie en défendant sa profession’, *Le Journal des U.P.A.*, 27-3-1971.

²⁸⁰ Parlementaire handelingen, Kamer van Volksvertegenwoordigers 1968-1969, 11-12-1968, 24.

²⁸¹ Parlementaire handelingen, Kamer van Volksvertegenwoordigers 1968-1969, 19-12-1968, 3.

²⁸² *Ibidem*, 3-4.

geambieerde grote landbouwbedrijf vergeleken met de communistische kolchozen. Het liberale kamerlid De Croo van de PVV vroeg op de man af of dit wel echt het standpunt van de communistische partij was en niet van Moulin persoonlijk. Moulin bevestigde dat het zijn partijstandpunt was en eindigde met een motie waarin hij de regering opriep de belangen van het familiale bedrijf bij de Europese Commissie te behartigen.²⁸³

Na Moulin volgde het kamerlid De Seranno van de CVP/PSC, afkomstig uit de Boerenbond gelederen. Hij trok de doelmatigheid van de maatregelen die in het Plan-Mansholt werden voorgesteld in twijfel. Hij gaf aan dat wanneer gekozen moest worden voor een communistische en kapitalistische marktordening, hij een alternatief in de vorm van het familiale bedrijf prefereerde. Daarmee deelde hij een sneer uit aan Moulin, waarna een verwikkeling tussen Moulin en De Seranno volgde over het communistische standpunt. De Seranno pleitte voor het familiebedrijf onder voorwaarde dat de overheid voor goede randvoorwaarden zou zorgen. Het Plan-Mansholt kon volgens De Seranno in de huidige vorm geen doorgang vinden.²⁸⁴

Na nog enkele bijdrages was het woord aan de minister Héger. Ook Héger liet meermaals blijken het standpunt van de communisten vreemd te vinden en sprak de hoop uit dat de heer Moulin zijn communistische kameraden elders in Europa kon overtuigen van zijn steun voor het familiale bedrijf. Héger liet over zijn eigen standpunt weinig twijfel: hij ondersteunde de familiale landbouw. Toch wilde hij niet net als Moulin vooruit lopen op de zaken. Immers, het Plan-Mansholt was nog niet eens officieel gepubliceerd en daarnaast was het nog maar een discussiedocument. Ook probeerde hij de beschuldigingen van Moulin aan zijn adres over het Belgische structuurbeleid te weerleggen.²⁸⁵

Geprikkeld door de beschimpingen in zijn richting, vloog Moulin nog feller het debat in. De regering en de coalitiepartijen moesten het ontgelden. Meermaals wees hij hen erop dat het gênant was dat een communist dit statement ten faveure van de familiale landbouw moest maken. Op die manier probeerde hij de coalitiepartijen in een kwaad daglicht te stellen. Zoals hij het zelf verwoordde: ‘j’ai constaté que les éternés se trouvent à droite’. Hij verweet de minister een destructief beleid.²⁸⁶

De dag erna werd de motie van Moulin, met de instructie aan de minister om voor de de familiale bedrijven in de bres te springen, in stemming gebracht. Er was echter nog een motie ingediend door de katholieke CVP/PSC en de socialistische BSP/PSB, de coalitiepartijen. Deze eenvoudige motie betrof: ‘na de interpellatie van de heer Moulin over het Mansholt-plan gehoord te hebben, en het antwoord van de minister, gaat over tot de orde van de dag’. De eenvoudige motie van de coalitie werd aangenomen.²⁸⁷ Een agrarisch statement in de Kamer werd de communisten niet gegund.

---

²⁸³ Ibidem, 5.

²⁸⁴ Ibidem, 5-6.

²⁸⁵ Ibidem, 10-11.

²⁸⁶ Ibidem, 11.

²⁸⁷ Parlementaire handelingen, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 19-12-1968, 15.

In mei 1969 was er bij de behandeling van de landbouwbegroting wederom veel aandacht voor het Plan-Mansholt. De grootste politieke stromingen, de katholieken, liberalen en socialisten, kregen hierbij de ruimte om hun visie op het Plan-Mansholt uit de doeken te doen.

Ten eerste spraken de CVP/PSC Kamerleden Peeters en De Dessel hun ergernis uit over de het negatieve imago dat de landbouw overhield aan het Plan-Mansholt. De heer Peeters wilde de vooroordelen over de Belgische landbouw ontkrachten. Het door de overheid gevoerde landbouwbeleid had al een grote vooruitgang betekent voor het technische niveau van de landbouw. Doordat hij fel de Belgische landbouw verdedigde was het dan ook onduidelijk of hij op zijn minst de conclusies uit het Plan-Mansholt betreffende de overproductie onderschreef.²⁸⁸ Volgens de Kamerleden De Dessel en Devos had de overheid een taak om de Belgische boer door onder andere voorlichting en onderwijs tot hoogwaardige agrarische productie te brengen, bijvoorbeeld in de tuinbouw. Op die manier zou meer geëxporteerd kunnen worden.²⁸⁹ ²⁹⁰ De Commissie had volgens De Dessel de dramatische situatie van de overschotten zelf veroorzaakt, maar de heer De Dessel hoopte dat de overschotten vanzelf weer zouden verdwijnen door de toetreding van nieuwe landen tot de EEG.²⁹¹

Wat opviel aan de CVP/PSC in het debat over het Plan-Mansholt was dat ze de confrontatie met de exacte voorstellen van Mansholt ontweken, maar in plaats daarvan wezen op de goede uitgangspositie van de Belgische landbouw en de kansen die de overheid nog kon benutten. Daarnaast besteedde de partij relatief gezien de minste spreektijd aan het Plan-Mansholt besteedde. Dat terwijl zij veruit de grootste agrarische aanhang had.

Een minder ingewikkeld verhaal kwam van de sociaaldemocraten van de BSP/PSB. Naast dat het kamerlid Danschutter zich namens de sociaaldemocraten achter het structuurbeleid van de Europese Commissie schaarde, gaf hij ook aan dat hij België niet als een agrarisch land, maar als een industrieel land zag.²⁹² De Waalse socialist Radoux wees er nog op dat boeren recht hadden op dezelfde verworvenheden als arbeiders, terwijl dat in de huidige situatie niet het geval was. Herziening van het GLB was nodig volgens hem.²⁹³

De liberalen uit monde van PVV-kamerlid Holvoet gaven een enigszins tegenstrijdige visie op de situatie in de landbouw en de rol van de overheid daarin. Enerzijds moest de Belgische overheid ervoor zorgen dat de Belgische boeren voor een lage kostprijs konden produceren. Anderzijds moest de Belgische regering er ook voor zorgen dat er eerlijke mededinging was op de Europese markt en er geen ongeoorloofde staatssteun werd gegeven aan de landbouw in andere landen.²⁹⁴ Ook het PLP-kamerlid en oud minister van Landbouw René Lefebvre meende dat er een nieuwe landbouwpolitiek nodig was. Hij gaf aan dat het probleem zo groot was, dat eigenlijk de hele marktordening heroverwogen kon worden. Zijn kritiek wat betreft het Plan-Mansholt was voornamelijk dat het incompleet was en niet de

---

²⁸⁸ Parlementaire handelingen, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 28-5-1969, 11-12.

²⁸⁹ Parlementaire handelingen, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 20-5-1969, 19-21.

²⁹⁰ Parlementaire handelingen, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 21-5-1969, 7-8.

²⁹¹ Ibidem.

²⁹² Ibidem, 5-7.

²⁹³ Parlementaire handelingen, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 28-5-1969, 15.

²⁹⁴ Parlementaire handelingen, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 21-5-1969, 3-5.

juiste oplossingen bood. De agrarische regio's in Europa waren te uiteenlopend om een uniforme aanpak te introduceren.²⁹⁵

Het standpunt van de communisten was bekend. Dit was in mei 1969 niet gewijzigd. Wel kwamen de Volksunie en de combinatie RW-FPF, die als respectievelijk Vlaams en Waals nationalistisch bestempeld werden, nog met verklaringen over het Plan-Mansholt. Jean Leclercq van de RW noemde het Plan-Mansholt vol tegenstrijdigheden. Volgens hem bood het grootbedrijf ook geen oplossing. De Walen legden de nadruk op de herbestemming van bijzondere Waalse natuurgebieden voor recreatie. In overige gebieden moest het gezinsbedrijf behouden worden.²⁹⁶ De Vlaming Ludo Sels van de Volksunie zag ook een grotere rol voor de overheid weggelegd. Net als de CVP/PSC stelde hij dat de overheid zich meer zou moeten richten op de tuinbouw. In lijn met de Vlaamse sprekers namens CVP wees hij vooral op de grote mogelijkheden die er nog waren voor een beter nationaal structuurbeleid.²⁹⁷

De ophef in de Belgische politiek over het Plan-Mansholt was groot. Voor de katholiek-socialistische coalitie in de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers was het een onderwerp waarover de meningen sterk uiteenliepen. Het gevolg was dat de CVP/PSC, met in het kielzog de minister, erg voorzichtig met het Plan-Mansholt omsprong en het eigenlijk ontweek. Dat verhinderde niet dat de socialistische BSP/PSB voorzichtig instemde met de voorstellen van Mansholt. Doordat er spanning was binnen de coalitie grepen de communisten de mogelijkheid aan om de onvrede van de kleine boeren om te zetten in electoraal gewin. Dat was opmerkelijk. Aan de linkerzijde sprongen de sociaaldemocraten in de bres voor het Europese project, terwijl de communisten het bestuur van de Europese Economische Gemeenschap aanvielen. De sociaaldemocraten verdedigde het ideaal van het grote landbouwbedrijf, terwijl de communisten de strijd aangingen voor het behoud van de kleine boer, wat tot grote verbijstering in de rest van de Kamer zorgde. Bij de liberalen was men het erover eens dat er grote problemen waren in het GLB, doch dat het Plan-Mansholt niet de oplossing bood. Een eenduidige oplossing hadden ze echter niet. Voor de nationalistische fracties van de Volksunie en de FPF-RW speelde vooral lokale belangen mee. De Walen wilden een recreatieve bestemming voor de bijzondere natuurgebieden, terwijl de Vlamingen het liefst een verdere ontwikkeling zagen van hun intensieve exportgerichte land- en tuinbouw.

4.6 Pers

De Belgische taalgrens loopt van oudsher ook door de media. Verschillende kranten voor Franstalig en Nederlandstalig België zijn tot op de dag van vandaag behouden. Als gevolg lezen Vlamingen en Walen 's ochtends niet dezelfde artikelen. Toch schrijven de kranten over hetzelfde nieuws. Een gebeurtenis als de presentatie van het Plan-Mansholt dat niet alleen in België, maar zelfs in heel Europa als een bom insloeg, betekende bijvoorbeeld dat zowel de Waalse als de Vlaamse kranten verslag uitbrachten. In het België van de jaren zestig waren

---

²⁹⁵ Parlementaire handelingen, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 28-5-1969, 15-17.

²⁹⁶ Ibidem, 17-20.

²⁹⁷ Ibidem, 12-14.

kranten naast gebonden aan een taal, ook gebonden aan een specifieke gezindte: katholiek, liberaal, socialistisch of neutraal.

Het veelzijdige Belgische krantenaanbod is slechts beperkt digitaal beschikbaar. Tezamen met de immer beperkende tijdsfactor, dwingt het tot selecteren. In het deel van het onderzoek over de Belgische pers gaat het erom een inzicht te krijgen hoe de landbouw afgeschilderd werd in de media. De keuze is hiervoor gevallen op het katholieke Vlaamse dagblad *De Standaard* en het neutrale Waalse dagblad *Le Soir*, verschillend in gezindte en taal. De eerste maanden na de presentatie van het Plan-Mansholt gaven de heftigste reacties en vormen daarom de basis van dit gedeelte van het onderzoek.

In het weekend van 7 en 8 december werd er voor het eerst een redelijk getrouwe weergave van het Plan-Mansholt gegeven.²⁹⁸ Omdat de Belgische landbouworganisaties niet kort daarvoor een eigen memorandum hadden gepresenteerd, werden beide inzichten naast elkaar gelegd. Geconcludeerd werd dat de Belgische landbouworganisaties niet akkoord zouden kunnen gaan met de plannen van Mansholt, die ‘brutaal een aantal leefbare bedrijven uitschakelt’. Een belangrijke speler op het gebied van landbouw in België was Constant Boon, voorzitter van de Belgische Boerenbond. Hij ging op de Vlaamse televisie in debat met Mansholt. *De Standaard* schreef hierover. Boon en Mansholt deelden de conclusie over de hervorming van de landbouw, maar twistten over het al dan niet prefereren van een bepaalde omvang voor het boerenbedrijf. Voor Boon moesten ook kleine bedrijven een kans blijven krijgen.²⁹⁹ Ook van het stagneren van de besprekingen over het Plan-Mansholt in de raad van ministers werd uitgebreid verslag gedaan.^{300 301}

Veel opmerkelijker waren de negatieve geluiden die er in *De Standaard* te lezen waren. Hoewel de katholieke kring innig verbonden was met de landbouw, was er in *De Standaard* ruim baan voor kritiek op de landbouw. André de Tavernier, een economische adviseur van Boerenbond-bestuur, schreef een opiniestuk waarin hij de landbouw verweet te lichtzinnig met de subsidiëring om te schieten.³⁰² Ook minister Heger kon zich niet aan de aandacht rondom het Plan-Mansholt onttrekken. Op een conferentie beaamde hij Mansholts conclusie: ‘er zijn ongetwijfeld gedurfde hervormingen nodig’.³⁰³ Toen in januari 1969 het landbouwrapport over het jaar 1967 uitkwam, werd dit direct in het licht van Mansholts plannen gezet. In de landbouw was de inkomensvorming nog steeds een groot probleem voor de pachtende boer.³⁰⁴ Ook in een vrij opiniestuk van een prof. dr. R Vanderputte werd

---

²⁹⁸ ‘Nieuwe structuurplannen van Mansholt. Saneren van Europese landbouw kost 150 miljard fr. per jaar’, *De Standaard*, 7-12-1968.

²⁹⁹ ‘Boon contra Mansholt op Vlaamse tv. Is familiebedrijf veroordeeld in moderne landbouwstructuur?’, *De Standaard*, 30-12-1968.

³⁰⁰ ‘Europa: ministers en parlement beraden zich. Plan-Mansholt begint zijn lange loopbaan’, *De Standaard*, 13-1-1969.

³⁰¹ ‘Europa wordt een slepende ziekte. Plan-Mansholt krijgt geen schijn van kans’, *De Standard*, 30-1-1969.

³⁰² ‘Subsidies in landbouw... En elders. Geen schuldcomplex t.o.v. handel en nijverheid’, *De Standaard*, 11-12-1968.

³⁰³ ‘Moet de Belgische landbouw worden “herdacht”?’, *De Standaard*, 14-12-1968.

³⁰⁴ ‘Boer met 20 ha . verdient nog altijd minder dan gemiddelde loontrekkende. Het jaar 1967 bracht landbouw geen stap dichterbij pariteit’, *De Standaard*, 2-1-1969.

geconcludeerd dat er iets als een ‘landbouwproblematiek’ bestond, waarvan de opvattingen over de oplossingen uiteen liepen.³⁰⁵

De Waalse *Le Soir* was minder actief op het gebied van opinievorming. Het enige echte opiniestuk over de landbouw verscheen op de voorpagina van de krant van 18 december 1968. Daarin onderschreef de auteur Louis Ameye, een Belgisch econoom, de crisis in de landbouw die het Plan-Mansholt suggereerde. Ondanks dat hij constateerde dat de landbouw ook zonder de maatregelen van het Plan-Mansholt naar een kleinere beroepsbevolking zou gaan, sprak hij zijn steun uit voor de inspanningen van Mansholt om goede sociale omstandigheden te creëren voor de omschakeling van een oude naar een nieuwe structuur.³⁰⁶

Zover het enige opiniestuk het Plan-Mansholt steunde, lieten de andere artikelen in *Le Soir* juist de kritiek op het Plan-Mansholt zien. Zo werd er verslag gedaan van de interpellatie van het Kamerlid Moulin over de noodzaak zich te verzetten tegen de liquidatie van het familiebedrijf.³⁰⁷ Er verscheen ook een artikel over het verzet van kleinere agrarische organisaties uit Italië, Frankrijk en België, die voor de belangen van het gezinsbedrijf opkwamen.³⁰⁸ Ook de weerstand tegen de plannen van Mansholt in verschillende lidstaten werd in beeld gebracht. Daarbij was veruit de meeste aandacht voor de bezwaren vanuit West-Duitsland.³⁰⁹ Richting eind januari maakte ook bij *Le Soir* de ophef rondom het Plan-Mansholt plaats voor verslagen van de besprekingen over het Plan-Mansholt bij de EEG.³¹⁰

311

Het is lastig om conclusies te trekken uit de observatie van slechts twee kranten in een beperkt aantal maanden. Toch kan vastgesteld worden dat er veel aandacht was voor het Plan-Mansholt in de Belgische pers. De *Standaard* leek wat uitgebreider in haar artikelen over het Plan-Mansholt dan *Le Soir*. Dat is ook niet verwonderlijk, daar de landbouw in katholiek Vlaanderen een aanzienlijke rol speelde. Voor het meer industriële Wallonië lag dit anders. Toch is er wat betreft de opiniestukken een opmerkelijke overeenkomst. In beide kranten werd geconcludeerd dat de landbouw in zwaar weer verkeerde. Hoewel uit reacties bleek dat de georganiseerde landbouwwereld zich halsstarrig verzette tegen de voorstellen van Mansholt, was het Plan-Mansholt voor opiniemakers de bevestiging dat de landbouw een sector in crisis was. De gedachte dat het Plan-Mansholt het imago van de landbouw sterk heeft beïnvloed, lijkt op België van toepassing. Het gold zelfs voor de katholieke Vlaamse *Standaard*.

---

³⁰⁵ ‘Zware landbouwproblemen’, *De Standaard*, 2-1-1969.

³⁰⁶ ‘Faits et opinions. L’avenir de l’agriculture’, *Le Soir*, 18-12-1968.

³⁰⁷ ‘A la chambre. Un débat sur le “Plan Mansholt”’, *Le Soir*, 19-12-1968.

³⁰⁸ ‘Plusieurs associations paysannes rejettent le plan Mansholt’, *Le Soir*, 24-12-1968.

³⁰⁹ ‘Sérieuses objections de Bonn au plan Mansholt’, *Le Soir*, 12-12-1968.

³¹⁰ ‘Les ministres des Six examinent le plan Mansholt ce mardi’, *Le Soir*, 28-1-1969.

³¹¹ ‘Les Six ont décidée ils étudieront le plan Mansholt’, *Le Soir*, 29-1-1969.

4.7 Eensgezindheid binnen, polarisatie buiten

Voor België waren de eerste jaren van het GLB redelijk zwaar geweest. Al ver vóór heel Europa in het geweer kwam tegen de lage prijzen in de zuivel, had men in België al last van een zuivelcrisis. De Belgische landbouwsector moest wennen aan de oriëntatie op de export en daar kwam nog eens bij dat het een stuk lastiger was geworden om beleid te beïnvloeden, nu de Boerenbond/CVP verbinding een stuk minder invloedrijk was geworden. In die roerige tijd in de Belgische agrarische sector veranderde er veel. In Vlaanderen leek met de oprichting van het ABS de agrarische wereld uit elkaar te drijven.

Toch is juist de eensgezindheid onder de Belgische boerenstandsorganisaties opvallend. Er was geen overkoepelende sectororganisatie die de Belgische boerenstandsorganisaties verbond, maar toch kwamen ze alle vier tot dezelfde uitgangspunten. Men was tegen de lage prijsvoorstellen en tegen het van overheidswege stimuleren van grootbedrijven. Daarmee toonde de Belgische landbouw zich bovenal behoudend. Ondanks dat de organisaties erkenden dat Mansholt een valide probleem aanstipte, bleef de kritiek hardnekkig.

De verscheidenheid tussen de organisaties zat hem in accenten. Ondanks dat men van het ABS, de organisatie die niet bij het Ministerie aan mocht schuiven, de felste houding zou verwachten, bleek de UPA een stuk radicaler. De UPA verbond haar afwijzing van het Plan-Mansholt aan eurosceptische ideeën. Het besluit in de vorm van een Europese syndicale betoging was voor de UPA een kroon op de campagne. Waar de campagne van de UPA één richting, tegen Mansholt, was gericht, bood het ABS in De Drietand ook andere perspectieven. De Boerenbond had het gezinsbedrijf in eerste instantie zeer hoog staan. Echter, kwam zij er op den duur achter dat het volledig afwijzen van een plan de zaak in Europa niet verder bracht. De AAB was een apart verhaal. Hoewel zij tegen het Plan-Mansholt was, leek het plan zeer relevant voor haar achterban. Het zorgde ervoor dat de AAB sterk ging kijken wat de landbouw in de toekomst nog te bieden had voor haar achterban. Het was een alarmbel geweest.

Ook voor de samenleving buiten de agrarische wereld was het Plan-Mansholt een alarmbel. In België was door de zuivelcrisis al het beeld ontstaan dat de landbouwsector niet gezond was. Het Plan-Mansholt had het kleine-boerenvraagstuk echter als concreet probleem naar de samenleving gebracht. De opiniestukken in De Standaard en Le Soir waren genadeloos. Zij rekenden af met het behoudende karakter van de landbouw. Dit contrast tussen behoudende boeren en kenterende publieke opinie zorgde ervoor dat de agrarische wereld geïsoleerd raakte. In de politiek werd de verbinding van de katholieke boerenstandsorganisaties met de CVP/PSC minder waard. Daarnaast zat zij in een coalitie met de socialisten, die rigouzeuzer in de landbouwproblematiek stonden. De communisten probeerden het isolement en de onvrede van de kleine boeren te cultiveren door op de bres te springen voor de kleine boeren.

Conclusie

In dit onderzoek zijn zeven verschillende boerenstandsorganisaties aan bod gekomen. Op 23 maart 1971 waren ze er allemaal bij: van de Groningse zeelei tot de Ardennen. De vraag van dit onderzoek was in hoeverre de reacties op het Plan-Mansholt in Nederland en België verschilden. Dat alle organisaties zich achter hetzelfde protest schaarden, zou suggereren dat er van verschil niet zoveel sprake was. Toch was de eensgezindheid onder de boeren bij het protest van 23 maart 1971 relatief. Het verzet tegen de door Mansholt bevroren en ontoereikende garantieprijzen, verbond de Europese boeren. Door de lage prijzen kwam er steeds meer druk te staan op de kleine boeren. Het werd voor hen steeds lastiger om het hoofd boven water te houden. Op den duur was de nood onder kleine boeren zo hoog dat de spanning van tweeënehalf jaar politieke impasse ontplofte in het boerenprotest van 23 maart 1971. Het boerenprotest van 23 maart 1971 was de ernstige verwikkeling in de kleine-boeren tragedie.

Hoewel het verzet tegen de lage prijzen en daarmee de inzet voor het boerenprotest van 23 maart 1971 universeel was, onderscheidde de landen zich op andere punten wat betreft de houding ten aanzien van het Plan-Mansholt. Het Plan-Mansholt sloeg overal als een bom in, maar de brand sloeg niet overal naar dezelfde plek over. Zo was het Plan-Mansholt in de NCBTB een katalysator voor twijfels over de interne structuur, terwijl het bij de UPA zorgde voor een discussie over de rol van de EEG. Er waren dus duidelijke verschillen, maar ook overeenkomsten tussen de verschillende organisaties.

In de Nederlandse landbouwpolitiek was het kleine-boerenvraagstuk in de jaren vóór het Plan-Mansholt uitgebreider bestudeerd dan in België. Nederland kende het historische contrast tussen commercieel producerende landbouwbedrijven die op export gericht waren en de kleine gemengde bedrijven op de arme gronden. De slechte inkomenspositie op kleine gemengde bedrijven werd al in de jaren twintig als probleem gesignaleerd. Doordat in Nederland het probleem van de kleine boeren al een voorgeschiedenis had, onderschreven de Nederlandse organisaties eenvoudiger de aannames van het Plan-Mansholt. Het kostte de Belgische boerenstandsorganisaties meer moeite om het kleine-boerenvraagstuk te omarmen.

Nederland had met het Landbouwschap een sterke behartiger van het gemeenschappelijk belang van de drie landbouworganisaties. Dat gemeenschappelijk belang lag in de grote exportmarkt die het GLB bood. Het was belangrijk dat daarin een rationeel economische landbouw werd nagestreefd. Daarin was weinig ruimte voor de sociale landbouw en het waardevolle concept van het gezinsbedrijf. Wat men in Nederland veel belangrijker vond, was dat de markt geharmoniseerd was en nationale overheden niet onrechtmatig de concurrentiepositie konden versterken. Door de sterke focus op de export, werd ook contingentering principieel afgewezen. Deze corporatieve landbouwstructuur leende zich niet de syndicale geest. Ook eurosceptis paste niet bij de belangen van het Landbouwschap. Toch leefden er in de KNBTB en NCBTB sentimenten die meer overeen kwamen met de Belgische nadruk op het gezinsbedrijf. Hoewel ze met hun religieuze agenda dichterbij de Belgische opvatting stonden, konden ze daar in het Landbouwschap weinig invulling aan geven.

In België deelden de organisaties niet alleen de weerstand tegen lage prijsvoorstellen, maar ook de weerstand tegen discriminatie van het gezinsbedrijf. Het gezinsbedrijf werd als

fundament van de Belgische landbouw gezien. Mansholts voorstellen kwamen op het moment dat de Boerenbond, de AAB en de UPA samen een nieuwe koers uit probeerde te zetten voor de Belgische landbouw, beredeneerd vanuit het gezinsbedrijf. Dat dit Belgische memorandum eenvoudig werd overrompeld door het Plan-Mansholt droeg niet bij aan de waardering van Belgische boerenstandsorganisaties voor Mansholts voorstellen. De eensgezindheid in de Belgische landbouwwereld was opvallend, omdat de verschillende organisaties concurrenten van elkaar waren. Minder dan in Nederland waren boeren via hun zuil gebonden aan een bepaalde organisatie. Katholieke boeren vond men ook bij UPA en ABS. De eensgezindheid onder Belgische boerenstandsorganisaties was echter niet gevat in een corporatieve structuur zoals in Nederland, waardoor er ruimte bleef voor de organisaties om zich te onderscheiden. Het ABS kende in haar Mansholt-standpunt ook anti-Boerenbondsentimenten. Daarnaast bleef het voor de UPA en het ABS mogelijk om zich op het syndicale karakter te beroepen. De UPA gebruikte de vrijheid ook om een eurosceptische koers te varen.

De AAB en de KNLC boden een ander interessant perspectief. Deze organisaties hadden geen levensbeschouwelijk binding, maar toch vertoonde de manier waarop ze met het Plan-Mansholt omschoten overeenkomsten. De gebieden waar de organisaties een sterke achterban hadden, zouden in beide gevallen hard getroffen worden door het Plan-Mansholt. De Noord-Nederlandse landbouw kreeg flinke klappen te verduren als gevolg van het GLB. In de Ardennen zou het voortbestaan van agrarische activiteit bedreigd worden door het uit productie nemen van marginale gronden. In de gebieden waar het GLB voor de meest nijpende situaties zorgde, bracht het Plan-Mansholt een herbezinning op gang. Het noorden van Nederland wilde het proefgebied voor Mansholt worden. De AAB wilde in samenspraak met haar leden regionale toekomstvisies ontwikkelen. Op plekken waar de problemen het grootst waren, bleek ook de oplossing nabij.

Ook buiten landbouw sloeg het Plan-Mansholt in als een bom. De publieke opinie in België leek feller te reageren. Het idee dat de landbouw op kosten van de gemeenschap leefde was er sterker, doordat de landbouw er een minder groot aandeel in nationale economie had. De CVP/PSC was daarom in het politieke debat over het Plan-Mansholt een stuk terughoudender dan de Nederlandse confessionele politieke partijen die voor een sterke landbouw opkwamen. Op de linkervleugel vielen juist de overeenkomsten op. In beide landen schaarden de sociaaldemocraten zich achter het Plan-Mansholt en de grootproductie, terwijl de communisten zich van de EEG en het idee van grootschalige productie afkeerden. Voor communisten was dit zeer opmerkelijk, gezien de schaalgrootte van de landbouw in communistische landen. Een zweem van populisme en electoraal winstbejag kleefde wel aan het communistische standpunt over het Plan-Mansholt. Het populisme was echter nog veel sterker in groeperingen als de Boerenpartij. Omdat in Nederland het Landbouwschap zo corporatief was, concentreerde veel onvrede zich in de Boerenpartij. In België was deze concentratie van ontevreden boeren een stuk diffuser. In alle organisaties vond men wel een onderstroom van ontevreden boeren die weinig van het Plan-Mansholt wilden begrijpen.

Het beeld dat Carine Germond in haar artikel over het boerenprotest van 1971 schetste klopte grotendeels. Echter, het idee dat de bedreiging van het gezinsbedrijf de stuwende kracht achter het protest van 23 maart 1971 was, komt niet overeen met de Nederlandse realiteit. In Nederland leefde het sentiment van het gezinsbedrijf een stuk minder. Toch

schaarde ook Nederlandse boerenstandsorganisaties zich achter de demonstraties. Daarnaast bleek het per land generaliseren van houding ten aanzien van het Plan-Mansholt mogelijk, maar zorgt het ervoor dat de houding op een hoog abstractieniveau blijft steken. In België en Nederland was men beiden tegen de lage prijsvoorstellen. In België was men daarnaast ook nog tegen discriminatie van het gezinsbedrijf. Achter deze generalisering ging dus nog een groot scala aan subtiele verschillen en overeenkomsten schuil, die met de nationale context samenhangen.

Dit onderzoek heeft niet de hele wereld achter het landbouwprotest blootgelegd, maar geeft wel inzicht in lokale omstandigheden. Door het onderzoek in vele verschillende organisaties dreigde af en toe het grote verhaal uit het oog te raken. Een betere bestudering van de samenwerking tussen de organisaties was misschien een oplossing geweest om het grote verhaal te bewaren. Zo had er meer aandacht besteed kunnen worden aan de besprekingen in het Landbouwschap in Nederland. In België is er wellicht te weinig gekeken naar het eigen Belgische memorandum van de Boerenbond, de AAB en de UPA. Daarnaast vond er in 1969 een revaluatie van de Franse Franc en de Duitse Mark plaats. Het is maar de vraag of dit echte grote invloed heeft gehad op de manier hoe men over het Plan-Mansholt dacht, maar het is in dit onderzoek grotendeels buiten beschouwing gelaten.

Een sector van miljoenen individuen zorgt ervoor dat er vele verhalen zijn. Dat maakt schrijven over sociale ontwikkelingen in de agrarische sector lastig. Hopelijk is het desalniettemin gelukt om met dit onderzoek een verdiepend inzicht te geven in de discussie die in Nederland en België over het Plan-Mansholt is gevoerd. Grote hervormingen van de GLB zijn niet talrijk geweest. De zeldzame voorbeelden die we uit het verleden hebben, kunnen ons daarom leren over de relatie tussen boeren en grootse beleidsplannen. Brussel kan dan wellicht behoed worden voor een nieuwe kleine-boerentragedie.

Overzicht van geraadpleegde bronnen

Lijst van archivalia

Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlandse Protestantisme (1800-heden), Amsterdam

Archief Nederlands Christelijke Boeren- en Tuindersbond

- Inv. nr. 25, mrt 1968 – dec 1968
26, jan 1969 – aug 1969
27, sep 1969 – mei 1970
28, jun 1970 – jan 1971
29, feb 1971 – jan 1972

KADOC, Leuven

Archief van de centrale bestuurs- en adviesorganen van de Belgische Boerenbond

- Inv. nr. 219, Verslagen (1969)
220, Verslagen (1970)
221, Verslagen (1971)
259, Verslagen van het Hoofdbestuur (1968)
260, Verslagen van het Hoofdbestuur (1969)
261, Verslagen van het Hoofdbestuur (1970)
261, Verslagen van het Hoofdbestuur (1971)

Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen

Archief Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond

- Inv. nr. 105, 1968, 4de kwartaal I
106, 1968, 4de kwartaal II. Met inhoudsopgave over 1968
107, 1969, januari - februari
108, 1969, maart
110, 1969, 2de kwartaal II
111, 1969, 3de kwartaal I
120, 1970, 3de kwartaal
124, 1971, 1ste kwartaal II

Nationaal Archief, Den Haag

Archief Koninklijk Nederlands Landbouwcomité (periode 1953 – 2000 onontsloten)

- Doos 27, hoofdbestuur 1968 + 1969
28, hoofdbestuur 1970 + 1971

Periodieken, kranten en tijdschriften

Alliance Agricole, L'

‘A la Fédération A.A.B. de Libramont: L’Ardenne et le Plan Mansholt’, *l’Alliance Agricole*, 24-5-1969.

‘A Libramont. L’Ardenne et le Plan Mansholt’, *l’Alliance Agricole*, 17-5-1969.

‘Circonscription A.A.B. d’Arlon’, *l’Alliance Agricole*, 4-1-1969.

‘L’avis des Circonscriptions régionales de l’Alliance Agricole Belge au sujet du “Mini-plan Mansholt”’, *l’Alliance Agricole*, 19-9-1970.

‘Le dr. Devillers a “décortiqué” le Plan Mansholt à l’intention de nos amis du Condroz liégeois’, *l’Alliance Agricole*, 3-5-1969.

‘Le Plan Mansholt: un document de travail qu’il faut soumettre à une étude approfondie. Des propositions de prix pour 1969/1970 totalement inacceptable’, *l’Alliance Agricole*, 21-12-1968.

‘Pourquoi faut-il 100.000 agriculteurs à Bruxelles, comme 23 mars 1971, pour débloquent le Conseil des Ministres de la CEE’, *l’Alliance Agricole*, 27-3-1971.

‘Pourquoi nous serons en masse à Bruxelles le 23 mars prochain’, *l’Alliance Agricole*, 6-3-1971.

‘Pourquoi tant parler du Mansholt, et si peu du système qui le rend possible... et inéluctable?’, *l’Alliance Agricole*, 1-2-1969.

‘Priorité au réalisme’, *l’Alliance Agricole*, 4-1-1969.

‘Tourjours le “Plan Mansholt”’, *l’Alliance Agricole*, 8-1-1969.

Drietand, De

‘De melkprijs in het gedrang?’, *De Drietand*, 8-2-1968.

‘De structuurvoorstellen van Mansholt’, *De Drietand*, 28-12-1968.

‘Euromarkt... Ja, maar niet ten koste van de boeren’, *De Drietand*, 5-12-1969.

‘Gevaarlijke bedreiging voor de melkveehouders. Mansholt zou wel eens kunnen gelijk hebben’, *De Drietand*, 19-9-1969.

‘Grote bedrijven in de landbouw. En wat dan met de kleine?’, *De Drietand*, 2-3-1968.

‘Het gezinsbedrijf in de storm’, *De Drietand*, 6-1-1968.

‘Leven de boeren nu werkelijk op kosten van de gemeenschap?’, *De Drietand*, 17-2-1968.

‘Mansholt geklopt door... de Fransen’, *De Drietand*, 17-10-1969.

‘Mansholt legt zijn kaarten op tafel’, *De Drietand*, 21-12-1968.

‘Naar structuurverbetering in de landbouw’, *De Drietand*, 14-12-1968.

‘Reactie op de opvattingen van Dr Mansholt’, *De Drietand*, 30-3-1968.

‘Reuzebedrijven worden aangemoedigd’, *De Drietand*, 20-3-1970.

‘Technokraten een bedreiging voor de boerenstand’, *De Drietand*, 28-6-1968.

‘Verdachte koers van Dr Mansholt’, *De Drietand*, 27-4-1968.

‘Waarheen met de Europese Gemeenschap’, *De Drietand*, 14-11-1969.

‘Zullen de grote Mansholt-bedrijven het beter doen?’, *De Drietand*, 28-2-1969.

Journal des U.P.A., Le

‘Adelin Porignaux, membre des U.P.A. perd la vie en défendant sa profession’, *Le Journal des U.P.A.*, 27-3-1971.

‘Après la remise au gouvernement du mémorandum de politique agricole’, *Le Journal des U.P.A.*, 4-1-1969.

‘Après la relance européenne de La Haye’, *Le Journal des U.P.A.*, 13-12-1969.

‘Démission de M. Mansholt?’, *Le Journal des U.P.A.*, 8-11-1969.

‘L’action du C.O.P.A. témoignage du progrès de l’esprit syndicale agricole européen’, *Le Journal des U.P.A.*, 31-10-1970.

‘L’agriculture de l’Europe commence à bouger’, *Le Journal des U.P.A.*, 14-11-1970.

‘La leçon des échecs de la C.E.E. Continuer et commencer’, *Le Journal des U.P.A.*, 4-4-1970.

‘La point de vue des U.P.A. face au Mémoire de la Commission des Communautés Européennes’, *Le Journal des U.P.A.*, 6-12-1969.

‘La politique agricole commune: échec? moyens insuffisants? mauvaise volonté?’, *Le Journal des U.P.A.*, 8-8-1970.

‘Le mémorandum des trois organisations agricoles et le plan Mansholt: deux documents qui n’ont pas la même base’, *Le Journal des U.P.A.*, 21-12-1968.

‘Les Pays Bas hésitent à remplacer M. Mansholt à la Commission des Communautés européennes’, *Le Journal des U.P.A.*, 23-5-1970.

‘Les U.P.A. et le mémorandum de la Commission européenne’, *Le Journal des U.P.A.*, 24-5-1969.

‘M. Mansholt compte sur les organisations agricoles pour l’aider à faire adopter son plan!’, *Le Journal des U.P.A.*, 29-3-1969.

‘Réactions après l’explosion de la bombe Mansholt’, *Le Journal des U.P.A.*, 21-12-1968.

‘Remettre le train européenne sur ses voies avant d’y accrocher de nouveaux wagons’, *Le Journal des U.P.A.*, 8-11-1969.

‘Réalisme sur le plan national, réalisme sur le plan européen, deux impératifs d’une saine politique agricole’, *Le Journal des U.P.A.*, 8-2-1969.

Visart de Bocarmé, P., ‘Au-delà du Plan... evolution et reformé’, *Le Journal des U.P.A.*, 19-7-1969.

Standaard, De

‘Boer met 20 ha . verdient nog altijd minder dan gemiddelde loontrekkende. Het jaar 1967 bracht landbouw geen stap dicht bij pariteit’, *De Standaard*, 2-1-1969.

‘Boon contra Mansholt op Vlaamse tv. Is familiebedrijf veroordeeld in moderne landbouwstructuur?’, *De Standaard*, 30-12-1968.

‘Europa: ministers en parlement beraden zich. Plan-Mansholt begint zijn lange loopbaan’, *De Standaard*, 13-1-1969.

‘Europa wordt een slepende ziekte. Plan-Mansholt krijgt geen schijn van kans’, *De Standaard*, 30-1-1969.

‘Moet de Belgische landbouw worden “herdacht”?’, *De Standaard*, 14-12-1968.

‘Nieuwe structuurplannen van Mansholt. Saneren van Europese landbouw kost 150 miljard fr. per jaar’, *De Standaard*, 7-12-1968.

‘Subsidies in landbouw... En elders. Geen schuldcomplex t.o.v. handel en nijverheid’, *De Standaard*, 11-12-1968.

‘Zware landbouwproblemen’, *De Standaard*, 2-1-1969.

Soir, Le

‘A la chambre. Un débat sur le “Plan Mansholt”’, *Le Soir*, 19-12-1968.

‘Faits et opinions. L’avenir de l’agriculture’, *Le Soir*, 18-12-1968.

‘Les ministres des Six examinent le plan Mansholt ce mardi’, *Le Soir*, 28-1-1969.

‘Les Six ont décidée ils étudieront le plan Mansholt’, *Le Soir*, 29-1-1969.

‘Plusieurs associations paysannes rejettent le plan Mansholt’, *Le Soir*, 24-12-1968.

‘Sérieuses objections de Bonn au plan Mansholt’, *Le Soir*, 12-12-1968.

Varia Nederlands

‘“Binnen aanvaardbare grenzen blijven”. Witteveen: plan-Mansholt te duur’, *Algemeen Handelsblad*, 29-1-1969.

‘Brussel bepaalt Europese landbouw. Geheim plan van Mansholt verjaagt boeren en koeien. Programma vergt tien miljard gulden per jaar’, *De tijd*, 9-12-1968.

- ‘EEG commissie achter gewijzigde plan-Mansholt’, *Het vrije volk*, 24-12-1968.
- ‘Friese B.P. uit felle kritiek op plan Mansholt’, *Friese koerier*, 21-12-1968.
- Hen, P. de, ‘Te veel boeren op te weinig land’, *Het vrije volk*, 6-10-1969.
- ‘Kritiek op het plan-Mansholt op vergadering in Oldeholtpa: “Op de knieën voor de bijstand of met de knoet in de rug naar de kolchoze”’, *Friese koerier*, 4-1-1969.
- ‘Laat Mansholt aftreden! Regeling landbouwfinanciering raadsel voor ir. Knottnerus’, *Leeuwarder Courant*, 1-12-1969.
- ‘Landbouwschap schaart zich achter Dr. Mansholt’, *Algemeen Handelsblad*, 19-12-1968.
- ‘Landbouwschap ongerust over Mansholt’s prijzenplan’, *De Telegraaf*, 22-11-1969.
- ‘Lid Drentsche CBTB in Assen: ‘Mansholt is ultra rood en communist’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 21-12-1968.
- ‘Protest tegen Plan-Mansholt. “Doodvonnis uitgesproken over een groot deel van Nederlandse boeren”’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 18-1-1969.
- ‘Sanering ook mogelijk zonder gestelde maatregelen. Lardinois weinig gelukkig met het Plan-Mansholt’, *Algemeen Handelsblad*, 11-12-1968.
- ‘Volle zaal in Oranjewoud. Koekoek had voor alles een oplossing’, *Friese koerier*, 16-1-1969.
- ‘Voorzitter Knottnerus van Landbouwschap. Plan Mansholt: sociaal onaanvaardbaar beleid’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 9-1-1969.

Parlementaire stukken

Belgisch parlement

Parlementaire handelingen, Kamer van Volksvertegenwoordigers,	11-12-1968
	19-12-1968
	20-5-1969
	21-5-1969
	28-5-1969

Nederlands parlement

Handelingen Tweede Kamer 1968-1969, 19-3-1969

Handelingen Tweede Kamer 1969-1970, 17-11-1969

Handelingen Tweede Kamer 1968-1969, vaste commissie voor Landbouw en Visserij,
29-1-1968

Kamerstuk Tweede Kamer 1968-1969, 6-1-1969, kamerstuknummer 9800
XIV ondernummer 8

Literatuur

Bieleman, J., *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500-2000*
(Amsterdam 2008).

Bisschop, C., *Meer dan boer alleen. Een geschiedenis van de Landelijke Gilden,
1950-1990*. ICAG-studies (Leuven 2015).

Bogaarts, M., *De periode van het kabinet Beel : 3 juli 1946-7 augustus 1948*. Parlementaire
Geschiedenis van Nederland na 1945 (Den Haag 1989).

Bouma, G., T. Tolman en A. de Groot, *Structuurplan voor de Friese landbouw* (Leeuwarden
1970).

Broersma, D., 'Fusie of federatie? Het ontstaan van LTO Nederland' in: D. Broersma, *Het
Groene Front voorbij. De agrarische belangenbehartiging door LTO Nederland 1995-
2005*. Historia Agriculturae (Groningen/Wageningen 2010) 7-36.

Coppein, B., 'Boeren op straat! De doorbraak van direct syndicale acties bij Vlaamse
landbouwers in de jaren zestig (1962-1974)', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste
Geschiedenis* no.2-3 (2005) 305-364.

Coppein, B., *Met de drietand in de rug! Het Algemeen Boerensyndicaat en de doorbraak van
het direct agrarisch syndicalisme in Vlaanderen (1962-1969)* (licentiaatsverhandeling,
uitgegeven op www.ethesis.net) (Leuven 2002) Inleiding, 5.1.
<http://www.ethesis.net/boerensyndicaat/boerensyndicaat_inleiding.htm#5. Panorama van
de Belgische landbouworganisaties vanaf hun ontstaan tot 1962> 01-07-2016.

Duynstee, F., en J. Bosmans, *Het kabinet-Schermerhorn-Drees (1945-1946)*. Parlementaire
Geschiedenis van Nederland na 1945 (Assen 1977).

- Germond, C., 'An emerging anti-reform green front? Farm interest groups fighting the 'Agriculture 1980' project, 1968-1972', *European Review of History* vol.22 no.3 (2015) 433-450.
- Hill, B., *The common agricultural policy. Past, present and future*. The Methuen EEC Series (London 1984).
- Mansholt, S., *De crisis* (Amsterdam 1975).
- Memorandum inzake de hervorming van de landbouw in de Europese Economische Gemeenschap*, Secretariaat-generaal van de Commissie (Brussel 1968).
- Merriënboer, J. van, 'Landbouw: minder boter, meer kanonnen' in: J. Ramakers ed., *Het kabinet Drees II. In de schaduw van de Koreacrisis*. Parlementaire Geschiedenis van Nederland na 1945 (Nijmegen 1997) 247-284.
- Merriënboer, J. van, *Mansholt. Een biografie* (Amsterdam 2006).
- Merriënboer, J. van, 'Sicco Mansholt oogst lof' in: P. Maas ed., *Het kabinet Drees-van Schaik (1948-1951), band A; Liberalisatie en Sociale ordening*. Parlementaire Geschiedenis van Nederland na 1945 (Nijmegen 1991) 699-798.
- Molegraaf, J., *Boeren in Brussel. Nederland en het Gemeenschappelijk Europees Landbouwbeleid 1958-1971* (Utrecht 1999).
- Molle, L. van, *Ieder voor allen. De Belgische Boerenbond 1890-1990* (Leuven 1990).
- Segers, Y., en L. van Molle, *Leven van het land. Boeren in België 1750-2000* (Leuven 2004).
- Segers, Y., L. van Molle, P. Kooij en J. Bieleman, 'The Low Countries, 1750-2000' in: L. van Molle en Y. Segers ed., *The agro-food market: production, distribution and consumption. Rural economy and society in North-Western Europe, 500-2000* (Turnhout 2013) 225-260.
- Segers, Y., en E. Karel, 'The Low Countries, 1750-2000' in: E. Thoen en T. Soens ed., *Struggling with the environment: land use and productivity. Rural economy and society in North-Western Europe, 500-2000* (Turnhout 2015) 261-306.
- Seidel, K., 'Taking farmers off welfare. The EEC commission's memorandum "Agriculture 1980" of 1968', *Journal of European Integration History* vol. 16, no. 2 (2010) 83-102.

Smits, M., *Boeren met beleid. Honderd jaar Katholieke Boeren- en Tuindersbond 1896-1996* (Nijmegen 1996).

Woude, R. van der, *Op goede gronden. Geschiedenis van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond (1918-1995)* (Hilversum 2001).